

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

A térgazdaságtani kutatások periodikus kiadványa, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata.

Megjelenik félévenként az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

XIV. évfolyam 1. szám

www.strategiaifuzetek.hu

Felelős kiadó:

Dr. Nagy Zoltán
Miskolci Egyetem
Gazdaságtudományi Kar

Szerkesztőség:

Észak-magyarországi
Regionális Kutatásokért Alapítvány
E-mail: emorka1@gmail.com
www.emorka.hu

A szerkesztő bizottság tagjai:

Prof.Dr. Benedek József

Bihall Tamás

Dr. Elekes Tibor

Prof.Dr. Kerekes Sándor

Prof.Dr. Kocziszky György

Dr.habil Kotics József

Prof.Dr. Vincze Mária

egyetemi tanár, az MTA külső tagja, Babes-Bolyai Tudományegyetem Földrajztudományi Kar, Kolozsvár
elnök, BAZ Megyei Kereskedelmi és Iparkamara
egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar
egyetemi tanár, Kaposvári Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar
egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
professzor emerita, Babes-Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Kolozsvár

Főszerkesztő:

Prof.Dr. G.Fekete Éva egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

Szerkesztők:

Dr. Lipták Katalin egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

Technikai szerkesztő:

Serdült Balázné

Nyomdai munkák

MAXIMA CS-A

Nyomdai és Kereskedelmi

Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594

G. Dr. Fekete Éva
1960-2017

Tisztelt gyászoló családtagok, barátok, munkatársak és ismerősök!

Nehéz megszólalni, kollégaként bármit mondani. Elköszönni jöttem. Elköszönni azok nevében, akik kollégáid, hallgatód voltak a Miskolci Egyetemen, a Gazdaságtudományi Karon, a Világ és Regionális Gazdaságtan Intézetben.

Kedves Éva!

A hétfő reggeli felfoghatatlan hír, ami azokat is letaglózta, akik tudták milyen kegyetlen betegséggel harcoltál, és a mai esemény is rendkívül megindító és szomorú számunkra!

Hiába volt benned erős vágy és akarat az élet igenlésére, a halál volt erősebb és elragadott családodtól, barátaidtól, tőlünk... Egy gazdag életű szakadt meg, s mi tisztelettel meghajtjuk fejünket a kutató, oktató előtt. A búcsú fájó, hangtalan szavak ülnek torkunkban.

Sok gondolat kavarg bennünk ezekben a napokban, az elmúlt évtizedek emlékeiből:

Első az üresség gondolata, az üresség érzése, az, hogy ezután nem találkozunk reggel az órák előtt, délelőtt a megbeszéléseken, a közös munka során, az intézeti kirándulásokon, ezután másképp lesz, mint eddig...

A második gondolat az emlékezés, a közösen átélt pillanatok, percek, napok, hónapok, évek érzése: az Irotai felemelő pillanatoké, amikor Intézetünk oktatóinak szerveztél kirándulást, a nagyvendégi kúriában, az edelényi kastélyban tartott rendezvények perceinek bensőséges hangulata, az irotai nyári egyetem hangulata, amikor hallgatóiddal együtt kerestétek avidék fejlődésének lehetőségeit, amikor átadhattad a tudásod, amikor csillogóvá változtattad a diákjaid tekintetét, amikor magaddal ragadtad a fiatalokat és elindítottad őket saját kutatói pályájukon!

A harmadik gondolat a hiány érzése, hiányozni fogsz nekünk, a közös munkák, a közösen megoldott feladatok után megismert érzések csak az emlékekben élnek tovább...

Egész életedet a tanulás és a tanítás jellemezte. Kiváló emberi és szakmai kapcsolatokat alakítottál ki hallgatóiddal, munkatársaiddal, a civil szféra képviselőivel. Számos hallgatónak vezetted, konzultáltad kutatómunkáját, szakdolgozatát, több – országos helyezéssel is elismert – tudományos diákköri dolgozatát, irányítottad PhD kutatását, és kari szinten koordináltad a hallgatói tehetség gondozást.

Eva, fáradhatatlanul dolgozva, hallatlan szorgalommal, és tehetséggel újabb és újabb kihívásokat keresve tervezted meg és működtetted kutatásaidat, projektjeidet, amelyek a kistérségi élet nehézségeivel szembesítettek, de küzdelmedet még elszántabbá tették. Nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szakemberként haladtál előre kijelölt utadon, a valóságában is megvizsgáltad, értelmezted, ha kellett, akkor javítottad, hallgatóiddal járva a kis falvakat, az elnéptelenedő magyar községeket.

Az ügy, amiért küzdöttél megmarad: a vidék felemelkedésének ügye, a vidéki emberek életének javítása ezután is cél kell legyen sokaknak, a Hozzád hasonlóknak, az elhivatott kollégáknak, barátoknak, társaknak, akik Veled együtt munkálkodtak és akik úgy érzik: Nélküled nehezebb lesz. Az erő, az elhivatottság, az optimizmus, a tenni akarás, ami Téged jellemzett hiányozni fog.

Kiváló oktató, kutató és ember voltál, aki fájdalmasan fiatalon távozott közülünk. Téged és az elért eredményeidet nagyrabecsülő pályatársaid, tanítványaid, akik szívükbe zártak, fájó szívvel búcsúznak, emléked most már bennük él tovább.

Kedves Éva, nyugodj békében!

(Szerkesztőségünk Dr. Nagy Zoltán intézeti igazgatónak G. Dr. Fekete Éva temetésén elhangzott beszédének szerkesztett változatával búcsúzik.)

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK

- Katonáné Kovács Judit, Varga Eszter, Nemes Gusztáv* 6
Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken
- Hubai László* 20
Beágyazott dilemma: A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások hibrid jellegének vizsgálata

TÉNY-KÉP

- Kiss Julianna* 40
A társadalmi vállalkozások jellemzői Magyarországon - összefoglaló egy nemzetközi kutatás keretében végzett kérdőíves adatfelvétel eredményeiről
- SíposnéNándori Eszter* 58
A szegénység motiváló ereje a társadalmi és szolidáris gazdaságban

MŰHELY

- Málovics György, Mihók Barbara, Szentistványi István, Juhász Judit, Méreiné Berki Boglárka, Tóth Janka, Nagy Mihály* 67
A szélsőséges egyenlődsi és önjelölt ajtónállók lehetséges hatása az egyetemközösség együttműködésre – egy hazai részvételi akciókutatás (RAK) tapasztalatai
- Bede István Tamás, Szilvási Patrik, Szokol Noémi* 77
FESZOFÉ Nonprofit Kft. - Esettanulmány a ferencvárosi helyi foglalkoztatás javításáról és a budapesti hajléktalanok reintegrálásáról

KITEKINTŐ

- Michalkó Gábor, Ásványi Katalin, Juhász, Dóra Katalin, Jászberényi Melinda* 88
A megújuló energiával összefüggő turizmusfejlesztés Tibolddaróc lakosságának attitűdvizsgálata tükrében
- Mihály Melinda* 101
Mit értünk társadalmi vállalkozás alatt és miért kutatjuk? – Narratívák a nemzetközi szakirodalomból

ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓK/ SUMMARIES 116

Szerkesztői előszó (Preface)

A profit orientált szervezetek társadalmi elkötelezettsége, felelősségvállalási hajlandósága egyrészt érdekeltségi rendszereik miatt korlátozott, másrészt térben és időben is változik. Ezért nem véletlen, hogy a jól-léti társadalmakban egyre nagyobb figyelmet fordítanak azokra az un. társadalmi vállalkozásokra, amelyek potenciálisan azoknak a problémáknak a kezelésére tehetők alkalmassá, amelyek kívül esnek a versenyszféra érdek körein.

Folyóiratunk 2017. évi első száma – az OTKA K.112928. számú projekt támogatásának köszönhetően – egyrészt a hazai és a nemzetközi szakirodalomban tallózva karakterizálja a társadalmi vállalkozások alapvető jellemzőit, szervezésük egyes módszertani kérdéseit, másrészt néhány működő hazai szervezet példáján vizsgálja alapításuk során jelentkező problémákat, különös tekintettel a munka világába történő integrációra, valamint az értékteremtés és a működtetés fenntarthatóságának nehézségeire.

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása nem független az érintettek kompetenciájától, motivációjától, ill. a környezet befogadó készségétől, valamint a kormányzat támogatási lehetőségeitől, szándékaitól.

Szerzőink esettanulmányai azt igazolják hogy ez a fenntarthatóság fontos feltétele. A tárgyalt példáknál erre van esély, maradjon is így!

Miskolc, 2017. április

Prof. Dr. Kocziszky György

TANULMÁNYOK

Katonáné Kovács Judit – Varga Eszter – Nemes Gusztáv

Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken

A társadalmi innováció egyre nagyobb figyelmet kap nem csak a szakirodalomban, a közéletben, hanem a vidékfejlesztési gyakorlatban is. A társadalmi innovációt vizsgáló szakirodalmi megállapításokra építve a tanulmány néhány esettanulmány ismertetésén keresztül a vidéki Magyarországon végbe menő társadalmi innovációs folyamatok bemutatását célozza meg. A kutatás abból a hipotézisből indul ki, hogy a társadalmi innováció gyakorlatának alaposabb ismeretével növelhető és hatékonyabbá tehető a vidék fejlesztésében történő alkalmazása. Négy különböző, társadalmi innovációt megvalósító példát vizsgáltunk a magyarországi vidéki térben. A vizsgáltunk azt mutatja, hogy a közös elemek ellenére, a társadalmi innováció nagymértékben függ a környezettől, valamint az innovációt aktívan kezdeményező és végrehajtó személytől. Az innovatív kezdeményezések életképessége és fenntarthatósága érdekében fontos tényező még a projekt köré tömörülő szereplők kapcsolatának intézményesítése, azaz egy olyan keret létrehozása, mely az innovatív ötlet megszületésétől a termékfejlesztésen át annak menedzselésével is foglalkozik. A kutatás során körvonalazódott, hogy a társadalmi vállalkozás, mint működési forma, megfelelő keretet adhat a sikeres társadalmi innovációhoz.

Kulcsszavak: társadalmi innováció folyamata, miért-hogyan-mit, vidékfejlesztés, LEADER program

Jelkód: O35

Bevezetés

Tanulmányunk az európai területi innováció és vidékfejlesztés kontextusában vizsgálja a társadalmi innováció témakörét. Bock (2012), Lawrence és mtsai (2013) és Pue és mtsai (2015) munkájára építve célozza meg a témával kapcsolatos általános megértés növelését.

Egyetértünk Pue és társai (2015:41) megállapításával, mely szerint „a társadalmi innováció logikája és mechanizmusa eltér a piaci innovációtól, ami abból adódik, hogy eltérő maga a rendszer, melyben helyet kap.” A vidéki régiók adottságai nem kedveznek a valódi technológiai vagy piaci innovációk megjelenésének, innováció tekintetében sokkal inkább a társadalmi dimenzióknak, és ezen belül a társadalmi innovációnak lehet szerepe. Dargan és Shucksmith (2008) szerint azok az innovációk, melyek a vidéki területek fejlesztését célzó LEADER programhoz kötődnek, elsősorban nem a tudományos értelemben vett technikai, technológiai újítások, sokkal inkább olyan szociális és kulturális innovációk, melyek a helyi kapcsolatok ösztönzésére és a kollektív tanulás javítására tesznek kísérletet a vidéki településeken. A tanulás itt nem az új műszaki és tudományos felfedezések megismerését jelenti, hanem „olyan tevékenységekre alapul, melyek a már meglévő tudást új kombinációkban, új alkalmazásokban egyesítik” (Smith, 2000:10). A LEADER Helyi Akciócsoportok (HACS) maguk is tekinthetők ilyen tudásegysítő tevékenységeket ösztönző szereplőknek, társadalmi innovációs brókereknek - vagy Pue és társai (2015) elnevezését használva - a fejlesztési folyamatok aktív motorjainak - egy adott vidéki térben.

A társadalmi innováció logikája a közösségfejlesztést, mint célkitűzést előtérbe helyezi a területfejlesztéssel szemben, a szükségletek kielégítését pedig a jövedelmezőség és értékesíthetőség kizárólagosságával szemben (Moulaert és Nussbaumer, 2005-ös munkáját idézi Garcia, 2012:39).

A vidéki területek szükségleteire és kihívásaira való válaszadáshoz elengedhetetlen a négy szektor – kormányzati, üzleti, tudományos és civil – szereplőinek fokozott együttműködése. Az együttműködés értelmezésének régi modellje az üzleti, a kormányzati és a civil szférát különállóan működő szektorként tekintette. Ebben a "civil szféra" a családon, az államon és a piacon kívül értendő olyan terület, ahol a résztvevők közös érdekeik érvényesítéséért egyesítik erőiket. (Heinrich, 2001). Az új modell szerint azonban a különböző szektorok szerepei és felelősségei egyre jobban átfedésbe kerülnek egymással (WEF, 2013). A háromoldalú (civil, kormányzati és üzleti szférát összefogó) Helyi Akciócsoportok jó példák az olyan vidékfejlesztési partnerségekre, ahol a különböző szférák nagyobb gondok nélkül együttműködhetnek. Lukesh (2007) szerint, attól függően, hogy a vidéki térség milyen fejlettségi vagy érettségi szinten áll, az akciócsoportok mint "a változás eszközei" különböző szerepeket tölthetnek be a vidék fejlesztése érdekében. Kezdve egyszerűen a helyi igények meghatározásától, a facilitátor szerepen át, a tárgyalási platformok megteremtésén keresztül egészen a helyi kormányzásban játszott kulcsszerepig.

Egyetértünk a korábbi kritikákkal, melyek vitatják, hogy a társadalmi innováció szimplán olyan "... új technológiákként és termékeként értelmezhető ..., melyek hatással vannak a társadalmi kapcsolatokra, a viselkedésre és attitűdökre" így a társadalmi változásokat tisztán a műszaki innováció eredményének tekintik, kihagyva az értelmezésből az egyik legfontosabb elemet, a társadalmi innováció folyamatát (Phills és társai, 2008; Pol és Ville, 2009). Bock (2012) a társadalmi innovációra, mint "az innováció társadalmi mechanizmusára" és az "innováció társadalmi felelősségére utal", hangsúlyozva, hogy az innováció társadalmi folyamatokon alapul és az eredmények nem lehetnek károsak a társadalom számára. A "társadalmi" jelző az innováció küldetéséhez kapcsolódik, amikor maga a társadalom áll a változás célkeresztjében. Ebben az esetben a hangsúly az értékek, a normák és a társadalmi kapcsolatok megváltoztatásán van (Gibson-Graham és Roelvink, 2009). Mint eszköz, a "társadalmi" jelző bizonyos módszerek (pl. felhatalmazás, bevonás) innovációs folyamatban való alkalmazására utal. G. Fekete (2015) rámutat, hogy társadalmi innováció esetén az eredeti ötlet legalább részben a civil társadalomtól, illetve civil mozgalmakból ered (származás), az újítást társadalmi értékek mozgatják (küldetés), végrehajtásában új társadalmi együttműködési formákat alkalmaznak (megvalósítás), és pozitív társadalmi hatással jár (hatások).

Lawrence és mtsai (2013) négy fókuszterületet jelölnek meg (Phills és mtsai-ra építve, 2008) a társadalmi innováció szakirodalmában:

- társadalmi problémák,
- újszerű megoldások,
- szervezési modellek,
- és a létrehozott haszon elosztása.

Phills és munkatársai szerint (2008:36), a társadalmi innováció: "egy társadalmi problémára adott olyan új megoldás, ami az eddigiekkel szemben hatásosabb, hatékonyabb, fenntarthatóbb, vagy igazságosabb és a létrehozott érték elsősorban a társadalom egészét, és nem egyes személyeket szolgál".

Pue és mtsai (2015:10) meghatározásukat a társadalmi innováció folyamatára irányítják, melynek két egymással kölcsönhatásban álló mozgatórugóját azonosítják: az egyik az aktivizáló egyén (agentic engine), a másik a társadalmi szerkezetet alakító/mozgató (structural engine). Ebben a megközelítésben a társadalmi innováció olyan "... folyamat, mely társadalmilag kreatív stratégiák megjelenését és átvételét foglalja magában, újjá teremtve társadalmi kapcsolatokat egy adott társadalmi cél megvalósítása érdekében".

Jelen tanulmány a vidékfejlesztés szempontjából a társadalmi innováció legfontosabb aspektusainak az alábbiakat tekinti:

- küldetés vezérelt, újszerű megoldás egy adott társadalom, ebben az esetben egy helyi, vidéki közösség társadalmi igényére, vagy a problémájára - KÜLDETÉS (motiváció);
- lehetővé teszi különböző szektorok (gazdasági, politikai, civil) részvételét és együttműködést - MEGVALÓSÍTÁS (folyamat);
- miközben pozitív társadalmi hatást teremt – KEDVEZMÉNYEZETTEK (termék).

A fent említett két kritérium (az új megoldásnak jobbnak kell lennie, mint a már létezőnek, valamint a társadalom egészének javát kell szolgálnia) fontos kitételek, ugyanakkor mérésük, értékelésük nem egyszerű feladat. Ez az egyik oka annak, hogy Pue és munkatársai (2015) az eredmények helyett a folyamat vizsgálatát állítják középpontba.

Jelen tanulmány a társadalmi innováció folyamatát (HOGYAN) fókuszba állítva, a társadalmi innováció irodalmát Sinek (2009) aranykör modelljének keretébe helyezi, a MIÉRT (motiváció), a HOGYAN (folyamat) és a MIT (a termék) kérdőszavak mentén. Igazodva az irodalmakhoz a HOGYAN dimenzió kiegészült egy területtel, ahol a társadalmi innováció hatásainak és kedvezményezettjeinek feltárása a feladat.

A társadalmi innováció folyamatát (1. táblázat) több szerző is vizsgálata.

	Bock (2012)	Lawrence és mtsai (2013)	Pue és mtsai (2015)
<i>MIÉRT</i>	A társadalom megújítása	Társadalmi problémák, mint kiindulópont	Társadalmi probléma
<i>HOGYAN</i>	Az innováció társadalmi mechanizmusa	Szervezési/Struktúra modellek	két mozgatórugó (agentic- és structural engine)
<i>HOGYAN – történik az elosztás</i>	Társadalmi felelősség az innováció mögött	Az innovátoron túlmutató előnyök, a létrehozott haszon elosztása	Megjelenés, adaptáció
<i>MIT</i>		Fókuszban az új megoldások	Eredmény (társadalmi cél, társadalmi változás)

1. táblázat: A társadalmi innováció értelmezései Sinek (2009) aranykör modelljébe ágyazva

Forrás: saját összeállítás

Bock (2012) az „innováció társadalmi mechanizmusára” hívja fel a figyelmet, arra utalva, hogy a fejlesztések rendszerint a társadalomba ágyazottan zajlanak. Pue és társai (2015) a társadalmi innovációt folyamatként értelmezve, szintén hangsúlyozzák annak vizsgálatát, hogy hogyan zajlik a társadalmi innováció. Lawrence és társai (2013) két szemponttal (c, d) kiegészítve tovább finomítják a HOGYAN kérdést, a „szerveződési modelleket”. A "szerveződési modell" elemei: (a) az egyén szerepe/aktivizáló egyén (mozgatórugó); (b) a szerkezet hatása/szerkezeti mozgatórugó; (c) érintett szektorok; és (d) csoportok, hálózatok részvételének mikéntje/intézmény.

Módszertan

A kutatás során hipotézisünk az volt, hogy a társadalmi innováció folyamatának jobb megértése segítheti a gyakorlati megvalósítását. Ezáltal javulhat a társadalmi innováció előfordulása, valamint hatékonyságának és fenntarthatóságának növelése, illetve a beavatkozások eredményessége a vidékfejlesztésben.

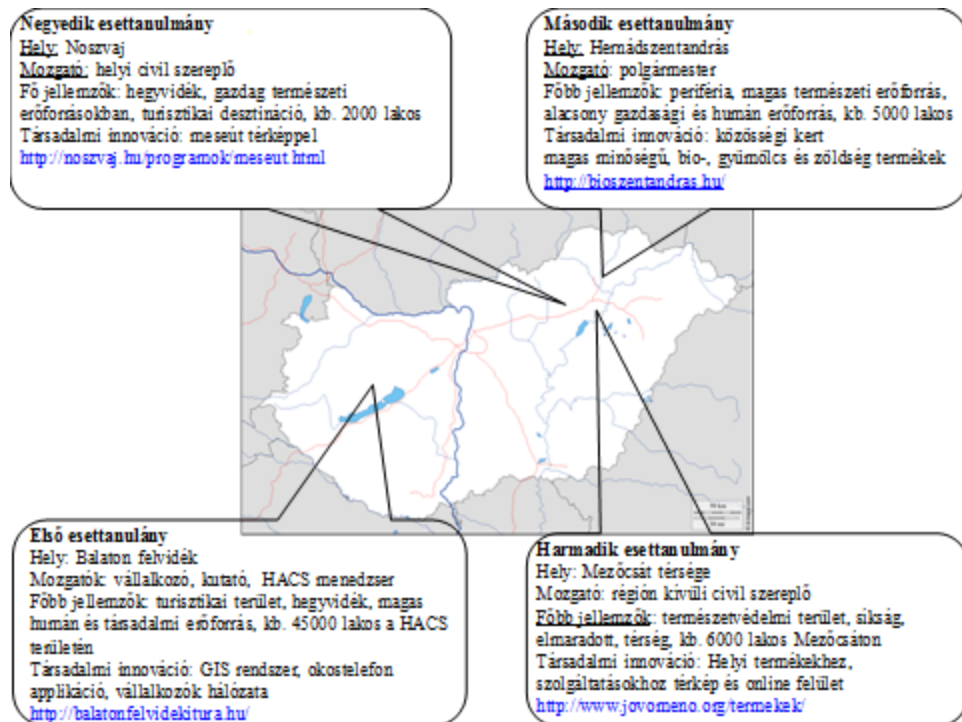
A továbbiakban négy esettanulmányt mutatunk be (1. ábra) amelyek, mint magyar vidéki projektek, jó példák a társadalmi innováció vizsgálatához (2. táblázat). Az esettanulmányoknak két célja van. Egyrészt a Lawrence és Mtsai (2013) által bemutatott (és a társadalmi innováció hatásának vizsgálatával kiegészített) elemzési keret különböző aspektusainak tesztelése a HOGYAN kérdésre, vagyis a társadalmi innováció folyamatára: (a) az egyén szerepe/aktivizáló egyén; (b) a szerkezet hatása/szerkezeti mozgatórugó; (c) érintett szektorok; és (d) csoportok, hálózatok részvételének mikéntje/intézmény, (e) a társadalmi innováció hatása, valós példákon keresztül. Másrészt célként szerepelt további kutatási kérdések megfogalmazása, a téma megértését célzó jövőbeli kutatási irányok meghatározása.

A társadalmi innováció folyamatának értékeléséhez az EFE (External Factor Evaluation Matrix, Belső és Külső Faktorokat Értékelő Mátrix) (Maxi-Pedia, 2015) mátrixot alkalmaztuk. A mátrix tényezői a társadalmi innováció folyamatának (HOGYAN) paraméterei voltak, azaz a kontextus, az aktivizáló egyén, az érintett szektorok, a részvétel módja, valamint a hatások és a kedvezményezettek. Egyes paraméterek relatív fontosságát a társadalmi innováció folyamatában súlyozás jelölte nullától egyig (0=nem fontos, 1=nagyon fontos). Az összes súly összege egyenlő eggyel. A következő lépés a paraméterek értékelése volt egytől négyig attól függően, hogy az adott szempont szerint a folyamat gyenge (1) vagy erős (4). Az eredmények szorzásra (súly * értékelés), majd összeadásra kerültek, így állapítottuk meg a vizsgált esettanulmányok társadalmi innovációs folyamatának teljes súlyozott értékét. Hosszú távon, mind a súlyozás meghatározása, mind a paraméterek értékelése továbbfejlesztésre vár, további esettanulmányok szükségesek a mélyebb megértéshez, hogy értelmezhetőbbé váljon a társadalmi innováció, és annak paraméterei a vidékfejlesztésben.

Esettanulmány leírása	Kutatási probléma	Adatforrás	Kutatók	Kimenet
Négy társadalmi innováció	A társadalmi innováció folyamatának (HOGYAN) megértése	Interjúk, internetes források, honlapok, korábbi publikációk	Első lépés: egyéni kutatás, Második lépés: kutató csoport	A koncepció megerősítése, további fejlesztése

2. táblázat. Az esettanulmányok kutatási megközelítése

Forrás: Eisenhardt (1989) alapján

1. ábra. A kutatás során vizsgált négy esettanulmány jellemzői

Forrás: saját összeállítás

Eredmények

Első esettanulmány – Balaton-felvidék

MIÉRT?

Az Éltestő Balaton-felvidékért LEADER Egyesület (ezután: Éltestő) térsége természeti erőforrásokban gazdag, és jelentős potenciállal rendelkezik a fenntartható turizmus területén. A rendelkezésre álló potenciál kihasználásához azonban szükség volt egyrészt a turizmusban érintett helyi szereplők közötti kapcsolatok erősítésére, másrészt pedig arra is, hogy a térséget valamilyen módon 'kinyissák', megjelenítsék a falusi turizmus piacán. Ezzel párhuzamosan az "alternatív" lehetőségeket kínáló turisztikai desztinációk iránt (zöld-, kulturális-, ökológiai-, gasztronómiai-, bor- és kalandturizmus) az elmúlt években egyre erősödő piaci, társadalmi igény jelentkezett.

MIT?

A megvalósult projekt a bemutatott két társadalmi szükségletet volt hivatott összekapcsolni egy közösségi alapon fejlesztett, innovatív eszközöket használó (térinformatikai – GIS- rendszer, okos-telefonos alkalmazások) túraútvonal-hálózaton keresztül.

HOGYAN?

Az Éltestő Balaton-felvidékért HACS a területén lévő mind a 60 településre ellátogatott és egy műhelymunka keretében a helyi szereplők közreműködésével, együtt összegyűjtötték a helyben fellelhető attrakciókat. Ezeket térképre rajzolták (közösségi térképezés), majd falvanként három, különböző típusú túraútvonalat (gyalogutak, bicikliutak és lovastúra útvonalak) jelölték ki. Ezek az alkalmak lehetőséget teremtettek egy semleges kommunikációs tér kialakítására, ahol a helyi vállalkozók, önkormányzatok, civil szervezetek és az aktív helyi lakosok találkozhattak, megoszthatták egymással gondolataikat, szorosabb kapcsolatokat alakíthattak ki egymással. Kisebb hálózatok is létrejöhetnek az előttük álló lehetőségekközös kiaknázására (*közösségfejlesztő esz-*

köz). Ez a folyamat a HACS munkaszervezete számára is jó lehetőséget, érintkezési felületet kínált a találkozásra, a fontos helyi szereplők megismerésére, információgyűjtésre, a személyes illetve intézményi kapcsolatok gazdagítására (*vidékfejlesztési eszköz*). A műhelymunkák után a HACS egyik munkatársa, helyi lakosokkal karöltve, végigjárta és kijelölte az útvonalakat, rögzítette a GPS koordinátákat, fényképeket készített valamint történeteket, információkat, melyekből később leírások készültek. Végül ezek alapján elkészült egy térinformatikai (GIS) adatbázis (új, innovatív technológiával), valamint egy okostelefonos applikáció. Ezeken felül olyan innovatív eszközök segítségével, mint a Google™ reklámok és a Facebook™, valamint a digitális információs táblák, illetve a hagyományos módszereket képviselő nyomtatott szórólapok, megkezdődött az eredmények hivatalos közzététele, marketingje (*marketing eszköz*). A projekt az Élhető Balaton-felvidékért LEADER HACS egyik központi fejlesztési projektjeként került megtervezésre és kivitelezésre. A "zöld turizmus" fejlesztésének részeként a helyi fejlesztési stratégia három alappillérenek egyikévé vált. A Balaton-felvidék jelentős természeti és humán erőforrásaival, a fejlett szolgáltatásaival és a sok magas minőségű helyi termékével jó hátteret biztosít egy ilyen projekt lebonyolítására.

Ki kezdeményezte az innovációt? A Balaton-felvidéken az innováció három különböző forrásból eredt: (1) egy helyi vállalkozótól, (2) egy társadalom-kutatótól, és (3) a helyi HACS projektmenedzsereitől. A vállalkozó eredetileg Budapestről származik, több nyelven beszél és vidéki turizmussal (szállásadással, lovastúrákkal), ugyanakkor informatikával és kommunikációs technológiával is foglalkozik. Korábban már évekig használt térinformatikai rendszereket, így ki tudta fejleszteni a GIS adatbázis, illetve a kódolás kezdetleges verzióját. A társadalomkutató betelepültként került a térségbe 15 éve, önkéntesen segíti a LEADER egyesület munkáját és szoros munkakapcsolatot alakított ki a munkaszervezet tagjaival, akikkel évente többször is dolgoznak együtt különböző projektek kapcsán. Az EU tagállamaiban látott jó példák alapján tőle származott a helyben elérhető erőforrások és a GIS/GPS technológia összekapcsolása a közösségfejlesztés, hálózatépítés érdekében, és szakmai támogatást nyújtott a közösségi tervezés komplex módszerének és használatának kidolgozásában. A HACS helyi fejlesztési csoportja, a projektmenedzserek, már a kezdetektől fogva részt vettek a projekt innovatív sajátosságainak kialakításában. Az Élhető az egyik legjobban működő LEADER HACS Magyarországon. A jelentős szakmai tudás, a jó kapcsolatok, a nemzetközi tapasztalatok sokat segítettek az ehhez hasonló projektek megtervezésében és kivitelezésében. Annak ellenére, hogy a kezdeti ötleteket és a metodikát mások javasolták, a munkacsoport tagjai nagyon hamar magukévá tették, befogadták és továbbgondolták a kezdeményezéseket, majd végül ők valósították meg a projektet. A kezdeményezés sikerének kulcsa a mögötte álló emberekben rejtett: különböző háttérrel, készségekkel rendelkező egyének voltak.

Mely szektorokat vonták be a munkába? Mind a helyi civil szervezetek, az önkormányzati szervek és a vállalkozók részt vettek a munkában (voltak köztük tanárok, erdészek, túrázók és kerékpározók, sőt néha még olyanok is közreműködtek, akik nem élnek helyben, azonban szerelmesek a térségbe). A helyi önkormányzatok vállalták a felelősséget a túraútvonalak tisztántartására, jelzések kihelyezésére és egyéb más helyi érintettségű feladatokra is. Az attrakciókon kívül a helyi szolgáltatók (szállásadók, vendéglátók, programszervezők), kézművesek és helyi termékesek (élelmiszer) is megjelentek az elkészült térképeken.

Hogyan tudtak a különböző szektorok bekapcsolódni? A helyi csoportok, hálózatok és egyének bevonása fél-formális módszerekkel történt. Jelenleg nincs jogi háttere a folyamatnak, bár létezik személyekből és szervezetekből álló hálózat, ami szerződéssel rögzítve, alapdíjazással részt vett a projektben.

Milyen hatások tapasztalhatóak? A GIS adatbázis rögzítése és a közösségi térképezés folyamatában rengeteg érzékelhető, pozitív hatás volt. Több új együttműködés született, erősödött a közös stratégiai gondolkodás, tervezés, a helyi hálózatok számottevő fejlődésnek indultak. A folyamat mindemellett egy nagyon hatékony érintkezési felületet biztosított a HACS munkaszervezete számára, ahol találkozni tudtak a térségben élőkkel, információt tudtak gyűjteni tőlük

illetve tájékoztatni tudták őket az aktualításokról és az innovációkról. A projekt tényleges végtermékei (GIS rendszer, applikáció, stb.) jelentős potenciállal bírnak a marketing- és a turizmusfejlesztés terén, ugyanakkor a gyakorlati, üzleti hatás különféle problémák (főleg a marketing hiánya, az adatbázis frissen tartásával kapcsolatos nehézségek, stb.) következtében még csak minimális mértékben jelentkeztek.

Ki húz hasznot a társadalmi innovációból? A társadalmi hálózatok fejlesztése és a hatékony információáramlás jelentősen fokozta az egész térség fejlesztési kapacitását, ami minden itt élő számára hasznos. Mindemellett meg kell említeni azt is, hogy jelen esetben a projekt legnagyobb haszonélvezői a vidéki turizmussal foglalkozók voltak (szolgáltatók, helyi termelők, önkormányzati szervek, turisták, stb.)

Második esettanulmány – Hernádszentandrás

MIÉRT?

A második projekt (az alábbiakban: Bioszentandrás) a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelmet célozta meg. Hernádszentandrás Magyarország leghátrányosabb helyzetű települései közé tartozik. A roma kisebbség aránya 40% körül van, magas a munkanélküliség, a lakosok többsége saját kezdeményezés helyett kívülről várt segítséget. A múltbéli hagyományokra visszatekintő kisüzemi, háztáji zöldségtermesztés gyakorlata majdnem teljesen megszűnt a faluban. A saját felhasználásra termelő konyhakertek, a külső birtokok és az önkormányzat földjei elhagyatottá, elhanyagolttá váltak. Ugyanakkor a település rendkívül jó természeti, gazdasági és kulturális erőforrásokkal rendelkezik (jó minőségű föld, talajvíz, patak, nagyobb piacok a környéken (Miskolc, Kassa), termelési hagyományok, stb.), amiket kár lett volna veszendőbe hagyni.

A projektnek több célja volt. Az egyik, hogy a társadalmi hálózatok, tudás, készségek fejlesztése révén megtörje a passzivitás, a szegény-kultúra reménytelenségbe záródó ördögi körét. A másik cél, hogy bővítse a fizetett munkával rendelkezők rétegét és bevezesse az önellátás fogalmát a település életébe (a közkonyhát is beleértve) a teljes helyi közösség hosszú távú előrehaladását szolgálva. A projekt harmadik célja volt, hogy felfedezze és hasznosítsa a még ki nem aknázott erőforrásokat (jó minőségű termőföldek a település környékén, zöldségtermesztés múltbéli hagyományai, piacok viszonylagos közelsége), továbbá, hogy igénybe vegye a rendelkezésre álló társadalmi, foglalkoztatási és vidékfejlesztési programok elérhető támogatásait.

MIT?

Egy közösségi alapú organikus kertészet létrehozása és a termékek rövid ellátási láncokon keresztül történő értékesítése. Mára már saját webshoppal rendelkeznek és termékeiket öt étterembe, néhány bio-boltba, pékségbe valamint közösség által támogatott mezőgazdasági hálózatoknak is szállítják.

HOGYAN?

A folyamat körülményei. A helyi önkormányzat jelentős anyagi támogatást kapott (kb. 100,000 euro) a közösségi alapú zöldségeskert létrehozására és működtetésére. A pályázati kiírás (TÁMOP) az emberi erőforrás fejlesztését, a társadalmi befogadás erősítését és a szegénység elleni harcot célozta. A helyi önkormányzat tulajdonában a falu közepén lévő néhány hektáros területen hozták létre az organikus kertészetet. Egy egyetemi tanár szakmai támogatásával (egy elismert szakértő az organikus termelés és a közösségi alapú, közösség által támogatott mezőgazdaság területén) egy helyi agrármérnök tartott képzést az érdeklődők számára. Körülbelül 25 helyi lakos vett részt önkéntesen a projektben (tréning, kert kialakítása, saját kertek gondozása). A kezdeti 8000 m²-es földterületet hamarosan 2,5 hektárra bővítették, üvegházakkal és a konzerváláshoz, feldolgozáshoz szükséges eszközökkel kiegészítve az eredeti beruházást. Az első sikeres pályázatot továbbiak követték. Támogatást nyertek a helyi munkanélküliek társadalmi vállalkozásokba való bevonására és feldolgozóüzem létrehozására is. A megtermelt zöldségek nagy részét eleinte a helyi önkéntesek és a közkonyha használta fel. Kihasználva az innovatív marketing adta lehetőségeket a társadalmi vállalkozás lassan valódi, profitot termelő üzletté alakulhat át.

2013-ban az Európai Területi Innovációs Díj, Béccsel megosztva, Hernádszentandráshoz került, önkormányzati szintű szociális problémákat célzó innovatív megoldások kategóriában.

Ki kezdeményezte az innovációt? Hernádszentandráson az innováció kezdeményezése és megvalósítása egyértelműen a polgármester személyéhez kötődik (helyi származású politológus, jó kommunikációs készséggel). Minden követ megmozgatott a település külső kapcsolatainak fejlesztése, a projekt megvalósítása érdekében. 2002-ben (22 évesen) lett alpolgármester, 2006-tól polgármesterként vezeti a települést. A vezetői pozíció jelentősen hozzájárult stratégiai elképzeléseinek megvalósításához, lehetővé téve a helyi erőforrások kihasználását.

Mely szektorok kapcsolódtak be? Hernádszentandráson húzóerőként a helyi önkormányzat (de főként a polgármester) jelent meg. Ugyanakkor a társadalmi vállalkozás és kereskedelmi partnerei az üzleti szektort képviselik. A társadalmi vállalkozás a közkönyhát és a közintézményeket látja el, ezáltal bekapcsolva őket is a projektbe.

Hogyan kapcsolódtak be a projektbe a különböző szektorok? A hernádszentandrási non-profit vállalkozást teljes mértékben az önkormányzat birtokolja és működteti, így a tevékenység és a megtermelt bevétel sem válik el az önkormányzati gazdálkodástól. Ez hatalmas előnyt jelent a vállalkozás számára (cash flow, humán erőforrás, stb.), de könnyen problémává válhat, a for-profit vállalkozással való átalakulás során.

Milyen hatások tapasztalhatók? A projektnek számottevő hatása tapasztalható Hernádszentandráson. A résztvevő helybéli lakosok kialakítottak maguknak egy sajátos munkakultúrát, mezőgazdasági tapasztalatokat, tudást szereztek és mára már nemcsak saját fogyasztásra, hanem eladásra is előállítanak mezőgazdasági termékeket. A projekt 25-30 ember számára biztosít stabil foglalkoztatást, ami egy kistelepülésen szintén jelentős eredmény. A település környezete jelentősen megváltozott a projekt kezdete óta (megművelt kertek, rendezett épületek, kevesebb szemét, stb.). „Bioszentandrás” mintaértékűvé vált mind a térség, mind az egész ország területén. Ezzel párhuzamosan pozitívan változott a lakosok helyi identitása, munkakultúrája, önbecsülése, ami hatalmas lépést jelent a hosszú távú, strukturális fejlődés irányába egy ilyen hátrányos helyzetű településen.

Mely csoportok számára hasznos a társadalmi innováció? Hernádszentandráson a projekt 25-30 helyi lakosnak (számuk folyamatosan növekszik) biztosít állandó munkalehetőséget, a falu környezetét ápoltabbá, barátságosabbá tette, illetve nagy szerepe volt a helyi közösség szemléletmód-váltásának elősegítésében is. Mindezek mellett a projekt az eladott termékeken keresztül a közeli városokban élő középosztálybeli családok életére is befolyással van.

Harmadik esettanulmány - Mezőcsát

MIÉRT?

Mezőcsát és térsége Magyarország 30 leghátrányosabb helyzetű régiójába tartozik. A régió adottságait tekintve ártéri gazdálkodás folyt, beleértve halászatot, legeltetést, gyümölcstermesztést, valamint nád és fűz feldolgozást. Később, az iparosodott mezőgazdaság és a nehézipar teremtett munkahelyeket. A rendszerváltozás után a nehézipar megszűnésével a régió gazdaság összeomlott. A munkanélküliség és a migráció kihívást jelent a régióban (Bodó, 2015). Mezőcsát természetvédelmi területen található a Tisza közelében, küzdve a fenntartható helyi gazdaság és az aktív állampolgárság hiányával.

MIT?

A Szívlapát Alapítvány Budapestról ezt a térséget választotta egy mintaértékű projekt végrehajtásához, melynek célja az volt, hogy jó gyakorlatot teremtsen a fenntartható fejlődés előnyeinek bemutatásához. A helyi közösség bevonásával a Magyar Telekom, mint támogató, valamint a Környezeti Társadalomkutatók (ESSRG) a Szent István Egyetemről (akik már hosszabb részvételi akciókutatási tapasztalattal rendelkeztek a régióban), mint mozgatók, vettek részt a projektben. Az egyik eredménye a projektnek egy kerékpáros térkép volt, amely feltünteti a helyi termékek termelőinek (például méz, pékáru) és a szolgáltatóknak (például szállásadók) a pontos el-

helyezkedését, amelyhez online felület is kapcsolódik további információt biztosítva a régióról és a szolgáltatók elérhetőségeiről.

HOGYAN?

Miként működött a folyamat? Mezőcsát hátrányos helyzetű település, magas munkanélküliségi mutatóval. A helyi közigazgatás (HACS, helyi hatóságok, iskolák) és civilek részt vettek a folyamatban, azonban jelentős kulturális szakadék volt a projekt külső és belső szereplői között, például a demokratikus értékek, kormányzás, kommunikáció területén.

Ki kezdeményezte az innovációt? A projekt kezdeményezője a Szívlapát Alapítvány volt. Az Alapítvány azt a célt tűzte ki maga elé, hogy fenntartható gazdasági és társadalmi fejlesztésekkel segíti Magyarországot leghátrányosabb régióit, a helyi részvétel, a megerősítés és a helyi erőforrások feltárásának alkalmazásával. Azonban csak a legaktívabb, vállalkozó szellemű helyiek kapcsolódtak a projekthez. Ez adódhatott abból is, hogy alapvetően alacsony volt a bizalom a helyi szereplők körében, és ehhez társult még az élelmiszer termékpályához kötődő rendeletek, szabályok ismeretének hiánya.

Mely szektorok vettek részt? A Szívlapát Alapítvány képviselte a civil szektort, a Magyar Telekom a vállalati szektort, a Környezeti Társadalomkutatók csoportja a kutatást-fejlesztést és a kistérségi fejlesztési ügynökség a kormányzati szektort. A vállalkozói és a civil szektorból még helyi szereplők is dolgoztak a projektben.

Hogyan tudtak a különböző szektorok bekapcsolódni? A projekt időtartama alatt számos programot szerveztek a régióban, elsősorban külső kezdeményezésre. Ilyen volt például a Magyar Telekom szervezésében megvalósított „Digitális Híd” program, amely az információs technológiák mezőgazdasági és közigazgatási használatát mutatta be az érdeklődők számára, vagy a helyi fiatalok részére szervezett „Médiaiskola”, de itt említhető meg az a megújuló energia témaköréhez kapcsolódó műhelymunka is, amelyet a Környezeti Társadalomkutatók csoportja szervezett. A fenntartható gazdasági fejlődés szempontjából a projekt fontos eleme a helyi termékekre épülő ellátási lánc kialakítása is, bár ez ebben a fázisban megmaradt az informális hálózat szintjén. A projekt befejeződésével kérdés marad, hogy a formális szervezet hiánya gondot jelent-e a szerveződés fenntartásában.

Milyen hatások tapasztalhatók? Mezőcsát esetében kérdésként merül fel, hogy vajon léteznek-e olyan nem látványos folyamatok, melyeket a projekt idézett elő. Példának okáért vegyük az egyik résztvevő méztermelőt, akinek konkrét elképzelései vannak a régió fejlesztésével kapcsolatban, és ismeri azokat a további vállalkozókat, akik szintén szívesen bekapcsolódnának a folyamatba. Így tehát a projekt pozitív társadalmi folyamatokat gerjesztett (innováció, tanulás, hálózatfejlesztés), ami a helyiek szélesebb körű részvételével (ami egyelőre kérdéses) további fejlesztéseket eredményezhet.

Mely csoportok számára hasznos a társadalmi innováció? Mezőcsátban a projektbe bekapcsolódó szereplők egy újfajta gondolkodásmódot tapasztalhattak meg, beleláthattak az információs technológia fejlesztési célokra való felhasználásába, valamint kapcsolatot építhettek Budapestről érkező, fenntartható fejlesztésre nyitott látogatókkal, fejlesztőkkel. A létrehozott térképre, honlapra felkerülő helyi termelők, vállalkozók pedig a láthatóság megnövekedéséből adódó gazdasági előnyökhöz juthatnak. Bár egyik termelő megjegyezte, hogy számára eddig nem jelentett új vásárlót ez a lehetőség.

Negyedik esettanulmány - Noszvaj

MIÉRT?

Egyre több fiatal család Noszvajra költözése (körülbelül 50 százalékát adják a jelenlegi lakoságnak) ellenére hanyatló kistérség. Az újonnan érkezők általában jól képzett, középosztálybeli emberek, sokan közülük vállalkozók. Jó képességűek és lassan átveszik a falu működtetését. Noszvaj gazdag természeti erőforrásokban, és jóka turisztikai adottságai.

MIT?

Noszvajon egy folyamatosan fejlődő mese út született. A településen belül kialakított állomások segítenek abban, hogy a turisták jobban megismerjék a települést, valamint hogy az állomásokon kínált termékek, szolgáltatások vevőre találjanak. A projekt a helyi turizmussal foglalkozó vállalkozások fő mozgatójává vált, és a visszajelzéseknek köszönhetően a helyi termékek és szolgáltatások folyamatos fejlesztéséhez is hozzájárul.

HOGYAN?

Miként működött a folyamat? A legtöbb lakos a mezőgazdaságban, vagy a turizmusban dolgozik. A református egyház évszázadok óta integráló szerepet tölt be a falu életében. A keresztény értékekben gyökerező pozitív hagyományok hozzájárultak a szilárd és konszenzusos társadalmi, kulturális miliő kialakulásához. Más vallási közösségek (pl.: baptista és katolikus) is képviseltetik magukat a faluban és elhúzódó konfliktusok nélkül tudnak együttműködni. A civil társadalom aktív, jelentős számú szervezettel képviselteti magát. Az egyik jó példa, a Noszvaj Turizmusáért Egyesület, amely több mint 20 éve működik a településen. Sok az aktív helyi lakos is, színes programok, közösségi események jelzik a jól működő helyi társadalmat. Noszvajon a település múltjából adódóan jelen van a vállalkozói kultúra is. Korábban (1990 előtt) is már turista desztinációnak számított, egyaránt érkeztek a vidékre a kormányzati és a vállalkozói szféra képviselői, és igényt teremtettek a helyi termékek és szolgáltatások iránt. A turisták igényeit a település nyitott és aktív lakói akkor is és most is igyekeznek kielégíteni. Külön is megemlítendő a településen lakó és az ország más területeiről ide települt nőkből álló összefogás, amely az együttgondolkodás és cselekvés révén, új ötletekkel, lehetőségekkel gazdagítja a település életét.

Ki kezdeményezte az innovációt? Egy Noszvajra települt fiatal nő, aki városból érkezett és itt házasodott meg érdeklődött a meseterápia iránt. Egy kurzus elvégzését követően kereste az utat, hogyan lehet vállalkozó ezen az őt érdeklő területen. Az volt az ötlete, hogy összegyűjti a térségben a népmeséket (palóc meséket), és ezekre alapozva létrehoz egy turista utat. A program sikerének következtében egész év folyamán igény jelentkezett hasonló programokra. Így a turisták jobban megismerhetik a települést, eljutnak különböző helyekre és az útikon különféle termékeket és szolgáltatásokat vehetnek igénybe. A kezdeményező meseterapeuta elkötelezett volt, hogy bevonja a családokat a népmesék világába, és ennek az elkötelezettségnek az eredményeként született meg a meseút. A munkája során követőkre talált az ott élő nők körében.

Mely szektorok vettek részt? Noszvajon minden szektor szereplőjét megtaláljuk a projekt mentén – kormányzati, tudományos, civil, vállalkozói. Ők elsősorban a település szereplői közül kerülnek ki. Az ötletgazda mellett, az említésre méltó múltbeli sikerekkel rendelkező Noszvaj Turizmusáért Egyesület játszik fő szerepet a történetben. Az önkormányzat is a folyamat mellé állt és a vállalkozói szféra különböző szereplői pl. szállásadók is bekapcsolódtak.

Hogyan tudtak a különböző szektorok bekapcsolódni? Noszvaj Turizmusáért Egyesület adott keretet a projekt formális, intézményes működéséhez. Szoros együttműködés van minden szereplő között, például a kutatói oldalról folyamatos konzultációra van lehetőség. Az ötletgazda a meseterapeuták szakértő csoportjának is tagja.

Milyen a hatások tapasztalhatóak? Sok pozitív hatás nevezhető meg. A helyiek számos vállalkozási lehetőséget találtak a meseúthoz kapcsolódóan, például kialakítottak egy “mese hotel” márkát, melyet csak azok a szállásadók kaphatnak meg, akik teljesítik az általuk előírt feltételeket. A helyi értékek, mint a magyar népmesék, megőrződnek, hozzáadott értéket nyújtanak mind egyéni, mind közösségi, mind területi szinten.

Ki profitál a társadalmi innovációból? Noszvajon az egész település és az ott élők profitálnak belőle, ahogy a településre érkező turisták is.

Külső és belső faktorokat értékelő mátrix - EFEM

A négy esettanulmány társadalmi innovációs folyamatát (HOGYAN) az EFEM segítségével értékeltük (3. táblázat). Mivel az értékelés szubjektív, ennek csökkentésére a következtetések részben teszünk javaslatot. Az EFEM mátrixot alkalmazva minden esetben 1-től 4-ig történt az értékelés, ahol az egyes jelentette a gyenge, míg a négyes az erős értéket. Ezek alapján a faktorok közül a kontextus kapta a legnagyobb súlyt 0,4-es értékkel, a kezdeményező 0,3 értékkel szerepelt, és a többi tényező 0,1-es súlyt kapott.

Esettanulmány		Kontextus	Kezdeményező	Szektorok	Bevonás	Hatás	Összesen
Súly		0,4	0,3	0,1	0,1	0,1	1,0
Balaton-felvidék	Értékelés	3,0	3,0	4,0	4,0	3,0	
	Súlyozott érték	1,2	0,9	0,4	0,4		3,2
Hernád-szentandrás	Értékelés	2,0	4,0	4,0	4,0	4,0	
	Súlyozott érték	0,8	1,2	0,4	0,4	0,4	3,2
Mezőcsát	Értékelés	2,0	2,0	4,0	2,0	2,0	
	Súlyozott érték	0,8	0,6	0,4	0,2	0,2	2,2
Noszvaj	Értékelés	3,0	4,0	4,0	4,0	3,0	
	Súlyozott érték	1,2	1,2	0,4	0,4	0,3	3,5

3. táblázat. A négy esettanulmány társadalmi innovációjának EFEM értékelése

Forrás: saját elemzés

Az eredmények azt mutatják, hogy a társadalmi innováció folyamatát tekintve Noszvaj teljesített a legjobban, míg Mezőcsát ebben kevésbé volt sikeres. Mivel minden esetről mind a négy szektor (kormányzati, vállalkozói, civil, tudományos) helyet kapott a folyamatban, a szektorok értékelése mindenhol négyes értékelést kapott. Itt hozzá kell tenni, hogy a tudományos élet nem minden vidéki térség társadalmi innovációs folyamatának részese Magyarországon, így kérdés (jelen tanulmány erre nem tér ki), hogyan lehetne a K+F eredményeit hatékonyabban alkalmazni a vidékfejlesztésben. A mi esetünkben a tudományos élet jelenlétének magyarázója, hogy az esettanulmányokhoz kiválasztott régiókban a szerzőknek van érintettsége. Bár ez a paraméter Mezőcsáton is magas volt, itt a két legfontosabb tényező, a kontextus és a kezdeményező (kívülről érkezett), alacsony értéket kapott.

Következtetések

A tanulmányban bemutatott eredményeknek két fontos üzenete van. Először is, a négy esettanulmány megerősíti, hogy a társadalmi innováció szerepet játszik a vidéki területek fejlesztésé-

ben. Másodszer, a 3. táblázatban bemutatott elemzési keret lehetővé teszi a társadalmi innováció folyamatának vizsgálatát.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a kontextusnak, amelyben a társadalmi innováció teret kap, jelentős hatása van a kimenetre (3. táblázat). Mivel azonban a helyi kontextust egy sor társadalmi-kulturális, fejlesztési és gazdasági tényező befolyásolja, elemzése és megítélése nem egyszerű feladat. A kontextus értékeléséhez (korábbi kutatások eredményei alapján, pl.: Varga, 2009; Katona-Kovács és társai, 2011) Lukesh nyolc szintet megnevező irányítási modelljét lehetne alkalmazni. Ez alapján az első két, legfejletlenebb lukeschi szint (létezés és identitás) kapná az egyes kontextus értéket, a harmadik és a negyedik lukeschi szint (erő és legitimitás) a kettes kontextus értéket (jelen tanulmányban Mezőcsát említhető meg erre példaként), az ötödik és a hatodik lukeschi szint (eredmény és egyenlőség) a hármas kontextus értéket. A lukeschi modellben legfejlettebbnek tekintett hetedik és nyolcadik szinthez (egyediség és fenntarthatóság) a négyes kontextus érték tartozhat.

A kezdeményezők, vagy "aktivizáló mozgatórugók" is szerepet játszanak a társadalmi innovációban, alapvetően küldetésvezéreltnek kell lenniük. A Lukesh modellben van egy fejlődési szakasz, amikor egy karizmatikus vezető kiemelkedik a közösségből, és átveszi a vezető szerepet a vidéki térség fejlesztésében. Személyesen is kezdeményezheti a társadalmi innovációt, ahogy Hernádszentandrás esetében is, ahol a polgármester játssza a katalizátor szerepet. Balaton-felvidék esetében a többszereplős, együttműködő kezdeményezés is sikeres volt. Csak egy olyan eset volt a példáink között, a mezőcsáti, amikor a kezdeményező a régió kívülről érkezett. Ilyenkor a kihívás akkor jelentkezik, amikor a kezdeményező elhagyja a térséget. Ekkor derül ki ugyanis, hogy mennyire sikerült az innovációt a régióba beépíteni, integrálni. Hosszú távon a kezdeményező jelenléte akkor is kérdés lehet, ha a térség szereplőjéről van szó. Mindkét esetben tehát kérdésként merül fel: Hogyan és meddig lehet a kezdeményező részese a társadalmi innovációnak? A kontextus biztosítani fogja a társadalmi innováció fenntarthatóságát, ha a kezdeményező elhagyja a régiót? A tanulmány értékelési modelljében a kezdeményező személyének értékelése további fejlesztésre vár. Ebben az olyan tényezők vizsgálata, mint hogy helyi lakos-e, betelepülő-e, hiteles-e, szintén fontos szerepet játszhat.

Nem volt kiemelkedő különbség a négy vizsgált esetben a különböző szektorok bevonásának tekintetében. Minden esetben képviseltette magát minden szektor. A szektorok értékelésénél további szempont lehet az eredetük, azaz hogy a társadalmi innovációt megvalósító régióból, vagy azon kívülről érkeznek a folyamatba. Ez segíthet abban, hogy jobban megértsük az eredmények közötti különbségeket. Amikor kívülről érkezik valamely szektor képviselője, nem eleendő, hogy választ adjon a társadalmi igényre, vagy a társadalmi problémára, hanem a helyi szereplők között is befogadóra kell találnia. Ezt egy jól működő helyi akciócsoporton keresztül is el lehet érni, amint a Balaton-felvidék esetében ez látható is volt.

Eredményeink azt mutatják, hogy a sikeres társadalmi innovációk megvalósításakor a vidéki régiók legnagyobb kihívása egyrészt a kezdeményező hiánya, másrészt pedig a támogató kontextus hiánya, ami az aktív helyi szereplők elkötelezettségét is magában foglalja.

A társadalmi innováció fenntarthatóságát illetően az intézményesülés döntő tényező lehet. Az intézmény létrejötte biztosíthatná a gyakran hiányzó láncszemet a termékfejlesztés és a gyakorlatban hatékonyan működő, vállalkozás alapú társadalmi innováció között. Hasonló projektek esetén a társadalmi vállalkozás megoldás lehet az intézményesülésre, de ennek igazolása további kutatásokat igényel.

Irodalomjegyzék

- BOCK, B.B. (2012): Social innovation and sustainability; how to disentangle the buzzword and its application in the field of agriculture and rural development. *Studies in Agricultural Economics* 114 (2), 57-63. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.7896/j.1209>
letöltés dátuma: 2016. 05. 09.
- BODÓ, P. (2015): Magyar Telekom – Szívlapát Alapítvány – Szent István Egyetem ESSRG: Jövő/Menő program, in L. Radics, Üzleti és civil szervezetek együttműködése Magyarországon. Győr, Hungary: Publio Kiadó.
- DARGAN, L. -SHUCKSMITH, M. (2008): LEADER and innovation. *Sociologia Ruralis* 48(3), 274-291. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00463.x>
letöltés dátuma: 2015. 11. 19.
- EISENHARDT, K.M. (1989): Building theories from case study research. *Academy of Management Review* 14(4), 532-550.
- GARCIA, M.E. (2012). Local Networks and Socially Innovative Territories. The case of the Basque Region and Goierri County. PhD Thesis. Bilbao: Universidad de Deusto.
- GIBSON-GRAHAM, J.K. and Roelvink, G. (2009): Social innovation for community economics, in F. Moulaert, D. MacCallum, J. Hillier and S. Vicari (eds), *Social innovation and territorial development*. Aldershot: Ashgate, 25-38.
- G. FEKETE, É. (2015): Társadalmi innovációk a helyi foglalkoztatásban in K. Lipták (ed.), proceedings of 'Balance and Challenges', the 9th international scientific conference, Miskolc-Lillafüred, Hungary, 15-16 October 2015, 274-287.
- HEINRICH, V.F. (2001): Assessing the Strengthening Civil Society Worldwide. A Project Description of the CIVICUS Civil Society Index: A Participatory Needs Assessment & Action-Planning Tool for Civil Society. CIVICUS Civil Society Index Paper Series 2(1).
- KATONA-KOVÁCS, J., High, C. and Nemes, G. (2011): Importance of Animation Actions in the Operation of Hungarian Local Action Groups. *European Countryside* 3 (4), 227-240. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.2478/v10091-012-0006-7>
letöltés dátuma: 2016. 02. 23.
- LAWRENCE, T.B., Dover, G. and Gallagher, B. (2013): *Managing Social Innovation*. The Oxford Handbook of Innovation Management. Oxford: Oxford Handbooks Online.
- LUKESH, R. (2007): *The LAG-Handbook*. A guide through the stunning world of local action groups. Brussel: Leader+ Observatory Contact Point.
- MAXI-PEDIA (2015): IFE Matrix (Internal Factor Evaluation) [www document]. <http://www.maxi-pedia.com/IFE+EFE+matrix+internal+factor+evaluation> (accessed March 2016).
- MOULAERT, F. and Nussbaumer, J. (2005): The social region: beyond the territorial dynamics of the learning region. *European Urban and Regional Studies* 12, 45-64. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.1177/0969776405048500>
letöltés dátuma: 2016. 02. 23.
- PHILLS, J.A., Deiglmeier, K. and Miller, D.T. (2008): Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review* 6(4), 33-43.
- POL, E. and Ville, S. (2009): Social innovation: buzz word or enduring term? *The Journal of Socio-Economics* 38, 878-885. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.1016/j.socec.2009.02.011>
letöltés dátuma: 2016. 03. 09.
- PUE, K., Vandergeest, C. and Breznitz, D. (2015): *Toward a Theory of Social Innovation*. Innovation Policy Lab White Paper No. 2016-01. Available at Social Science Research Network.
- SINEK, S. (2009): How great leaders inspire action [www document]. Elérhető: http://www.ted.com/talks/simon_sinek_how_great_leaders_inspire_action.html
letöltés dátuma: 2013. 06. 11.

- SMITH, K. (2000): Innovation indicators and the knowledge economy: concepts, results and policy challenges. Paper presented at the Conference on Innovation and Enterprise Creation: statistics and indicators, Sophia Antipolis, France, 23-24 November 2000.
- VARGA, E. (2009): Non-profit Organisations in Hungarian Rural Development – A LEADER+ Example in the Southern Transdanubian Region. *European Countryside* 1 (2), 93-104. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.2478/v10091/009-0008-2>
letöltés dátuma: 2016. 03. 09.
- WEF (2013): *The Future Role of Civil Society*. World Scenario Series. Cologny/Genève: World Economic Forum.

Hubai László

Beágyazott dilemma: a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások összetett jellegének vizsgálata

A társadalmi vállalkozások fogalma, potenciális szociálpolitikai és gazdasági szerepe tudományos és szakpolitikai viták tárgya. Miközben sok helyen a jóléti rendszer működésének megújítását, a gazdasági és társadalmi célok egyfajta kompromisszumát látják benne, jelen tanulmány inkább egyik speciális típusának, a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások konfliktusos jellegének elemzésével foglalkozik. A kettős optimalizálás nem csak a társadalmi és gazdasági dimenzió egymás mellé rendelése, hanem a szervezeti működés során a célok torzulásának és az érintettek konfliktusának forrása is, amely adott esetben a társadalmi vállalkozások fenntarthatóságát, társadalmi és gazdasági céljainak elérését veszélyezteti

Kulcsszavak: hibrid szervezetek, társadalmi vállalkozás, munkaerő-piaci integráció, céltorzulás, érintetti konfliktus

Jelkód: J50, L31

Bevezetés

A társadalmi vállalkozások operacionalizációja a fogalom megjelenése óta heves vita tárgyát képezi. A definíciók közötti kulturális különbözőségekből eredő eltérések mellett azonban mind a fogalom szükséges kritériumait, mind a társadalmi vállalkozások körébe sorolható szervezeti formákat illetően időben exponenciálisan növekvő diverzifikálódásnak lehetünk tanúi (Teasdale 2012b). A társadalmi vállalkozások jelensége iránti érdeklődést, szakpolitikai eszközként való felismerésüket mutatja, hogy az Amerikai Egyesült Államokon és az európai országok többségén túl a Közel-Kelet országai közül is egyre több jogszabály és támogatási struktúra születik általi elismerésükre, működésük elősegítésére (Defourny, Nyssens 2012).

A társadalmi vállalkozások, mint legitim szociálpolitikai és gazdasági szereplők növekvő szupranacionális, nemzeti és helyi szintű elismerése ellenére azonban, a fogalom meghatározását illetően a mai napig csupán az absztrakció szintjén beszélhetünk konszenzusról (Young és Lecy 2016). A létező meghatározásokat összekötő közös többszörös a szervezetek szociális céljának és gazdasági tevékenységének kettősségére vonatkozik. A két cél tartalmát, megvalósulásuk módját és egymáshoz való viszonyát illetően a definíciós kísérletek jelentős eltéréseket mutatnak. A fogalomhoz tartozó kritériumokra vonatkozó konszenzus, valamint a koncepció újszerűségéből is adódó statisztikai adatok hiánya miatt szinte lehetetlen meghatározni nem csak a társadalmi vállalkozások társadalmi és gazdasági hatását, de egyúttal szármosságukat és jellemzőjüket is.

Teasdale (2012b) szerint a társadalmi vállalkozások meghatározásának növekvő sokszínűségének központi oka a fogalom politikai jellege. A társadalmi vállalkozásokat leíró szigorú kritériumok alkalmazásának hiánya ugyanis mind a kormányzat, mind a helyi megvalósítók számára lehetővé teszi a szervezet működésének saját célok elérése érdekében történő alkalmazását, határainak változtatását. A jóléti állam jövőjével, valamint a jóléti pluralizmus egyes szereplőinek felelősségével kapcsolatos nézőpontok bármelyikét is fogadjuk el, a társadalmi vállalkozások képlékeny – gyakran fenntartások nélküli - fogalmi interpretációja alkalmassá válik bármilyen intézkedés szakpolitikai alátámasztására, megindoklására. Az operacionalizálás rugalmasságának pozitív hatásai mellett (mint az innováció, helyi szükségletekre történő reagálás, valamint az alkalmazkodóképesség növelése), a társadalmi vállalkozások számos diskurzusban, mint „mítikus szörnyek“ jelennek meg, amelyek bármilyen társadalmi és gazdasági problémára megoldást nyújthatnak.

Gazdasági szempontból nonprofit vagy nyíltan társadalmi jellege révén így képessé válhat a piaci kudarcok esetén is a fogyasztók és a terméket előállítók viselkedésének modifikációjára (Hansmann 1980, Enjolras 2014). A piaci cserében részt vevő szereplők önértékének korlátozása, pro-szociális attitűdjének kielégítésével lehetővé teszi a helyi szükségletek felismerését, a szociális célú piacok megnyitását, a termékek és szolgáltatások értékesítési paramétereinek gyenge fizetőképességű fogyasztók igényeihez igazítását (Tortia 2010). Szociálpolitikai szempontból pedig a hátrányos helyzetűek gazdasági tevékenységben való részvétele lehetővé teszi az adományozó szervezetekre és az állami szociális szolgáltatókra jellemző paternalizmus és függőségi viszony megszüntetését, a társadalmi integráció megvalósítását (Laville 2015). A szociális szféra piaci viszonyok előtti megnyitása elősegítheti a szolgáltatások szükségletorientált, innovatív biztosítását, míg az érintettek különböző csoportjainak részvétele hozzájárulhat a fennálló struktúra megváltozásához, a társadalmi kapcsolódások erősítéséhez (Bergeron és Healy 2015).

A társadalmi vállalkozások fogalma körüli konszenzus hiánya azonban ezzel párhuzamosan jelentősen megnövelte a definíciós kísérletekkel szembeni kritikai meglátásokat, a koncepció elterjesztésével kapcsolatos féltelmeket. A szociális problémák megoldásának kiszervezését, piaci körülmények közé helyezését sokan a neoliberalis ideológia folytatásának, az állami kiadások hatékonyságelvű csökkentéseként értékelik (McMurry 2015). Laville (2015) például felhívja a figyelmet arra, hogy a társadalmi vállalkozások világának a fizetőképességi piramis alján lévők igényeire létrejövő szegmense a piaci viszonyok minden életszféréra való kiterjesztését jelentheti, míg a profitorientált vállalkozások társadalmilag tudatos tevékenységének fogalomba integrálása kockáztatja a társadalmi célok gazdasági eszközözzé történő deformálódását.

Jelen tanulmánynak nem célja sem a definíciós viták tisztázása, meghatározott megközelítés alátámasztása, sem pedig a társadalmi vállalkozások gazdasági és társadalmi szerepének alátámasztása, esetleg megkérdőjelezése. Helyette a társadalmi vállalkozások összetettségének hangsúlyozásával igyekszik rávilágítani a különböző fogalmakat összekötő alapjellemező (vagyis a kettős optimalizálás) potenciális következményeire, a szervezet specifikumául szolgáló konfliktusos jellegre.

A társadalmi vállalkozások, mint a konfliktusok forrásai

A kettős optimalizálás, mint a társadalmi vállalkozások sine qua non-ja nem kizárólag a gazdasági vagy társadalmi dimenzió többlete, hanem a szervezeti működés lehetőségeinek és kihívásainak sajátos forrása (Diochon és Anderson 2010). A szervezetek összetett jellegének vizsgálata lehetőséget nyújt arra, hogy a társadalmi vállalkozások működtetésének komplexitását helyezzük az elemzés középpontjába, felismerve sajátos működési mechanizmusuk előnyei mellett ezen szervezetek konfliktusokkal terhelt természetét is.

A hibrid szervezetek fogalma olyan entitásokat jelöl, amelyek nem tartoznak kizárólagosan a szervezetek jellemzőit befolyásoló egyes (állami, piaci és harmadik) szektorok egyikéhez sem, hanem működésük során integrálják az egyes szektorok ideáltipikus jellemzőit. Battalina és Lee (2014) szerint a hibrid jellegű szerveződés magában foglalja mindazokat a „tevékenységeket, struktúrákat, eljárásokat és jelentéseket, amelyek értelmet adnak a szervezet működésének kombinálják a különböző szervezeti formák jellemzőit” (Battalina és Lee 2014: 398). A társadalmi vállalkozások inkonzisztens intézményi viselkedések együttese (Pache és Santos 2013), ezért működésük nem érthető meg a szervezeti feszültségek, valamint a vezetési dilemmák vizsgálata nélkül (Gonin et al. 2012). A hibrid jelleg vizsgálata a szervezet működtetésének szűrőjén keresztül elemezhetővé teszi a szervezetre nehezedő külső és belső elvárások összeegyeztetését, kezelését (Jay 2013).

A társadalmi vállalkozások hibrid jellegének felismerése azonban nem jelenti a szervezeten belüli és a külső kapcsolatokon keresztül megnyilvánuló feszültségek általánosíthatóságát. Amint a definíciós viták is rámutatnak, a társadalmi vállalkozások nem alkotnak homogén kö-

zösséget: társadalmi és gazdasági céljaikat, ezek kapcsolatát, céljaik érdekében felvállalt tevékenységeiket, szervezeti és jogi formáikat, valamint érintetti kapcsolataikat tekintve igen sokféle lehetnek. A sokszínűség forrásaként gyakran megjelenő gazdasági, társadalmi és kulturális kontextusból eredő eltérések mellett, a társadalmi vállalkozások egyes típusai a szervezetek különféle szektorsemleges működési jellemzői¹ alapján is megkülönböztethetők. Ezen jellemzők ugyanis eredendően befolyásolják a vállalkozáson belüli konfliktusok természetét, a társadalmi és gazdasági dimenzió közötti átváltások vagy összeegyeztethetőségek kereteit. A társadalmi vállalkozások különbözőségének vizsgálatát szolgáló két működési jellemző: a társadalmi és a gazdasági tevékenységek viszonya, valamint a termelési tevékenység termékeinek fogyasztói és a társadalmi cél kedvezményezettjei (célcsoportja) közötti átfedés mértéke (Alter 2007, Santos et al. 2015).

A társadalmi vállalkozások, mint társadalmi célt a működésük középpontjába állító vállalkozó szervezetek, kialakulása sok irányból érkezhetsz, amely hat a társadalmi és gazdasági tevékenység viszonyára (Spear et al. 2014). Alter (2007) a társadalmi működés szervezeti bevonása – vagyis a gazdasági és társadalmi dimenzió egymáshoz való viszonya - alapján megkülönbözteti a beágyazott, integrált, valamint külső társadalmi vállalkozásokat. A társadalmi dimenzió beágyazottsága esetén a vállalkozói és társadalmi tevékenység a szervezet működésének egyenrangú és a működésbe szervesen beépülő része. A társadalmi és pénzügyi fenntarthatóság igénye párhuzamosan érvényesül. Az integrált társadalmi vállalkozások esetén ezzel szemben a vállalkozói tevékenység célja a két tevékenység működtetéséhez szükséges eszközök és költségek megosztása, így a társadalmi hatás elérésének pénzügyi támogatása. A két cél ugyan képes egymást szolgálni (a társadalmi tevékenység hozzájárul a fogyasztói hajlandóság növeléséhez, míg a gazdasági jelleg segíti a pénzügyi fenntarthatóságot), a tevékenységek közötti átfedés csak részleges, a két dimenzió közötti szinergia korlátozottabb. Végül a külső társadalmi vállalkozások esetén a működés gazdasági lába kizárólag a társadalmi cél finanszírozását szolgálja. A két cél és tevékenység típus különválasztásának eredménye, hogy a vállalati működtetés során nem feltétlenül érvényesülnek a társadalmi szempontok, hiszen ezek érvényesítése elkülönült szervezeti struktúra feladata. A társadalmi vállalkozások gyakorlata tehát jelentősen eltér abban, hogy mennyire integrált a gazdasági és társadalmi dimenzió, a kettős célrendszer ténye ugyanis önmagában keveset mond a két dimenzió viszonyáról.

A társadalmi és gazdasági dimenzió kapcsolata azonban nem kizárólag a finanszírozási és szervezeti kapcsolódások mentén értelmezhető. A gazdasági tevékenységnek ugyanis a profitorientált vállalatok esetén is van társadalmi hatása. Santos et al. (2015) „tovagyűrőző hatás” vizsgálatán keresztül értelmezi a gazdasági és a társadalmi hatás kapcsolatát. A társadalmi vállalkozások létrejöttének közgazdaságtani megközelítését használva megkülönbözteti az externáliák két típusát: az egyik esetén a termék és szolgáltatás előállításánál a létrehozott érték automatikusan hat a cserefolyamatban közvetlenül részt nem vevő személyekre („automatikus tovagyrűzés”), míg a másik típus esetén a tovagyrűzéshez a szervezet külön erőfeszítésére van szükség („esetleges tovagyrűzés”). A társadalmi vállalkozások ugyan mind a két esetben létrejöhetnek, de jellemzően olyan piacokon jelennek meg, ahol a profitorientált vállalkozások nem hajlandóak vállalni a tovagyrűzéshez szükséges többletköltséget. A szervezet gazdasági és társadalmi dimenziójának kapcsolata tehát abban is eltérhet, hogy mennyire automatikus az előállítási és értékesítési tevékenység pozitív hatása a társadalomra vagy mennyiben jelent többlet lehet a társadalmi vállalkozás számára.

A hibrid jelleget meghatározó másik dimenzió a társadalmi tevékenység célcsoportja és a vállalkozói tevékenység eredményeinek (termékek és szolgáltatások) fogyasztói közötti átfedés. A társadalmi vállalkozások létrejöttének fontos oka, hogy működésükkel olyan szükségletekre

¹ A működési jellemző szektorsemlegesnek tekinthető abban az értelemben, hogy az itt használt fogalom a társadalmi vállalkozások kihívásainak speciális különbözőségét nem a gazdasági működésnek helyet adó termelési szektor, hanem a vállalkozás általános céljába épített típusjellemzők határozzák meg

adjanak választ, amelyre nem jött létre kielégítő piaci vagy állami válasz. A szükségletek kielégítésének elmaradása származhat a potenciális fogyasztók fizetőképességének elégtelenségéből, a preferenciával rendelkező fogyasztói réteg szűkösségéből, a szervezeti beágyazottság és reflexivitás hiánya miatt fel nem ismert szükségletek tényéből vagy a fizetési hajlandóság elmaradásából (Santos et al. 2015).

Működésük során a társadalmi vállalkozások különböző módokon adhatnak választ a piaci hozzáférést gátló tényezőkre. Az alacsony fizetőképességgel rendelkező társadalmi rétegek igényeinek kielégítésére létrejövő vállalkozások esetén a termékek vagy szolgáltatások előállításának innovatív módjával, a termelési költségek és az értékesítési ár közötti rés szűkítésével, a fogyasztói réteg specifikus preferenciáinak figyelembe vételével érik el társadalmi programjuk célcsoportját. A fogyasztók és a célcsoport egyezőségének következményeként a gazdasági tevékenység volumenének növelése a társadalmi haszon kiterjesztésével járhat. A fizetőképesség elégtelenségének másik leküzdési stratégiája lehet a mikrohitelzési programok alkalmazása, amely pénzügyi szolgáltatások révén kísérli meg a helyi vállalkozások beindítását. A mikrohitelzési program során a szolgáltatások fogyasztói és a közvetlen célcsoport átfedésben vannak, hiszen alacsony jövedelműek számára nyújtanak vállalkozói lehetőséget. A program során a kezdeti gazdasági tevékenység és a társadalmi érték elérése nem automatikus, a tovagyrűzés érdekében szükséges a vállalkozói és szociális képzés, valamint a célcsoport aktív részvétele. Mind az alacsony fizetőképességgel rendelkező fogyasztókra szükségleteire szakosodott társadalmi vállalkozások, mind a mikrohitelzés működésében közös a célcsoport és a fogyasztók közötti átfedés mellett a gazdasági fenntarthatóság és a társadalmi jellegből eredő többletköltségek hosszú távú minimalizálhatósága. Előbbi példa esetén a termelés innovatív módja, valamint a célcsoport fenntarthatóságot szolgáló körülhatárolása, utóbbi esetén a vállalkozói készséges el-sajátítása és a piac kialakítása jelenti a fenntarthatóság zálogát. Számos társadalmi vállalkozás esetén azonban a társadalmi jellegből eredő többletköltségnem tűntethető el a célcsoporttól származó jövedelem révén, ezért a termékek és szolgáltatások vásárlója és a vállalkozás társadalmi tevékenységének célcsoportja különválnak egymástól. Az ilyen esetekben nem kizárólag addicionális tevékenységre van szükség a társadalmi érték előállításához, hanem a felmerülő költségek részleges áthárítására is. A többletköltségek kompenzálása történhet az állami finanszírozás bevonásával, például ha társadalmi vállalkozások közérdekűt szolgáló szerepe járulékvagy adókedvezményeken, normatív támogatásokon, esetleg állami megrendeléseket keresztül kerül elismerésre. Az állam mellett az olyan nem piaci jövedelmek is csökkenthetik a társadalmi dimenzióból eredő költségeket, mint az önkéntes munka, illetve a magán vagy vállalati adományok bevonása. Végül a költségek áthárításának harmadik formája a termékek és szolgáltatások tudatos fogyasztók számára történő értékesítése, amelynek során a vásárló hajlandó megfizetni az előállítás társadalmi jellegéből eredő többletköltségeket is.

A társadalmi vállalkozások szektorsemeleges működési jellemzőinek vizsgálata lehetőséget biztosít arra, hogy a szervezetek tevékenysége során jelentkező speciális belső és külső konfliktusokat a szervezet társadalmi és gazdasági dimenziójának pozicionálása révén vizsgáljuk. A társadalmi vállalkozások spektrumának szervezeti rendkívül sokszínűek a gazdasági és társadalmi tevékenységek kapcsolata, valamint a célcsoport és az előállított termékek vagy szolgáltatások fogyasztói közötti átfedés tekintetében. Az adott szervezet működési jellemzőihez feszültségek és dilemmák sajátos konstellációja kapcsolódik. A hibrid jelleg következményeinek áttekinthetősége érdekében a továbbiakban egy konkrét típus, a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások konfliktusos jellegét kísérlem meg bemutatni.

A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások konfliktushálózatának vizsgálata

A foglalkoztatási céllal létrejövő szervezetek kiemelése nem jelenti azt, hogy a társadalmi vállalkozások leginkább általánosítható és legerjedtebb típusáról lenne szó. A vizsgálati tárgy redukciójának elsődleges oka a konfliktusos jelleg átlátható bemutatása, egy speciális kihíváskészlet áttekintése. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások típusának kiválasztása több okból is indokolt. Egyrészt a szociális gazdaság koncepciójának magyarországi fejlődése, valamint a társadalmi vállalkozások szerepének kormányzati értelmezése indokolja a társadalmi dimenzió foglalkoztatási értelmezésének kiemelt vizsgálatát. Másrészt ezen vállalkozások több szempontból is megfelelnek a definíciós vitákban megjelenő különböző koncepcióknak, így a társadalmi vállalkozások szigorúbb kritériumainak is. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások definíciószerűen olyan „autonóm gazdasági entitások, amiknek célja a munkaerő-piacon komoly nehézségekkel küzdő személyek szakmai integrációjának elősegítése” (Davister et al. 2004:3). A vállalkozások ezen típusa tehát megfelel a több érintett bevonására vonatkozó kitételnek, hiszen a szervezet működése során különböző társadalmi csoportok részvételén alapul. Nyssens (2014) szerint ráadásul a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások esetén nem lehet elvárni a működés finanszírozásának piaci bevételekből történő 100%-os finanszírozását, hiszen a munkavállalók integrációja és reszocializációja olyan költségeket ró a vállalkozásra, amelyeket állami szerepvállalás nélkül nem lehet fenntartani. A hátrányos helyzetűek foglalkoztatására létrejött társadalmi vállalkozások így többnyire megfelelnek a bevételi források diverzifikálására vonatkozó kitételnek. A speciális vállalkozástípus kiválasztásának harmadik indoka pedig, hogy a foglalkoztatás egyszerre a társadalmi és a gazdasági integráció eszköze, a munkaszervezés során a gazdasági és társadalmi racionalitás egyértelmű konfliktusokat generál, választás elé állítva a szervezet szereplőit.

Fontos megjegyezni, hogy a munkaerő-piaci integráció céljai, eszközei célcsoporttól és vállalkozásoktól függően eltérőek lehetnek. Egyes társadalmi vállalkozások tranzitfoglalkoztatást biztosítanak és csupán közvetítő szerepet játszanak a munkanélküliség és az elsődleges munkaerőpiac között. Más szervezetek a munkajogi szabályozásra épülő normál munkaviszony keretében adnak lehetőséget a kirekesztett társadalmi csoportok tartós elhelyezkedésére. Az integráció harmadik módja a komoly fizikai vagy mentális akadályozottsággal küzdők számára biztosít védett és a klasszikusnak tekintet (munkajogi szerződésen alapuló, munkabérral járó és minőségi és mennyiségi standardokat követő) munkaviszonytól eltérő környezetben végzett termelői tevékenységet, melynek elsődleges célja a társas kapcsolatok és a tevékeny foglalkozás terápiás jellegű elősegítése (Davister et al. 2004). Utóbbi az integrációs cél megvalósításának egy speciális típusa, amelynek nem célja a célcsoport tagjainak elsődleges munkaerőpiacon történő elhelyezése, a piaci elvárások szervezeten belüli megjelenése, így a társadalmi és gazdasági tevékenységek megjelenésének és ezek konfliktusának eltérősége jellemzi. Ebből az okból kifolyólag a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások ezen típusának konfliktusait nem érintem a következőkben.

A továbbiakban a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások előtt álló dilemmák bemutatására teszek kísérletet. Battilana és Lee (2014) a hibriditásból eredő dilemmák két csoportját különbözteti meg aszerint, hogy a működés során felmerülő döntési helyzet a társadalmi vállalkozások szervezeten belüli folyamata (cél, tevékenység, munkaerő, szervezet irányítása) vagy a külső környezettel való kapcsolata (erőforrásfüggőség, pénzügyi források hibriditása, legitimitáció, érintettek különböző csoportjai) során jelenik-e meg. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások konfliktusainak hálózata sajátos paramétereinek, szektorsemleges működési jellemzőinek eredménye. Mint a következőkben látható a vállalkozások ezen típusát a gazdasági folyamatba beágyazott társadalmi cél, valamint a kettő összeegyeztetését lehetővé tévő „tovagyűrűző hatás” jellemzi. Mivel a célcsoport a szervezet működésének termelési oldalán található, ezért a társadalmi tevékenység kedvezményezettjeinek és a gazdasági

tevékenység fogyasztóinak köre elkülönül egymástól. Mindez alapvetően befolyásolja a szervezeten belüli konfliktusok jellegét, feloldásának nehézségeit.

Belső kihívásokból eredő feszültségek

A társadalmi vállalkozások kettős célrendszere számos dilemma és konfliktus forrása. A társadalmi és gazdasági dimenzió szinergiája ugyanis azt követeli meg, hogy a szervezet működése során képes legyen a nehezen vagy egyáltalán nem összeegyeztethető logikák összekapcsolására. A társadalmi vállalkozások sajátos kettősége a szervezeti működés három szintjén veti fel a dilemmák eldöntésének a kérdését: (1) a célok, illetve a tevékenységek közötti választás, (2) a kettős optimalizálás elérésére képes és a szinergia iránt elhivatott munkaerő felvételének és szocializációjának, illetve a (3) a szervezet irányításának problematikájával kapcsolatban.

A) Célok pluralitása és a szervezeti erőforrások tevékenységek közötti megosztásának dilemmái

A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások célja hátrányos helyzetű személyek munkaerő-piaci elhelyezkedésének elősegítése. Az integráció elsődleges eszköze a termelési folyamatban való részvétel, vagyis a gazdasági tevékenység a társadalmi hatás elérésének feltétele (Nyssens 2014). A gazdasági (termékek és szolgáltatások előállítása és piaci értékesítése a szervezet részleges önfelfinanszírozása érdekében) és a társadalmi cél (hátrányos helyzetűek szocializációja, gazdasági és társadalmi részvételének erősítése) ugyan a szervezeti működés során beágyazottan jelenik meg, de belső logikájuk gyakori ellentmondásai következtében, törekény szinergiát képeznek. Miközben a piaci termelés folyamatában való részvétel feltételezi a munkaerő áruként kezelését, addig a vállalkozás társadalmi jellege szükségessé teszi a részleges dekommodifikációt. Perkins (2009) szerint a társadalmi vállalkozás kettős optimalizálása ugyan szükségessé teszi, hogy a gazdasági tevékenység legyen a társadalmi integráció fő eszköze, a piaci viszonyok közepette ezt csak részben képes megtenni. Amennyiben ugyanis vállalkozásnak tekintjük a szervezetet, termékeinek és szolgáltatásainak értékesítése függ a kereslet és a kínálat folyamatától. A hátrányos helyzetűek foglalkoztatása során ezért a társadalmi vállalkozásnak egyszerre kell szembenéznie munkavállalóinak termelékenységi deficitjével, készségeinek és képességeinek korlátozottságával, valamint vásárlóinak ár- és minőségérzékenységgel. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások gyakorlata eltér abban, hogy mekkora többletköltséggel jár a célcsoport foglalkoztatása. Egyes munkavállalók esetén a munkavégzés termelékenysége nem feltétlenül sérül, hiszen a hátrányos helyzet nem gátolja a munkafolyamatot (például mozgáskorlátozottak étterme esetén), más esetben azonban a munkavállaló szociodemográfiai jellemzői és az ebből eredő szektorkorlátozottság erősen behatárolja a termelési hatékonyságot (mint például alacsony képzettségű tartós munkanélküliek mezőgazdasági termelési tevékenysége során). Hudson (2009) szerint a társadalmi vállalkozások számára elérhető munkaerő szűkössége folytán a szervezeteknek azzal kell szembesülniük, hogy csak bizonyos piacokra történő belépés áll módjukban. A sérülékeny társadalmi csoportokat foglalkoztató, a munkaerő-piaci integrációt hosszú távon megvalósító vállalkozások esetén különösen igaz a megvalósítható termelési folyamatok spektrumának korlátozottsága.

A vonatkozó szakirodalom szerint három lehetőség áll rendelkezésre a termelékenységi deficit csökkentésére. Egyrészt lehetőség nyílik az innovatív módon szervezett termelési folyamat megvalósítására, a termelési költségek leszorításának érdekében. Másrészt a társadalmi vállalkozásnak pénzügyi fenntarthatósága érdekében meg kell találnia a megfelelő értékesítési csatornákat. Végül megoldást jelenthet az állami támogatás becsatornázására és a piaci termelésen kívüli források felhasználására.

A három lehetőség azonban korlátozottan áll rendelkezésre és mindegyik megoldás felveti a célcsoport meghatározásával kapcsolatos dilemmát. Bár többen felívják a figyelmet a társadalmi vállalkozások – helyi beágyazottságukból eredő és társadalmi kapcsolatok erősítésére révén

kialakuló - innovatív jellegére, egyes vélemények szerint az innovációs kapacitás erősen függ az együtt dolgozó személyek készségeitől és humán tőkéjétől, valamint a szervezet munkájában részt vevők kezdeményező-készségétől. A tartósan kirekesztett személyekkel dolgozó társadalmi vállalkozások esetén mindez felveti annak kérdését, hogy a célcsoport kiválasztása mennyiben járul hozzá a szervezet innovációs potenciáljához. A költségcsökkentésnek ezen módja különösen problematikus a vállalkozás működésének kezdeti stádiumában, a hátrányos helyzetűek támogatása ugyanis addicionális beruházásokat és szolgáltatásokat igényel, vagyis nélkülözhetlenné teszi a többletköltségeket kompenzáló külső források bevonását. Nyssens (2014) továbbá kiemeli, hogy a társadalmi vállalkozások szerepének közpolitikai felismerése több szempontból is torzította a szervezetek korábbi innovatív gyakorlatát.

Az állami támogatások igénybevétele ráadásul a célcsoport kiválasztására és a szervezeten belüli szolgáltatások minőségére is hatással van. Egyrészt a tranzitfoglalkoztatás állami felkötése és a költségvetési források szűkössége miatti elhelyezkedés gyorsítására irányuló nyomás nem veszi figyelembe a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások célcsoportjának diverzitását. A halmozottan hátrányos helyzetben lévő munkavállalók esetén a foglalkoztathatóság időszakos hiányának feltételezése számos célcsoport esetén nem helytálló, a rövid távú és szükségletek alapján nem kellően differenciált állami támogatási politika nem segíti az integráció hosszú és összetett útját. Másrészt helyi szinten a társadalmi vállalkozások, mint másodlagos munkaerő-piaci szervek működnek, hozzájárulva az olcsó munkaerő alkalmazásához, a helyi önkormányzat költségeinek csökkentéséhez, ami a rendelkezésre álló munkaerő szegmentációjához, a hátrányos helyzetűek munkahelyi minőségének romlásához vezet.

A termelékenységi deficit csökkentésének harmadik útja a költségek fedezésére szolgáló értékesítési csatornák felkutatása. A társadalmi vállalkozások – különösen a hátrányos helyzetű munkavállalókat foglalkoztató szervezetek - pénzügyi fenntarthatóságának központi eleme az etikus vásárló elérése, aki fogyasztói döntése során az ár- és minőségi színvonal mellett a szervezet társadalmi célját is honorálja. Azon vállalkozások esetében, ahol a célcsoport jellege nem korlátozza a munkavégzés hatékonyságát, a tudatos fogyasztó tekintetében kevésbé differenciált gyakorlat is megvalósítható. A halmozottan hátrányos munkavállalókat foglalkoztató társadalmi vállalkozások esetén azonban a termelékenységi deficit ellensúlyozása a jobb anyagi helyzetű, többletköltségek finanszírozását vállaló fogyasztók elérését követeli meg. Az etikus fogyasztó értékítélete az állami finanszírozáshoz hasonló dilemmákat vet fel a célcsoport jellegét illetően. A pénzügyi fenntarthatóság követelménye érdekében a társadalmi vállalkozás könnyen kényszerpályára szorulhat, hiszen egyrészt a termék-előállítás és értékesítés folyamata megköveteli a fogyasztók minőségre és árszínvonalra vonatkozó elvárásainak betartását, másrészt az etikus vásárló célcsoportra vonatkozó preferenciáinak tiszteletben tartását és megerősítését, ezzel pedig bizonyos társadalmi rétegek hozzáféréseinek korlátozását.

A dilemma azzal a kérdéssel kapcsolódik össze, hogy mi a felelőssége a társadalmi vállalkozásoknak a foglalkoztatáspolitikai tekintetében. Mivel ezen szervezetek esetében olyan munkavállalók foglalkoztatásáról van szó, akik a profitorientált vállalkozások foglalkoztatási gyakorlata szempontjából hátrányos helyzetűnek tekinthetők, termelékenységi potenciáljuk fontos szempont a társadalmi vállalkozás gazdasági tevékenysége és pénzügyi fenntarthatósága szempontjából. A kettős optimalizálás azonban megköveteli a munkaerő-felvétel és a foglalkoztatás szociális szempontú gyakorlatát, amely addicionális költségeket ró a szervezetre. Mind az innovációra való törekvés, mind az állami szerepvállalás, mind pedig az etikus fogyasztó preferenciáinak becsatornázása azzal a veszéllyel jár, hogy működése során a társadalmi vállalkozás eltér létrehozásának eredeti céljától és a munkaerő lefőlözésével korlátozza társadalmi céljainak érvényesülését.

Szemben a célcsoport kiválasztásából eredő potenciális termelékenységi deficittel, ahol a gazdasági és a társadalmi jelleg osztozik a felmerülő költségeken, a társadalmi vállalkozásoknak integrációs tevékenységük ellátásához szükségük van a gazdasági tevékenységek melletti, azokhoz nem közvetlenül kapcsolódó szolgáltatások kialakítására, költségek vállalására. A társadal-

mi és munkaerő-piaci integrációt segítő szociális munka, az önbecsülés fejlődését és problémamegoldás képességét, valamint a társas kapcsolatok kialakulását támogató szolgáltatásoknak ugyan van a munkavégzésre gyakorolt pozitív hatása, költség- és energiaigényessége folytán a szervezeti tevékenység ezen típusa sérülékeny a gazdasági tevékenységgel szemben. A profitorientált vállalkozásokhoz képest plusz feladatként felvállalt társadalmi tevékenység így rászorul a gazdasági tevékenységből származó jövedelemre, nem érvényesül teljességében a két tevékenység típus kölcsönös függése, mint a célcsoport kiválasztásának esetében. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások működésének fontos kihívása tehát a korlátozott (pénzügyi és humán) erőforrások tevékenységek közötti megosztása, a kettős optimalizálás érdekében történő fenntartása. A párhuzamos tevékenységek ellentmondó jellege egyértelművé válik a gazdasági környezet változásának példáján. Mivel a társadalmi vállalkozás esetén a foglalkoztatás egyszerre a gazdasági és társadalmi integráció eszköze, a makrogazdasági környezet változása olyan kihívás elé állítja a szervezetet, amelynek során egyszerre kellene a pénzügyi fenntarthatóság miatt csökkenteni a munkavállalók számát, míg a társadalmi integráció érdekében fenntartani az integratív szolgáltatások palettáját (Battilana és Lee 2015). A konfliktus kiemete azonban nem egyértelmű. A pénzügyi fenntarthatóság fontossága és a források környezet miatt a szociális szolgáltatásokkal járó kiadások terhe sok esetben a társadalmi tevékenységek redukálásával járhat. Austin et al. (2006) szerint például a társadalmi és gazdasági sikeresség mérhetősége közötti különbség egyik következménye, hogy a társadalmi vállalkozások társadalmi kudarcait kevésbé szankcionálják a szervezet működésében érintettek, mint a gazdasági tevékenység eredménytelenségét. Mindez pedig ahhoz vezet, hogy ezen szervezetek érzékenyebbek a vállalkozói jelleg csorbulására, így hajlamosabbak a társadalmi jellegre vonatkozó kompromisszumok megkötésére. Számos szerző (Gonin et al. 2012) azonban kiemeli, hogy a társadalmi vállalkozók speciális motivációja, szociális szolgáltató szektorhoz kötődése folytán sokszor akkor is hajlandó fenntartani az integrációt szolgáló szolgáltatástöbbletet, amikor szervezet gazdasági helyzete mindezt már nem teszi fenntarthatóvá. Pache és Santos (2013) azonban kiemeli, hogy a céltorzulás ugyan hosszú távon valóban veszélyt jelent a szervezetek számára, az egyes társadalmi vállalkozások kettős logika összeegyeztetésére vonatkozó gyakorlatának három jellemző mintája különíthető el. Egyes szervezetek egyoldalúan elkötelezettek az egyik logikához tartozó tevékenységek irányába, a más típusú tevékenységek közül csak a domináns sikerességét erősítőek kapnak helyet a szervezet működésében. Más szervezetek ezzel szemben igyekeznek összeegyeztetni a két logikához tartozó tevékenységeket, mind a két cél érvényesüléséhez minimum elvárásokat határoznak meg, korlátozva a céltévesztés lehetőségét. Végül vannak olyan társadalmi vállalkozások, amelyek tudatosan válogatnak a társadalmi és gazdasági dimenziók megnyilvánulásának egyes formái közül (a szervezet jogi formájának, profitelosztási és döntéshozatali gyakorlatának, felvállalt tevékenységeinek és egyéb jellemzőinek lehetséges kombinációi révén). Ezen szervezetek tehát törekszenek a két logika összeegyeztetésére, de nem rögzített standardok révén, hanem a két céltípus szelektív párosítása révén.

B) Munkaerő összetétele

A kettős célok párhuzamos elérése érdekében a szervezetnek nem csak az eredeti vízió komplexitását kell megőriznie, hanem a különböző dimenziókhöz tartozó tevékenységek sikeres végrehajtásának érdekében a társadalmi vállalkozások munkaerő-állományának integrálnia kell a gazdasági és társadalmi tevékenységre irányuló speciális szakértelmet, készségeket. A tevékenység sikeressége szempontjából ezért létfontosságú a szervezet megfelelő humánerőforrás-gyakorlata, amelynek biztosítania kell a két cél megfelelő szintű érvényesülését. A szakértelem hozzáférhetősége azonban két okból is problematikus a társadalmi vállalkozások számára. Egyrészt, nagyon szűk azoknak a munkavállalóknak a köre, akik mind a szociális, mind a gazdasági területről megfelelő munkatapasztalattal és végzettséggel rendelkeznek (Battilana és Lee 2014). Másrészt a társadalmi problémák területi koncentrálódásával – vagyis a társadalmi vállalkozások po-

tenciális szerepének felértékelődésével - párhuzamosan az elérhető szakemberek száma is csökken, különösen a korlátozott pénzügyi erőforrásokkal rendelkező szervezetek számára (Hudson 2009, Doherty et al. 2009).

A kettős szakértelemmel rendelkező munkavállalók hiányában két lehetőség áll a társadalmi vállalkozások számára a megfelelő munkaerő-állomány összeállítására: a szervezet vagy minden tagja számára előírja a kettős identitással való azonosulást, vagy intézményrendszerében elkülöníti a gazdasági és a társadalmi felelősség kérdéskörét. Bár utóbbi a környezet adottságai következtében gyakoribb, több szerző kiemeli ennek problematikuságát. Az identitások különválasztása ugyanis gyakran az elkülönült csoportok versengéséhez, konfliktusához vezethet, amely hosszabb távon a szervezet céljainak torzulását eredményezheti. A döntéshozatal során például egymás meg nem értésének, a viták elhúzódásának következménye a szervezet rugalmasságának, a munkaerő-állomány folyamatosságának sérülése lehet, amely a piaci versenyképességet és a szervezet fenntarthatóságát veszélyezteti. Megoldást jelenthet a tagok kettős elköteleződésének elősegítése (Gonin et al. 2012). Ebben az esetben ugyan a felelősségi körök és a szakértelem továbbra is elkülönül, a tagság társadalmi és gazdasági érzékenyítése, a két cél fontosságának és sajátos logikájának megismerése azonban lehetőséget biztosít az identitásbeli különbségek áthidalására, a céltorzulás esélyének csökkentésére (Smith et al 2012).

Az erőforrás korlátozottságból, valamint a megfelelő szakértelem limitált elérhetőségéből eredő kihívásokkal kapcsolatban további költségcsökkentési megoldások állnak rendelkezésre a vállalkozások számára. Depedri (2010) például rámutat, hogy a társadalmi vállalkozások ugyan a fizetésben és előmeneteli lehetőségekben nem tudják tartani a versenyt a profitorientált vállalkozásokkal, de társadalmi jellegüknél fogva képesek a pro-szociális attitűdökkel rendelkező szakembereket kisebb munkabér ellenében is magukhoz csábítani. Teasdale (2012b) pedig brit példákön keresztül mutatta ki, hogy a társadalmi vállalkozások egyes feladatok civil szervezetekhez és vállalatokhoz történő kiszervezésével csökkentik a humán erőforrásban megjelenő hiányosságokat és a célok megvalósítása során felmerülő költségeket. A humán erőforrás elérhetőségének korlátozottsága, valamint a költségcsökkentő megoldások alkalmazhatósága azonban jelentősen függ a szervezetek működési kontextusának regionális különbségeitől, alkalmazhatósága korlátozott azon társadalmi vállalkozások számára, amelyeknek tevékenységük során a társadalmi és gazdasági kihívások nagyobb koncentráltóságával kell szembenéznük.

A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások esetén további konfliktus forrása, hogy a szervezeti működés elsődleges célcsoportja, mint munkavállaló jelenik meg. A hátrányos helyzetűek szervezeten belüli státusza, így zavarok és konfliktusok tárgya. Több szerző (Depedri 2010, Tortia 2010) ugyan kiemeli, hogy a társadalmi vállalkozások munkaerő-felvétele során eltérő szelekciós mechanizmust folytatnak, mint a profitorientált vállalkozások, így gyakorlatok kevésbé tekinthető hatékonyságközpontúnak és diszkriminatívnak, a szervezet piaci jelenlétével mégis szembe kell nézniük egyfajta lefölözési folyamattal (Doherty 2014). A munkaalkalom ugyanis egyszerre jelenti a hátrányos helyzetűek bizonyos mértékű kommodifikációját, valamint a szociális segítség formáját. A dilemmát jelenthet például az elbocsátás kérdése. Míg az integráció célja feltételezi, hogy a munkaszocializáció hosszú folyamat és a munkavállaló teljesítményének (átmeneti) elégtelensége természetes velejárója a védett környezetnek, addig a versenyképesség gazdasági logikája a hatékonyság elbocsátás formájában megnyilvánuló szankcióját vonná maga után. Több empirikus kutatások is rámutatott, hogy a piaci környezet nyomásának esetleges következménye a társadalmi vállalkozások által nyújtott bérek alacsony szintje (Gidron és Monnickendam-Givon 2016) vagy a munkavállalói réteg egy részének bizonytalan státuszokban tartása, a munkanélküliek tartalékseregének kereslet szerinti, költségcsökkentő felhasználása (Cooney 2011).

C) A szervezeti irányítás

A társadalmi vállalkozások kettős identitásának, így a komplex célrendszerének és humán erőforrásának koordinálásában jelentős szerepe van a szervezeti irányítás jellemzőinek. A szervezeti irányítás kategóriájába tartozó informális és formális működési mechanizmusok határozzák meg ugyanis a gazdasági és társadalmi célok közötti feszültség felbukkanásának helyét, gyakoriságát, intenzitását, illetve a logikák összeegyeztetésének módját, a lehetséges átváltások előtt álló korlátokat.

A vonatkozó szakirodalom elsősorban a szervezet jogi formája, a működést körülhatároló formális szabályok mentén vizsgálja a társadalmi vállalkozások irányítási mechanizmusait. A jogi megközelítés ellenére azonban társadalmi vállalkozások számos szervezeti formát ölthetnek. Bár Borzaga és Defourny (2004) korábban a szövetkezetek, valamint az alapítványok és egyesületek újfajta fejlődési hullámaként azonosította a társadalmi vállalkozások létrejöttét, egyre nagyobb figyelmet kapnak az állami szervezetekből vagy for-profit vállalkozásokból létrejövő hibrid szervezetek, illetve a kettős optimalizálásra létrejött újfajta jogi formák (Spear et al. 2014). A jogszabályok iránti érdeklődés oka egyrészt a társadalmi vállalkozásokról szerzett ismeretek korlátozottsága, másrészt az állami támogatási politika által használt jogi kategorizálás, végül pedig a formális szabályok révén meghatározott paraméterek (mint a döntéshozatali és felülvizsgálati szervek, a gazdasági és a társadalmi tevékenységek korlátai, hozzáférhető adókedvezmények és támogatások, stb.) társadalmi vállalkozások működését befolyásoló jellege. A jog által meghatározott formális keretek azonban nem sokat mondanak a napi tevékenységek megvalósulásáról, a választott jogi forma legtöbbször csak a támogatásokhoz való hozzáférés eszközeként értelmezendő. Young és Lecy (2016) szerint a szervezeti forma nem más mint a célok elérésének pusztá eszköze, kiválasztásuk kevésbé függ a jogi szabályok összességétől, inkább a társadalmi vállalkozó preferenciáitól. A rugalmasságot kedvelő vagy a jövedelemszerzés érdekében tevékenykedő vállalkozó így inkább a for-profit szervezeti formát választja, míg a szociális szférából érkezők és a működési folyamatokat kontrollálni kívánók a non-profit formákat preferálják. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások esetén ugyan általában minden szervezeti forma hozzáférhető, Santos et al. (2016) azonban kiemeli, hogy a gazdasági tevékenység és a társadalmi integráció összeolvadása következtében ezen szervezetek esetén különösen fontos a tevékenységek folyamatos monitorozása és kontrollja. Mivel a szervezet sokszínű munkavállalói réteggel dolgozik, ezért a kollektív cselekvés hatékonyságának biztosítása érdekében precíz koordinációs folyamatokra van szükség a tagok közötti konfliktus megelőzése, az elvárt magatartás biztosítása érdekében.

A jogi rendelkezések jellemzően nem térnek ki a társadalmi vállalkozások működése során megnyilvánuló munkamegosztásra, pusztán a döntéshozatal és az elszámoltathatóság révén megnyilvánuló visszacsatolás kérdéseire. Battilana és Lee (2014) szerint utóbbinál lényegesebb, hogy a társadalmi és gazdasági tevékenység külön munkacsoportokra oszlik-e meg, valamint hogy milyen kommunikációs tér nyílik a két cél ütköztetésére. Garrow és Haselfeld (2012) például a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások vizsgálata során rámutatott, hogy a gazdasági és társadalmi logika közötti elkülönítés és a gazdasági döntések érthetőségének hiánya az előbbi logika dominanciáját hozza magával. Pache és Santos (2013) szerint a szervezeten belüli stratégia kiemelte elsősorban az egyes célokhöz tartozó elemek belső reprezentációjától és ezek képviselésétől függ. Besharov és Smith (2013) ezzel szemben rámutat, hogy mind a logikai elemek elkülönítésére, mind integrálására szükség van, hiszen előbbi teszi lehetővé az eltérő irányból érkező szükségletek kielégítését, míg utóbbi előzi meg a céltorzulás kialakulását és teszi produktív jellegűvé a gazdasági és társadalmi dimenzió közötti konfliktust. A társadalmi vállalkozások kettősségének intézményes megjelenítése nem csak elkerülhetetlen, hanem fontos is. A két dimenzió közötti kapcsolódási lehetőségeknek, a vélemények és érvek ütköztetésének azonban lehetőséget kell teremteni a szervezeti működés során a szinergia fontosságának megértése, a kölcsönös haszonnal járó kollektív úterésés érdekében.

Míg a munkamegosztásra vonatkozó kutatások a társadalmi vállalkozások irányítását ellátó szakember-állomány dinamikáját vizsgálják, a hátrányos helyzetűek szervezeten belüli helyzetével kapcsolatban az ösztönzési és kontroll-mechanismusok vetnek fel számos dilemmát, vagyis annak kérdése, hogy miként biztosítható a szervezeten belül elvárt viselkedés. A munkaerő-piacról tartós jelleggel kiszorultak esetében a társadalmi és gazdasági integráció hosszan tartó folyamata megköveteli a végzett munka nyomonkövetését (Gidron és Monnickendam-Givon 2016). Tortia (2010) azonban rávilágít, hogy a demokratikus működés, valamint a szervezeten belüli kommunikáció segíti növelni a különböző társadalmi csoportok interakciójának gyakoriságát, valamint az információk cirkulációját, bizalmi légkört teremtve a szervezeten belül. E szerint a szervezeti identitás megértése és a célok közös felismerése fontosabb az érintettek együttműködése szempontjából, mint az egyéni hasznok realizálására épülő ösztönzőrendszer. Zamagni (2005) szerint az kollektív cselekvés feltétele a szervezeten belüli kölcsönös felelősségérzet, a tagok személyes fontosságának átérzése, a közös tevékenység iránti elköteleződés, valamint az együttműködés hasznosságába vetett hit. A vállalkozás vezetőjének személyisége és kommunikációja, a demokratikus döntéshozatalban való részvétel lehetősége elősegítheti az individuumok és szervezet identitása közötti harmonizációt (Tortia 2010, Gonin et al. 2012). Wilkinson és Dundon (2010) azonban rámutat, hogy a döntéshozatalban való részvétel nem feltétlenül bír értékkel mindenki számára, vállalati szempontból ugyanis ugyanis ugyanis a részvétel és az információk feldolgozásával, valamint konfrontációval járó folyamat a hátrányos helyzetűek számára nem kívánt terhet jelenthet.

Külső kihívásokból eredő feszültségek

A társadalmi vállalkozások konfliktusos jellegének másik nagy forrását a külső környezettel kapcsolatos, gyakran ellentmondásos viszony jelenti. Bár az institutionalista elmélet szerint minden típusú szervezetnek fenntarthatósága érdekében meg kell felelnie környezetének kihívásaira, reflektálnia kell a vele kapcsolatba kerülő érintettek értékeire, a társadalmi vállalkozásoknak - alapvető jellemzőikből eredően - a többi szervezetnél is komplexebb elvárásegyüttesrel kell szembe nézniük. A szervezet működésének helyet adó környezet és a társadalmi vállalkozások viszonyának specialitása három tényezőre vezethető vissza: (1) a társadalmi célok tudatos vállalásából eredő többletköltségekre és erőforráskorlátozottságra, (2) a pénzügyi fenntarthatóság érdekében alkalmazott hibrid bevételi stratégiákra, valamint ezzel összefüggésben a társadalmi vállalkozási forma újszerűségének kihívásaira, illetve (3) az érintettek különböző csoportjainak szervezet életére gyakorolt befolyására.

A) Erőforrásfüggőség

A hátrányos helyzetű munkavállalók (átmeneti vagy tartós) termelékenységének deficitjének, valamint a társadalmi és gazdasági integrációt segítő szolgáltatások költségének következményeként előálló többletkiadások mellett a társadalmi vállalkozásoknak az elérhető pénzügyi erőforrások korlátozottságával is szembe kell nézniük. A pénzügyi eszközök növelésének egyik gátja a vállalkozás által elérhető fogyasztók fizetőképessége és fizetési hajlandósága. A társadalmi vállalkozások fontos dilemmája így az értékesítés csatornáival függ össze (Doherty 2014). Miközben a koncentráltabb társadalmi problémákkal küzdő térségekben nagyobb szükség van a társadalmi vállalkozások piacteremtő képességére és szükségletkielégítő munkájára, addig a társadalmi cél megvalósulását vásárlása során honoráló és ezzel a többletkiadásokat vállaló etikus fogyasztók gyakran a jobb gazdasági helyzetben lévő városokban vagy külföldön érhetőek el. A társadalmi vállalkozásoknak ezért az értékesítési csatornák kiépítésekor, illetve növekedésük során szembeülniük kell a helyi beágyazottság és lokális szükségletek iránti érzékenység, valamint a pénzügyi fenntarthatóság kettős, sokszor ellentmondásos kihívásával (Hudson 2009). Kétségtelen, hogy a helyi munkaerő állományának aktivizálása a településen kívüli értékesítés során is jelen-

tősen hozzájárul a helyi szociális problémák enyhítéséhez, a termékek előállításának és értékesítésének különválása azonban a hátrányos helyzetűeket érintő célok torzulásához, valamint az helyi humán és anyagi erőforrások becsatornázásának korlátozottságához vezethet. A külső szükségletek kielégítésére létrejövő termelés ugyanis azzal a veszéllyel járhat, hogy kevésbé a működésnek helyt adó település igényei vezérlik a szervezet tevékenységét, sokkal inkább a fenntarthatóság alapját nyújtó távoli fogyasztók. Mindez a szervezet társadalmi érzékenységének torzulását, mind a helyi támogatottság csökkenését eredményezheti.

A pénzügyi erőforrások hozzáférhetőségének másik korlátja a társadalmi vállalkozások intézményi innovativitásának, a támogatásokat szolgáló fejlesztési konstrukciók hiányának vagy kezdetlegességének a következménye. Mind a jogilag szabályozott szervezeti formák, mind a működést és növekedést szolgáló fejlesztési és hitelezési konstrukciók a szervezeti működés elfogadott és ideáltipikus formáinak támogatására jöttek létre. A társadalmi vállalkozások, mint tudatos társadalmi küldetéssel rendelkező, gazdasági formában működő szervezetek a hagyományos kategóriák elmosódásaként értelmezhetőek, így a létező konstrukciók többsége nem alkalmas speciális szükségleteik figyelembe vételére. Doherty et al. (2014) például kiemeli, hogy miközben a társadalmi vállalkozásoknak más gazdasági szervezetekhez hasonlóan biztosítaniuk kell a versenyképesség megőrzéséhez szükséges beruházásokat, addig folyamatos jelleggel garatálniuk kell társadalmi tevékenységükhöz szükséges pénzügyi erőforrások meglétét. A társadalmi vállalkozások ismertségének elterjedésével ugyan egyre több bank és pénzügyi alap nyújt speciális finanszírozási forrást ezen szervezetek számára, számos szerző kiemeli, hogy a beruházások megtérülési rátájának alacsony foka és hosszabb ideje, a szervezet jövőbeni viselkedésével kapcsolatos (különösen a társadalmi cél profitszerzést elnyomó jellegéből eredő) aggályok miatt ezen megoldások csak korlátozott lehetőséget biztosítanak, hozzáférhetőségük szűk keretek között mozog, szigorú feltételeikkel sokszor a társadalmi vállalkozókat riasztják el igénybevételüktől (Doherty 2014). A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások esetén a foglalkoztatásba bevont célcsoporttól is függ a várható megtérülés mértéke és gyorsasága. Számos támogatási konstrukció becsatornázása így csak azon szervezetek esetén lehetséges, ahol a munkavállalók termelékenységében megjelenő hátrány csak átmeneti, a többletköltségek hosszú távon minimalizálhatók. Fontos megjegyezni, hogy a hagyományos pénzügyi szolgáltatások mellett az elmúlt években egyre több országban jött létre társadalmi beruházást megcélzó alap, amely lehetőséget teremthet a társadalmi vállalkozások kettős értékrendszerét figyelembe vevő támogatására, a pénzügyi megtérülés és a társadalmi hatás együttes figyelembe vételére. A társadalmi vállalkozások számára azonban ezen lehetőség továbbra is korlátozott mértékben áll rendelkezésre (különösen a profitorientált vállalkozások számára elérhető pénzügyi szolgáltatásokkal összehasonlítva), míg a társadalmi beruházásokat támogató alapok a konstrukciói első sorban a tudatosabb, stabilabb működési feltételekkel rendelkező szervezetek számára nyújt lehetőséget, nem pedig az újonnan létrejövő vállalkozások számára (Doherty et al. 2014).

B) Pénzügyi források hibriditása és a legitimáció kérdése

A privát erőforrásokhoz való hozzáférés korlátozottságának kihívásával szembeni túlélési stratégia a bevételi források diverzifikálása, a piaci mellett a nem piaci források (így adományok és önkéntes munka) becsatornázása, ami számos szerző szerint a társadalmi vállalkozások általános jellemzője (Hulgard 2014). Mivel ezen szervezetek alapvető működési sajátossága a gazdasági tevékenység melletti társadalmi cél megvalósítása, közszolgáltatások ellátása, így legitim módon férhetnek hozzá ezekhez a forrásokhoz. Dees (1998) például kiemeli, hogy a legtöbb társadalmi vállalkozás se nem tisztán piaci, se nem tisztán adományokból fenntartott szervezet, ezért a kettős cél megvalósítása következtében képes erőforrásokban szegény környezetben is rugalmasan bővíteni működésének anyagi bázisát. Nyssens (2014) a munkaerő-piaci szolgáltatások területén tevékenykedő társadalmi vállalkozások történeti áttekintése során rámutat, hogy ezen szerveze-

tek sikerei következtében jelentősen átalakították az állami foglalkoztatáspolitikát, az állami célok megvalósítóivá és a központi források igénybevevőivé váltak.

Bár az empirikus kutatások szerint a társadalmi vállalkozások gazdasági életképességükhez szükséges pénzügyi bázist több forrásból teremtik elő, a szakirodalom megosztott abban a tekintetben, hogy a bevételi struktúra hibriditása áldás vagy átok a szervezetek működése szempontjából. Bode et al. (2006) rámutat, hogy az állami, piaci és egyéb források becsatornázása lehetővé teszi, hogy ezen szervezetek ellenálljanak a környezet felől érkező nyomásnak, garantálva hosszabb távú fenntarthatóságukat, méghozzá a célok torzulása nélkül. Az állami támogatások és az adományok becsatornázása így biztosítékul szolgálhat a társadalmi célok fenntartása szempontjából a piaci hatékonyságra irányuló nyomással szemben, míg a termékek és szolgáltatások értékesítése lehetővé teszi a professzionális és költséghatékony működés logikájának a szociális szféra világában történő megjelenítését. A finanszírozási csatornák pluralitása azonban nem csak stabilitás lehetőségét hordozza magában, hanem konfliktusok forrásává is válhat. A források diverzifikálása egyrészt komoly terhet ró a szervezet szakmai apparátusára, hiszen a különböző irányból érkező forrásokhoz jellemzően eltérő beszámolási kötelezettség, adminisztrációs teher társul. Mint a célok kapcsán látható volt a különböző érintettek támogatása ráadásul sokszor nem feltétel nélküli, különböző elvárásokat jelent a szervezeti viselkedéssel szemben. Mindezt fokozza a tény, a társadalmi vállalkozások nem pusztán stabilitásuk érdekében töreksenek a különböző források integrálására, hanem azért is, mert speciális helyzetükből fakadóan ritkán biztosítható a szervezet fenntarthatósága pusztán egy típusú bevételi forrásból. A több irányba tartó megfelelési kényszer ezért olyan kommunikációt követel meg a társadalmi vállalkozásoktól, amely révén gyakran ellentmondó üzeneteket tud megfogalmazni az egyes külső érintettek felé, méghozzá a szervezeten belüli működési zavar kockázatát nélkül. Mindezt egy olyan kontextusban, ahol a társadalmi vállalkozások ismertsége korlátozott, a velük szemben támasztott elvárások bizonytalanok és törekenyek.

Az institucionalista elmélet szerint a társadalmi vállalkozások erőforrásfüggőségének leküzdése, a hibrid pénzügyi forrásokat biztosító különböző érintettek elköteleződése a szervezet legitimációjától, vagyis a szervezeti tevékenység, valamint társadalmi normáknak és környezet felől érkező értékeknek a megfelelhetségétől függ (Gonin et al. 2012). Galaskiwicz és Barringer (2012) a kategorizálás fogalmát használja annak leírására, hogy az egyes szereplők miként társítanak egyes szervezetekhez különböző normatív elvárásokat. A kategóriák alkotásának kognitív folyamatával az egyes érintettek képesek integrálni a szervezetek viselkedésével kapcsolatos premisszák rendszerét, ezáltal osztályozni az egyes szervezeteket, és a velük kapcsolatos viselkedésüket illetően racionálisnak tűnő döntéseket hozni. Bár a szervezet nem teljesen passzív elfogadója – sőt hosszú távon maga is alakítója - a kívülről érkező kategorizálásnak, a fenntarthatóság szempontjából minden szervezet törekszik az érintettek elvárásainak eleget tenni.

A nonprofit szervezetek kapcsán Hansmann (1980) klasszikussá vált elméletében a profitelosztási korlát intézményi jellemzőjének fontosságára hívta fel a figyelmet, amely információkorlátos környezetben képes a döntés előtt álló fogyasztók számára a szervezet viselkedéséről pozitív képet nyújtani, bizalmi kapcsolatot generálni és ezáltal versenyképessé válni. A nonprofit jelleg ugyanis azt az üzenetet hordozza magában, hogy a szervezet szereplői nem profitmotiváltak a szolgáltatás előállításánál, így nem töreksenek az információk aszimmetriával történő visszaélésre. A társadalmi vállalkozások kategorizációja azonban több szempontból is problematikus. Egyrészt újszerűségük és társadalmi ismertségük korlátozottsága folytán meg kell küzdeniük a hallgatóság bizalmatlanságával. Ráadásul hibrid szervezetekként nem illenek bele a hagyományosan használatos kategóriákba, ezáltal pedig kevert üzeneteket küldenek a környezet felé. Galaskiwicz és Barringer (2012) szerint a kategória alkotásának legjellemzőbb alapja a szervezet és a támogató érintett közötti csere formája (ajándék vagy eladás), valamint a vállalkozás tevékenységének elsődleges célcsoportja (a szélesebb értelemben vett helyi közösség, fogyasztók, munkavállalók vagy a szervezet tulajdonosai). Míg az adományozás ajándék

jellegű cseréje során elvárás a források közjő szerinti felhasználása, addig a piaci értékesítés során tulajdonképpen vásárlás történik, a fogyasztó és a szervezet hagyományos szereplőinek (munkavállalók és tulajdonosok) hasznát szolgáló. Bár a dimenziók érvényesülése a gyakorlatban változhat, mind a profitorientált, mind az adománygyűjtő tevékenységet ellátó szervezetek esetén a finanszírozó cserefolyamatban történő részvétele ezen kategorizálás alapján megfogalmazott elvárások szerint történik. A társadalmi vállalkozások hibrid jellege azonban megnehezíti a kategorizálást, hiszen a dimenziók minden esetben elmosódnak. A munkaerő-piaci integráció során különösen nehézkes mindez, hiszen a társadalmi tevékenység elsődleges formája a klasszikus munkaviszony keretében valósul meg, ami a piaci csere sajátos formájaként értelmezhető. Garrow és Hasenfeld (2011) például rámutat, hogy ezen társadalmi vállalkozások a piaci termékek előállításával és az integrációs szolgáltatások biztosításával egyszerre küldenek a hatékonyság, valamint a szociális segítség primátusára irányuló jeleket, amely mind a szervezeten belül, mind a külső kapcsolatok során komoly konfliktusokat generál az érintettek között. Mivel a munkaerő-piaci integráció során a gazdasági és társadalmi tevékenységek elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, ezért mind a fogyasztók, mind az adományozók vagy önkéntesek, mind az állami támogatás során folytonosan jelen van a kifelé közvetített jelek kettős jellege.

A vegyes üzenetek közvetítése lehet előnyös és hátrányos is a társadalmi vállalkozások számára. Míg a hagyományos kategóriarendszerbe nem illő megoldások innovativitásuk jellegénél fogva vonzóak lehetnek az érintettek felé, jól kommunikálhatóvá teszik a szervezet működését (különösen a szervezet növekedésének kezdeti fázisában), addig a környezetből érkező elmentmondó elvárások konfliktus, bizonytalanság és versengés forrásai lehetnek (Gonin et al. 2012). Az erőforrásfüggőség és a környezet felől érkező diverz nyomások következtében a társadalmi vállalkozások a társadalmi és gazdasági célok folyamatos egyensúlyozására kényszerülnek. Egyes empirikus kutatások szerint mindez sokszor az egyik cél primátusához vezet, amely sokszor a domináns, szervezet fenntarthatósága szempontjából létfontosságú érintett érdekeinek túlsúlyának következménye. Tracey és Mozer (2010) azonban kiemeli, hogy a kettős optimalizálás elvesztése a társadalmi vállalkozások összeomlásához vezet, hiszen sajátos kategorizálásuk a két cél szinergiáján nyugszik. A társadalmi jelleg elvesztése ugyanúgy felborítja a szervezet működésének kényes egyensúlyát, mint a gazdasági életképesség elvesztése. A társadalmi vállalkozások legitimitása és hosszú távú fenntarthatósága tehát a két célhoz tapadó elvárásoknak való megfeleléstől függ, fokozott törekenysége miatt ezért működtetése, befelé és kifelé folytatott kommunikációja kiemelt szakértelmet és óvatosságot igényel.

Fontos kihívás ezért a teljesítmény mérésére és a szervezet sikerességének kommunikációja. Mivel a társadalmi vállalkozások a szervezeti működés innovatív formáit jelentik és nem illenek bele a társadalom által használt hagyományos kategóriák rendszerébe, ezért mind a piaci jelenlétük megszilárdítása, mind állami és magánszemélyek támogatásának elnyerése érdekében szükségük van a szervezet működésével kapcsolatos bizonytalanság és bizalmatlanság csökkentésére. A társadalmi és gazdasági célok kettőssége komplex teljesítménymérést igényel, amelyben inherens módon van benne a szervezet sikerességének egyoldalú értelmezésének veszélye. Az egyensúly megbillenésének kockázata a társadalmi és gazdasági sikeresség mérhetőségéből ered. Míg a gazdasági teljesítmény hagyományosan könnyen kvantifikálható, standardizált értékekkel mérhető, addig a társadalmi tevékenység sikere nehezen mérhető, elsősorban kvalitatív és összehasonlításra nem alkalmas módszertannal ragadható meg. A társadalmi hatás, a társadalmi vállalkozások „tovagyűrűzést” célzó jellege miatt ráadásul nehezebben körülhatárolható, az érintettek szélesebb körének életére lehet befolyással (mint munkavállalók, a célcsoport családja, helyi közösség tagjai, stb.). Ráadásul miközben a gazdasági sikeresség tekintetében korlátozottabban a szervezet megítélésének kritériumai, addig a társadalmi jelleg értékelése érintetttről érintettre változhat, amely konfliktus forrása lehet. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások esetén ugyan a társadalmi hatás mérhető a foglalkoztatási ráta növekedésével, a munkabér szegénységcsökkentő hatásával vagy a helyi fizetőképes kereslet emelkedésével, az önkormányzati kiadások csökkenésével a társadalmi vállalkozások integrációs tevékeny-

sége azonban számos olyan hatással bír, amelyet nehéz számszerűsíteni és összehasonlítani (így például az önbecsülés növekedését, a munka értékelitetttségét, a társadalmi integráltság fokát). A mérhetőség elősegítése érdekében a legtöbb módszertani eszköz a különböző szinteken jelentkező költség-haszon elemzés módszertanra alapulva (például: befektetés társadalmi megtérülésének arányszáma vagy a nettó gazdasági hatás vizsgálata) kísérli meg monetarizálni a társadalmi vállalkozás működésének társadalmi hatását (Borzaga és Depedri 2014). A megközelítés kétségtelen előnye a szervezet szerepének összehasonlítható, könnyen értelmezhető kommunikációja. A társadalmi hatás közgazdaságtani szempontú elemzése, valamint a társadalmi tevékenység nehezebb kvantifikálhatósága és összehasonlíthatósága azonban magával hozza a gazdasági sikeresség értelmezésének hangsúlyát különösen akkor, ha a siker két kritériuma a gyakorlati megvalósulás során ellentétbe kerül egymással.

D) Több érintett jelenlétéből eredő kihívások

A társadalmi vállalkozások működésük során az érintettek különböző csoportjaival kerülnek kapcsolatba. Freeman (1984) meghatározásában érintettek tekinthető „minden olyan csoport vagy egyén, akik hathatnak a szervezeti célok teljesítésére vagy a szervezet működésének van hatása rájuk”. Az érintetti elmélet szerint a jól menedzselte kapcsolatok jelentősen hozzájárulnak a szervezet működésének stabilitásához, segítik a hosszú távú fenntarthatóságot, komoly versenyelőnyt jelentve a vállalkozás számára (Wellens és Jegers 2013). Mason és Bryde (2007) szerint a társadalmi vállalkozások esetében mindez különösen igaz, hiszen társadalmi beágyazottságuk létrehozataluk elsődleges okát és környezettel folytatott kommunikációjuk alapját testesíti meg. A munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások esetében az érintettek tipikus csoportjait a hátrányos helyzetű munkavállalók, a szervezet irányítását és az integrációs mechanizmusokat ellátó szakemberek, valamint az erőforrásfüggőség és szervezeti legitimitás szempontjából kulcsfontosságú szereplők (mint a fogyasztók vagy a szélesebb értelemben vett közösség tagjai, a helyi vagy a központi kormányzat, illetve a privát támogatók) alkotják.

A különböző érintettek társadalmi vállalkozások működésére gyakorolt befolyásának mértéke kapcsán azonban megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók szerint (Huybrechts et al. 2014) a kettős optimalizálásból, valamint az ebből eredő bevételi hibriditás miatt a társadalmi vállalkozások irányítása során elkerülhetetlen, hogy megjelenjen a különböző érintettek véleményének becsatornázása. Mások megengedőbbek és a különböző vélemények döntéshozatali eljárásban való megjelenését csak versenyelőnynek tekintik, nem pedig a társadalmi vállalkozások meghatározásának feltétlenül szükséges elemét. Vidal (2014) szerint például a relációs jóságok piacán, ahol a szolgáltatások minősége a termelő és a fogyasztó, valamint a munkavállaló és felhasználó közötti viszonytól, a szolgáltatást nyújtó szervezet jellemzőitől függ a több érintett bevonásával a társadalmi vállalkozások hatékonyabbak lehetnek más szervezetekkel szemben. Az együttműködés intézményi struktúráinak megteremtésével a szolgáltatás kialakításánál sikerebben elérhető a szereplők elvárásainak való megfelelés, mivel lehetőséget teremt a fogyasztók számára a szolgáltatások monitorozására, valamint a valós szükségletek és preferenciák, a fizetési hajlandóság részletesebb kinyilvánítására. Borzaga és Depedri (2015) kiemeli, hogy az érintettek széles körének bevonásával a társadalmi vállalkozás hozzájárul az állampolgárok, kedvezményezettek és más érintettek képessé tevéséhez, a szervezeti működés és a döntéshozatal integráns részévé téve a befogadást. Az önbecsülés és a szervezeti aktivitás növelésével a szereplők magasabb elkötelezettséget érnek el, mint amennyi a szerződéses viszonyból eredne. Számos vállalkozás így bevonja döntéshozatalának, szervezet működtetésének folyamatába munkavállalóin és a vezetését ellátó személyeken túl az előállított termékek vagy szolgáltatások fogyasztóit, a működtetésben résztvevők családtagjait, a helyi közösség egyéb képviselőit. A társadalmi jelleget ezért nem csak a tevékenység eredményeinek szétterítése adja, hanem a vállalkozás működési folyamatának szocializálása.

Bár több empirikus kutatás felhívja a figyelmet a több érintett bevonásával megvalósuló, demokratikus döntéshozatali struktúra előnyeire, számos problémát vet fel az irányításnak ezen módja, különösen a munkaerő-piaci integrációt elősegítő társadalmi vállalkozások esetén. Doherty et al. (2014) például kiemeli, hogy az érintettek részvétele ugyan növeli a szervezet elszámoltathatóságát és pozitívan hathat az érintettek egymáshoz való viszonyára, az intézményi struktúrába épített folyamatos érdekellentétek állandó konfliktust generálhatnak és ezzel döntéshozatali paralízishez vezethetnek. A demokratikus folyamatokban való részvétel ráadásul olyan tájékozottságot és készségeket igényel, amik miatt a hátrányos helyzetűek – legalábbis a szervezeti működés kezdeti szakaszában – csak látszólagosan képviselhetik magukat a döntések meghozatalában, a komoly súllyal bíró döntések a menedzsmentre hárulnak. Eikenberry (2009) kiemeli továbbá, hogy a non-profit szervezetek piacra lépése nem csak a döntéshozatal erőforrás- és időigényes (így piaci rugalmasságot gátló) jellege miatt veszélyezteti a demokratikus működés megtartását, hanem a fogyasztó szerepének felértékelődése is negatívan hat, hiszen ezzel a fogyasztás válik a szervezet tevékenységének fő motorjává. A társadalmi vállalkozások esetén, ahol a kettős célrendszer és a hibrid jellegből eredő komplexitás kiemelt terhet ró a szervezet vezetésére, miközben az erőforrások környezet kiszolgáltatottabbá teszi a vállalkozást a külső környezet irányába, különösen nagy kihívást jelent a demokratikus jelleg és a piaci versenyképesség összeegyeztetése.

Következtetések

A társadalmi vállalkozások fogalma, valamint a gazdasági és társadalmi célok érdekében létrejövő szervezetek iránti szakpolitikai és tudományos érdeklődés növekedésének lehettünk tanúi az elmúlt évtizedekben. A fokozódó figyelem a jóléti állam válságára vonatkozó diskurzusok, a fokozódó egyenlőtlenségek, a gazdasági növekedés ellenére meg nem szűnő szegénység és kapitalizmus instabilitásának nyilvánvalóvá válásának kontextusában jött létre. A társadalmi vállalkozások koncepciójának kétségtelen előnye, hogy gazdasági és társadalmi célok, illetve működésmódok összeegyeztetése révén újszerű, rugalmas és reményteljes megoldást kínál a kielégítetlen szükségletek növekedésének és az állami, illetve piaci diszfunkcionalitás nyilvánvalóvá válásának körülményei között.

A társadalmi vállalkozások intézményi pluralizmusban elfoglalt helye mind a gazdasági, mind a társadalmi jellegüket tekintve igen széles spektrumon értelmezhető. A fogalom megragadásának következménye, hogy miközben keveset tudunk a társadalmi vállalkozás tényleges számáról, a szektor jellemzőiről, jelentősen nő ezen szervezeteknek tulajdonított előnyök száma. Bár a társadalmi vállalkozásokban rejlő gazdasági és társadalmpolitikai potenciál hangsúlyozásával párhuzamosan elterjedtek a társadalmi problémák megoldásának piaci viszonyok közé helyezésével kapcsolatos félelmek, viszonylag kevés kutatás tárja fel inherensen konfliktusos jellegüket.

Márpedig a társadalmi és gazdasági célok párhuzamos megvalósítása a szervezeti működés dilemmáinak sorát hozza magával. Jelen tanulmány a hibrid szervezetekre vonatkozó nemzetközi szakirodalom áttekintése révén a társadalmi vállalkozások egy speciális típusa, a munkaerő-piaci integrációt segítő szervezetek előtt álló konfliktusos döntési helyzeteket és az ezekkel kapcsolatos tapasztalatokat kívánta bemutatni. A cél nem a konfliktusok általánosíthatósága, hanem a társadalmi vállalkozások sajátos kihívásainak megértése, vizsgálatuk eltérő megközelítése

A tanulmány konfliktusközpontúsága nem azt jelenti, hogy a társadalmi vállalkozások ne lehetnének hatékony megoldások egyes társadalmi és gazdasági problémákra. A témaválasztást sokkal inkább jelen kiadvány szerkezete és a társadalmi vállalkozásokkal kapcsolatos nemzetközi és hazai kutatások aránytalansága indokolta. A gazdasági és társadalmi célok szinkronitására való törekvés, a hibrid jelleg tudatos vállalása számtalan lehetőség és előny forrása lehet (mint például az innovativitás, a szükségletekre való érzékenység, a hátrányos helyzetűek képessé tévése, stb.), de kétségtelenül hozzájárul a szervezetek instabilitásához, folyamatos a célok torzu-

lásának és az érintettek közötti konfliktusnak a veszélye. Miközben a szükségletkielégítés állami és piaci módjainak kockázatait és dilemmáit széles szakirodalom taglalja, a társadalmi vállalkozások kutatása még kezdeti szakaszában jár. Szociálpolitikai és gazdaságfejlesztésben betöltött szerepük, fenntarthatóságuk támogatása érdekében mindenképpen szükség van hibrid és ebből eredően konfliktusterhelt jellegű megértésére.

A nemzetközi szakirodalom alapján a munkaerő-piaci integrációt segítő társadalmi vállalkozások sajátossága működésük többletköltsége, állami támogatásuk szükségszerűsége, munkaerő-felvételük problematikus volta, valamint a külső partnerek célcsoportra vonatkozó értékítéleteinek komplexitásából eredő jelentős szervezeti befolyása. Ezen jellemzők fő eredője speciális működési jellemzőikből ered, vagyik a társadalmi cél termelési folyamatba beágyazott jellegéből, a társadalmi hatás érvényesülésének előfeltételül szolgáló integrációs tevékenységből, valamint a termékek fogyasztóinak és a hátrányos helyzetűek célcsoportjának elkülönüléséből. A dilemmák és döntési helyzetek sora ráadásul nem csak a társadalmi vállalkozások - tanulmányban bemutatott - általánosan megjelenő kihívásait jelentik, hanem mértékük erősen függ a gazdasági, társadalmi és kulturális jellemzőktől. Az állami, piaci és nem piaci források becsatornázása függ például a szervezet és az érintettek kapcsolatának (partnerségi) jellegétől, a tudatos vásárlók bevonása a társadalom életszínvonalától, a szervezeti többletköltségek – így az integrációs szolgáltatások és a demokratikus döntéshozatalt szolgáló képességé tevéssé – a pénzügyi források kiszámíthatóságától, a hátrányos helyzetűek szervezeti működésben játszott szerepe a társadalmi csoportok közötti bizalomtól.

Arról, hogy miként lehet maximalizálni a társadalmi vállalkozások tudatosan vállalt kettőségéből származó társadalmi és gazdasági előnyöket és minimalizálni a konfliktusok okozta károkat egyelőre keveset tudni. A meglévő empiria arról tanúskodik, hogy kiemelt szerepe van a vezető személyiségének és kommunikációjának, vagyis annak, hogy társadalmi vállalkozó miként képes a kettős identitást minden taggal elfogadtatni, a kollektív cselekvést ösztönözni. A célok, működésmódok és érintettek különbözőségeiből eredő konfliktusok elkerülhetetlenek, azonban bizonyos feltételek mellett produktívvá alakíthatóak. Az empirikus kutatások szerint a szervezet folyamatos működése szempontjából döntő fontosságú, hogy minden tag elfogadja mind a társadalmi, mind a gazdasági célok egyenlő fontosságát, egymástól való függését. A szervezeten belüli információ áramlása és a kölcsönös megértés, a célok produktív összeegyeztetésének érdekében szükség van olyan intézményi terekre, amelyek lehetőséget adnak a különböző vélemények megismerésére és ütköztetésére. A társadalmi vállalkozások fenntarthatósága szempontjából fontos, hogy céljai és létezésének okát ne csak a szervezeten belülre, hanem a külső környezet felé is egyértelműen kommunikálja. A célok torzulásának megelőzése érdekében fontos, hogy a kapcsolattartás mélysége ne a biztosított források mértékétől függjön.

Irodalomjegyzék

- ALTER, K. (2007): Social Enterprise Typology. Virtue Ventures LLC
- AUSTIN, J. – STEVENSON, H. – WEI-SKILLEM, J. (2006): Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? IN: Entrepreneurship Theory and Practice Vol. 30. No. 1.
- BATTILANA, J. – LEE, M. (2014): Advancing research on hybrid organizing. IN: The Academy of Management Annals. Vol. 8. No. 1. pp. 397.441.
- BERGERON, S. – HEALY, S. (2015): The business case: a community economies approach to gender, development and social economy. IN: Utting, P. (szerk.) Social and solidarity economy – Beyond the fringe. London: Zed Books. pp. 72-85.
- BESHAROV, M. - SMITH, W. K. (2013): Multiple logics within organizations: An integrative framework and model of organizational hybridity.

- Elérhető: http://www.hbs.edu/faculty/conferences/2013-paulrlawrence/Documents/Multiple%20logics%20within%20organizations_Besharov%20and%20Smith_for%20conference%20distribution_05.07.13.pdf
 letöltés dátuma: 2016. 11. 15.
- BODE, I. – EVERS, A. – SCHULZ, A. (2006): Work integration social enterprise in Europe: can hybridization be sustainable? IN: Nyssens, M. (szerk.) Social enterprise. New York: Routledge. pp. 237-258.
- BORZAGA, C. – DEFOURNY, J. (2004): Social enterprises in Europe: a diversity of initiatives and prospects. IN: Borzaga, C. – Defourny, J. (szerk.) The emergence of social enterprise. New York: Routledge. pp. 350-359.
- BORZAGA, C. – DEPEDRI, S. (2014): When social enterprises do it better: efficiency and efficacy of work integration in italian social cooperatives. IN: Denny, S. – Seddon, F. (szerk.) Social enterprise: Accountability and evaluation around the world. New York: Routledge. pp. 85-101.
- COONEY, K. (2011): The business of job creation: An examination of the social enterprise approach to workforce development. IN: Journal of Poverty. Vol. 15. No. 1. pp. 88-107.
- DAVISTER, C. – DEFOURNY, J. – GREGOIRE, O. (2004): Work integration social enterprises in the European Union: an overview of existing models. Elérhető: http://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/90492/1/Work%20Integration%20Social%20Enterprises%20in%20the%20European%20Union_An%20overview%20of%20existing%20models.pdf
 letöltés dátuma: 2016. 11. 12.
- DEES, G. J. (1998): The Meaning of "Social Entrepreneurship".
 Elérhető: <http://www.redalmarza.cl/ing/pdf/TheMeaningofsocialEntrepreneurship.pdf>
 letöltés dátuma: 2016. 11. 18.
- DEFOURNY, J. – NYSSSENS, M. (2012): The EMES approach os social enterprise in a comparative perspective. Elérhető: http://www.emes.net/uploads/media/EMES-WP-12-03_Defourny-Nyssens.pdf
 letöltés dátuma: 2016. 11. 18.
- DEPEDRI, S. (2010): The competitive advantages of social enterprises. IN: Becchetti, L. – Borzaga, C. (szerk) The economics of social responsibility. New York: Rotledge. pp. 34-54.
- DIOCHON, M. – ANDERSON, A. R. (2011): Ambivalence and ambiguity in social enterprise: Narratives about values in reconciling purpose and practices. IN: International Entrepreneurship and Management Journal. Vol. 7. No. 1. pp. 93-109.
- DOHERTY, B. – FOSTER, G. – MASON, C. – MEEHAN, J. – MEEHAN, K. – ROTHEROE, N. – ROYCE, M. (2009): Management of social enterprise. Los Angeles: Sage Publications. pp. 90-110.
- DOHERTY, B. – HAUGH, H. – LYON, F. (2014): Social enterprises as hybrid organizations: A review and research agenda. IN: International Journal of Management Reviews. Vol 16. pp. 417-436.
- ELKENBERRY, A. M. (2009): Refusing the market: A democratic discourse for voluntary and nonprofit organizations. IN: Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly 2009. No: 38. pp. 582-596.
- ENJOLRAS, B. (2014) The associative as governance structure IN: Defourny, J. – Hulgard, L. – Pestoff, V. (szerk.) Social enterprise and the third sector – Changing european landscape in a comparative perspective. London: Routledge. pp. 187-211.
- GALASKIEWICZ, J. – BARRINGER, S. N. (2012): Social enterprise and social categories. IN: IN: Gidron, B. – Hasenfeld, Y. (szerk.) Social enterprise: An organizational perspective. New York: Palgrave Macmillan. pp. 47-70.

- GARROW, E. - HASENFELD, Y. (2012): Managing conflicting institutional logics: Social Service versus market. IN: Gidron, B. – Hasenfeld, Y. (szerk.) Social enterprise: An organizational perspective. New York: Palgrave Macmillan. pp. 121-143.
- GIDRON, B. – MONNICKENDAM-GIVON, Y. (2016): A social welfare perspective market-oriented social enterprises. IN: International Journal of Social Welfare. July 2016. pp. 1-14.
- GONIN, M. – BESHAROV, M. – SMITH, W. – GACHET, N. (2012): Managing social-business tensions: A review and research agenda for social enterprise. IN: Business Ethics Quarterly. May 2013.
- HULGARD, L. (2014): Social enterprise and the third sector – Innovative service delivery or a non-capitalist economy? IN: Defourny, J. – Hulgard, L. – Pestoff, V. (szerk.) Social enterprise and the third sector – Changing european landscape in a comparative perspective. London: Routledge. pp. 66-85.
- HUYBRECHTS, B. – MERTENS, S. – RIJPEMS, J. (2014): Explaining stakeholder involvement in social enterprise governance through resources and legitimacy. IN: Defourny, J. – Hulgard, L. – Pestoff, V. (szerk.) Social enterprise and the third sector – Changing european landscape in a comparative perspective. London: Routledge. pp. 157-176.
- FOSFUR, A. – GIRRATANA, M. S. – ROCA, E. (2016): Social business hybrids: Demand externalities, competitive advantage, and growth through diversification. IN: Organization Science. Vol. 27. No. 5. pp. 1275-1289.
- HANSMANN, H. B. (1980): The role of nonprofit enterprise. Yale Law Journal. Vol. 89. No 5. pp. 835-901.
- HUDSON, R. (2009): Life on the edge: Navigation the competitive tensions between the ‚social‘ and the ‚economic‘ in the social economy and in its relations to the mainstream. IN: Journal of Economic Geography. Vol. 9. No. 4. pp. 493-51.
- LAVILLE, J. L. (2015): Social and solidarity economy in historical perspective. IN: Utting, P. (szerk.) Social and solidarity economy – Beyond the fringe. London: Zed Books. pp. 41-56.
- MASON, C. – BRYDE, D. J. (2007). From stakeholders to institutions: The changing face of social enterprise governance theory. IN: Management Decision, 2007/11.
- MCMURTRY, J.-J. (2015): Prometheus, Trojan horse or frankenstein? Appraising the social and solidarity economy. IN: Utting, P. (szerk.) Social and solidarity economy – Beyond the fringe. London: Zed Books. pp. 57 – 71.
- MOIZER, J. – TRACEY, P. (2010): Strategy Making in Social Enterprise: The Role of Resource Allocation and It's Effects on Organizational Sustainability.
Elérhető: <http://www.rise.or.kr/RBS/Data/Files/fnAAN/research01/10.pdf>
letöltés dátuma: 2016. 11. 12.
- NYSSSENS, M. (2014) European work integration social enterprises: Between social innovation and isomorphism. IN: Defourny, J. – Hulgard, L. – Pestoff, V. (szerk.) Social enterprise and the third sector – Changing european landscape in a comparative perspective. London: Routledge. pp. 211-230.
- PACHE, A-C. – SANTOS, F. (2013): Inside the hybrid organization: Selective coupling as a response to competing institutional logics. IN: Academy of Management Journal. Vol 56. No. 4. pp. 972-1001.
- PERKINS, D. (2009): Welfare to work and social inclusion: Challenges and possibilities. IN: Social Inclusion Research Forum, University of Melbourne, 25–26 June.
- SANTOS, F. – PACHE, A-C – BIRKHOLZ, C. (2015): Making Hybrids Work: Aligning Business Models and Organizational Design for Social Enterprises. IN: California Management Review, Vol. 57 No. 3, Spring. pp. 36-58

- SEANOR, P. -BULL, M. - RIDLEY-DUFF, R. (2007): Mapping social enterprise:do social enterprise actors draw straight lines or circles? IN: 4thSocial Enterprise Research Conference, London South Bank University,4-5 July 2007.
- SMITH, W. K. – BESHAROV, M. - WESSELS, A. K. –CHERTOK, M. (2012): A paradoxical leadership model for social entrepreneurs: Challenges, leadership skills, and pedagogical tools for managing social and commercial demands. IN: Academy os Management Learning & Education. Vol 11. No. 3. pp. 463-378.
- SPEAR, R. – CORNFORTH, C. – AIKEN, M. (2014): Major perspectives on governance of social enterprise IN: Defourny, J. – Hulgard, L. – PESTOFF, V. (szerk.) Social enterprise and the third sector – Changing european landscape in a comparative perspective. London: Routledge. pp. 133-157.
- TEASDALE, S. (2012a): Negotating tensions: How do social enterprises in the homelessness field balance social and commercial considerations? IN: Housing Studies, Vol. 27. No. 4. pp. 514-532.
- TEASDALE, S. (2012b): What’s in a Name? Making sense of social enterprise discourses. IN: Public Policy and Administration Vol. 27 No. 2. pp- 1-22.
- TORTIA, E. (2010): The impact of social enterprises on output, employment, and welfare. IN:Beccchetti, L. – Borzaga, C. (szerk.) The economics of social responsibility. New York: Rotledge. pp. 59-61.
- VIDAL, I. (2014): Multi-stakeholder governance in social enterprise. IN: Defourny, J. – Hulgard, L. – Pestoff, V. (szerk.) Social enterprise and the third sector – Changing european landscape in a comparative perspective. London: Routledge. pp. 176-187.
- WELLENS, L. – JEGERS, M. (2013): Effective governance in nonprofit organizations: A literature based multiple stakeholder approach. IN: European Management Journal 2013.
- WILKINSON, A. – DUNDON, T. (2010): Direct employee participation. IN: Wilkinson, A. – Gollan, P. J. – Marchington, M. – Lewin, D. (szerk.) The Oxford handbook of participation in organizations. New York: Oxford University Press. pp. 167-185.
- YOUNG, D. R. – LECY, J. D. (2016): The role of social entrepreneurs in the social enterprise zoo. IN: Young, D. R. – Searing, E. A. M. – Brewer, C. V. (szerk.) The social enterprise zoo: A guide for perplexed scholars, entrepreneurs, philanthropist, leaders, investors, and policymakers. Northampton: Edward Elgar Publishing. pp. 113-142.
- ZAMAGNI, S. (2005): A civil-economic theory of the cooperative enterprise. Elérhető: https://www.uvic.ca/research/centres/ccbe/assets/docs/speakers/Zamagni_Theory_of_Cooperative_Enterprise.pdf
letöltés dátuma: 2016. 11. 18.

TÉNYKÉP

Kiss Julianna

A társadalmi vállalkozások jellemzői Magyarországon - összefoglaló egy nemzetközi kutatás keretében végzett kérdőíves adatfelvétel eredményeiről

A társadalmi vállalkozások jellemzőiről, helyzetéről kevés friss információval rendelkezünk. Jelen írás az ilyen típusú szervezetekről kíván egyfajta képet adni, 30 db társadalmi vállalkozást vizsgáló kérdőív eredményeinek összefoglalása révén feltáró, nem reprezentatív módszertan használatával. A tanulmányban a válaszadó szervezetek általános adatai; a célok, célcsoportok, tevékenységek; az irányítási szerkezet; valamint a pénzügyek kerülnek bemutatásra.

Kulcsszavak: társadalmi vállalkozás, társadalmi célok, gazdasági tevékenységek, pénzügyek, fenntarthatóság, problémák.

Jelkód: L310

Bevezető

Napjainkban Magyarországon a társadalmi vállalkozások fogalma egyre ismertebb, több állami és magán támogatási illetve egyéb segítő program célozza a társadalmi vállalkozások fejlesztését, megerősítését. Azonban az ilyen típusú szervezetek meghatározása, jellemzőik leírása nehézségekbe ütközik. Nem rendelkezünk ugyanis elérhető adatbázissal és reprezentatív tanulmányokkal. A vonatkozó szakirodalom többnyire a nonprofit szektor és a szociális szövetkezetek statisztikáit elemzi, vagy kvalitatív esettanulmányokon és kis mintás kvantitatív adatfelvételeken alapul (a legnagyobb számú minta a 2009-2010-ben zajló SELUSI kutatás, mely 104 társadalmi vállalkozást vizsgált Magyarországon, SELUSI 2010). A kutatások eredményei ezért nem mutatnak átfogó képet a hazai társadalmi vállalkozások helyzetéről, azonban bizonyos jellemzők leírására alkalmasak lehetnek.

A szervezetek számát illetően a statisztikai adatok hiánya miatt csupán különböző becslésekkel rendelkezünk. Pethő (2009) például 500-600 szervezetről ír, míg a NESsT (2014) szerint 300-400 társadalmi vállalkozás található Magyarországon.

A lehetséges jogi formák tekintetében a kutatók és a szakpolitikai döntéshozók különböző megközelítéseket alkalmazhatnak. A NESsT portfóliójában a társadalmi vállalkozások nonprofit és forprofit formában is működhetnek (Etchart et al 2014: 11). G. Fekete et al (2014) elsősorban a társadalmi célú nonprofit kft-eket, a gazdasági tevékenységeket is végző egyesületeket és alapítványokat, a szövetkezeteket és szociális szövetkezeteket tekinti megfelelő jogi formának. A tanulmány szerint azonban emellett kis számban forprofit jogi formájú szervezetek is megjelennek. (G. Fekete et al 2014: 3) Pethő (2009) számára olyan szervezet elfogadható, amely "nem engedi a felhalmozott javak egyéni tulajdonba kerülését, hanem azok javát szolgálja, akik a szociális célok kedvezményezettjei." (Pethő 2009: 10) Ugyanakkor a jelenleg elérhető fő állami társadalmi vállalkozásoknak kiírt pályázat (GINOP 5.1.3) csak nonprofit szervezeteket és a szociális szövetkezeteket támogat.

A szervezetek méretét és a munkavállalók számát tekintve a társadalmi vállalkozások tipikusan kisvállalkozások, Etchart et al (2014) alapján a szervezetek fele 1-10 munkavállalóval rendelkezik és gyakran alkalmaznak hátrányos helyzetű személyeket (pl. megváltozott munkaképességű, fogyatékkal élő, roma, alacsony iskolai végzettségű csoportok tagjait). Arra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, hogy a társadalmi vállalkozások hány önkéntes segítségével számíthatnak.

A területi megoszlás kapcsán a Global Entrepreneurship Monitor 2009-es jelentése szerint a társadalmi vállalkozások a Közép-Magyarországi (és Budapest) és az Észak-Magyarországi Régióban magasabb számban jelennek meg, míg a Nyugat,- és Közép-Dunántúli Régió lefedettsége hiányos (Petheő és Szabó 2009: 20) G. Fekete et al (2014: 15) szerint sok társadalmi vállalkozás az ország leghátrányosabb helyzetű régióiban, ezen belül is vidéki területen aktív.

A szervezetek tevékenységeit G. Fekete et al (2014) két fő kategóriára bontja: a társadalmi vállalkozásnak tekinthető nonprofit szervezetek többnyire három fő területen tevékenykednek: oktatás és képzés, szociális szolgáltatások, gazdaságfejlesztés. A szociális szövetkezetek többnyire szociális ellátást biztosítanak, pl. gyermekek, idősök és fogyatékkal élők gondozása; vagy a mezőgazdaság, kézműipar vagy turizmus területén aktívak. Fő célcsoportjaik többnyire G. Fekete et al (2014: 15) alapján a tartós munkanélküliek, akiknek nehézséget okoz a munkaerőpiaci reintegráció.

Jelen tanulmány 30 társadalmi vállalkozást vizsgáló kérdőíves kutatás eredményeit bemutatva igyekszik hozzájárulni az említett tanulmányokhoz kapcsolódva a társadalmi vállalkozások jellemzőinek megismeréséhez. A kutatás a Nemzetközi Összehasonlító Társadalmi Vállalkozási Modellek (International Comparative Social Enterprise Models - ICSEM) című projekt keretében valósult meg, melynek célja ismeretek gyűjtése az elmúlt években megjelenő vagy már régebb óta kiépült társadalmi vállalkozási modellekről szerte a világon. A projekt különböző országok és régiók fő társadalmi vállalkozási modelljeit azonosítja és jellemzői, tevékenységi területei, társadalmi küldetése, célcsoportjai, működési modelljei, érintettjei, jogi keretei, stb. szerint, elősegítve ezzel a jelenség nemzetközi összehasonlító elemzését.¹

Módszertan

A társadalmi vállalkozások magyarországi modelljeinek azonosítása és jellemzése érdekében a résztvevő magyar kutatók elsőként a nonprofit szektorhoz, szociális gazdasághoz és társadalmi vállalkozásokhoz kapcsolódó főbb szakirodalmat gyűjtötte össze.² A kutatócsoport továbbá létrehozott egy adatbázist különböző kapcsolódó támogatási programokban, versenyeken, szövetségek listáiban, jó gyakorlat gyűjteményekben szereplő szervezetekről. A társadalmi vállalkozásnak mindősíthető szervezeteket a kutatók az ICSEM projektben alkalmazott meközelítés alapján olyan szervezeteknek tekintették, melyek szolgáltatás biztosításához vagy termék gyártásához vállalkozói tevékenységet végeznek társadalmi céljaik elérése érdekében (IAP 2015:5).

A szakirodalom és adatbázis alapján előzetes tipizálásra került sor, mely a lehetséges társadalmi célok (hátrányos helyzetű, hosszú távú munkanélküliek és megváltozott munkaképességűek, fogyatékkal élők foglalkoztatása; hátrányos helyzetű csoportok számára közösségi/szociális szolgáltatások biztosítása; fenntartható fejlődés és környezetvédelem; társadalmi vállalkozások/civil szervezetek segítése, ismeretterjesztés); és jogi formák (alapítvány, egyesület, nonprofit kft., szociális szövetkezet, forprofit vállalkozás - bt., kft.) szerint csoportosította a szervezeteket. A kérdőíves adatfelvétel mintájába az egyes célokhoz és jogi formákhoz minden esetben legalább 3 különböző szervezetet válogattunk. Mivel a kérdőívezés a már folyamatban lévő, „Szolidáris és szociális gazdaság a poszt-szocialista országok perifériáin” című OTKA / K 112928

¹ A kutatás az EMES Nemzetközi Kutatóhálózat (www.emes.net) és a belga tudományügyi minisztérium által finanszírozott Társadalmi Vállalkozások Egyetemközi Attrakció Pólusa (Interuniversity Attraction Pole on Social Enterprise) közötti partnerségen alapul. A projekt koordinátorai kétbelgátudós, Dr. Jacques Defourny (Centre for Social Economy, Liege-i Egyetem) és Prof. Marthe Nyssens (CIRTES, a Leuveni Katolikus Egyetem), mintegy 50 ország több mint 190 kutatójának önkéntes közreműködésével. Bővebb információ: <http://www.iap-socent.be/icsem-project>

A kérdőívet 12, a „Szolidáris és szociális gazdaság a poszt-szocialista országok perifériáin” című OTKA / K 112928 számú projekt keretében vizsgált szervezetet is kitöltötte.

² A kutatásban Prof. G. Fekete Éva, Hubai László, Kiss Julianna és Mihály Melinda vettek részt.

számú projekt keretében megvalósítandó empirikus kutatással egy időben zajlott, így az abban a kutatásban résztvevő 12 szervezet is bekerülhetett a mintába, melyek mellé válogattuk a többi válaszadót, így végül összesen 30 szervezet vett részt a kérdőíves felmérésben. Igyekeztünk olyan szervezeteket választani, melyek több adatforrásban is társadalmi vállalkozásként szerepeltek, híresebbek, ismertebbek. Amennyiben egy szervezet nem válaszolt, hasonló válaszadóval helyettesítettük. Bizonyos csoportok azonban így is kimaradtak az adatfelvételtől, mivel nem sikerült elérni őket vagy kevés ilyen szervezetet ismertünk. Nem szerepelnek ezért egyházi háttérű szervezetek, hagyományos szövetkezetek, illetve az olyan kezdeményezések, melyek nem szervezeti formát öltenek, azonban a szolidáris gazdaságot erősítik (pl helyi pénz, szívesség-bank).

Ahogy az a kutatás módszertanának leírásából kiderül, a jelenlegi adatgyűjtés kis mintás, feltáró vizsgálat. Az adatfelvétel alapjául számos forrás szolgált, de nem tekinthető statisztikailag megbízhatónak. Bizonyos típusú szervezetek kimaradtak, mások nagyobb arányban és nagyobb súllyal szerepelnek. A cél nem a reprezentativitás, hanem a változatos, különböző jellegzetességekkel rendelkező társadalmi vállalkozási típusok szerepeltetése. Az adatok elemzése így hozzájárul az első tipizálás utáni alaposabb modellek kialakításához. A társadalmi vállalkozások megbízhatóbb, reprezentatív adatgyűjtéséhez azonban nagyobb mintával dolgozó kutatások szükségesek.

A kutatás egy minden országban egységesen használt, a kutatók által magyar nyelvre lefordított kérdőíven alapul. A kérdőíveket a kutatók a társadalmi vállalkozások vezetőivel vagy egy magas pozícióban lévő munkatársszempélyes találkozó keretében közösen töltötték ki. A következőkben a kérdőívek fő eredményeit mutatom be (1) a szervezetek általános adatai; (2) a célok, célcsoportok, tevékenységek; (3) az irányítási szerkezet; valamint (4) a pénzügyek ismertetése révén.

A szervezetek általános adatai

A kérdőív első, bevezető része a válaszadó szervezetek általános adataival kapcsolatos kérdéseket tartalmazott a 2015-ös évre vonatkoztatva. Többek között a szervezetek neve, címe, alapításának éve, alapítói, jogi formája, akkreditációi és hitelesítései, munkaerejének és önkéntes bázisának összetétele valamint rövid története került bemutatásra.

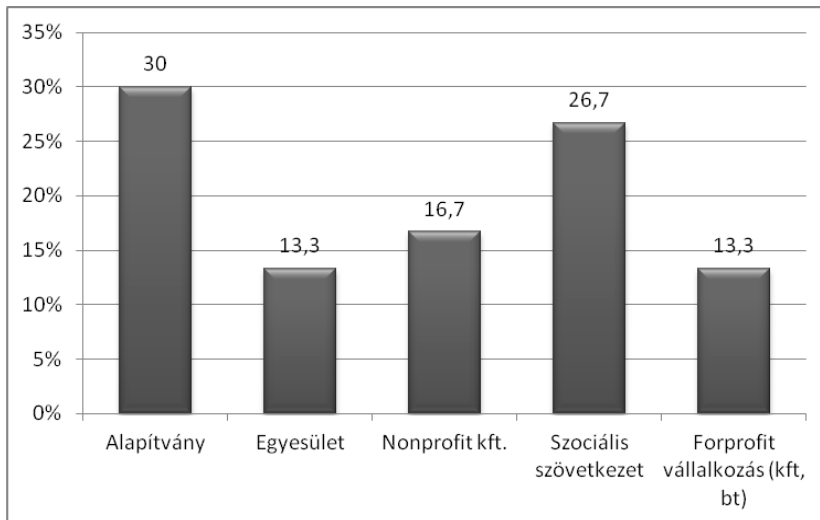
A szervezetek székhelyének földrajzi elhelyezkedése változatos mintát mutat. Településtípus tekintetében Budapest (10 db), egyéb város (10 db) és község (10 db) is egyenlő arányban szerepel a kérdezettek között. Megyei bontásban szintén Budapest (10 db) vezet, emellett Szabolcs (7 db), Borsod (5 db), Baranya (4 db), Hajdú-Bihar (2 db), Somogy (1 db) és Tolna (1 db) megye is szerepelnek. A megyei megoszlás oka egyrészt az OTKA kutatás regionális fókuszja Szabolcs, Borsod és Baranya megyékre, másrészt pedig a főváros erős társadalmi vállalkozói aktivitása és több kutató budapesti kötődése.

Az alapítás évét tekintve a szervezetek negyedét (26,7%) 1989 és 2002 között, a szervezetek közel felét (46,7%) 2008-ban vagy előtte, háromnegyedét (76,7%) 2012-ben vagy előtte és közel negyedét (23,4%) 2013 és 2014 között alapították. A legtöbb szervezetet 2009-ben (4 db), 2010-ben (4 db) és 2013-ban (5 db) alapították. A mintába tehát idősebb és fiatalabb szervezetek is kerültek.

A szervezetek jogi formája változatos: 9 db alapítvány, 4 db egyesület, 5 db nonprofit gazdasági társaság, 8 db szociális szövetkezet és 4 db forprofit jogi formájú (bt. vagy kft.) vállalkozás szerepel. A válaszadó szervezetek közel fele egy szervezeti egységgel, több mint fele pedig több egységgel - azaz telephelyekkel - rendelkezik. Az egyéb választ jelölők (4 db) három esetben 2 intézményi egységgel rendelkeztek, illetve egy esetben egy intézményi egységről sem beszélhetünk (csupán egy már működő szervezet által befogadott projektről van szó).

A szervezeti formák között jelentős különbség tapasztalható az alapítás éve kapcsán (1. ábra): míg az alapítványok és egyesületek átlagosan 15 éves múlttal rendelkeznek, addig a szociá-

lis szövetkezeteket, nonprofit és forprofit gazdasági társaságokat 2010 körül alapították. Számos később alakított szervezetről elmondható azonban, hogy egy korábbi, más jogi formájú szervezet feladatait vették át. Több válaszadó esetében továbbá az is jellemző, hogy több szervezeti forma működik együtt (pl. nonprofit kft, alapítvány és szociális szövetkezet) vagy tervezik új szervezetek létrehozását.

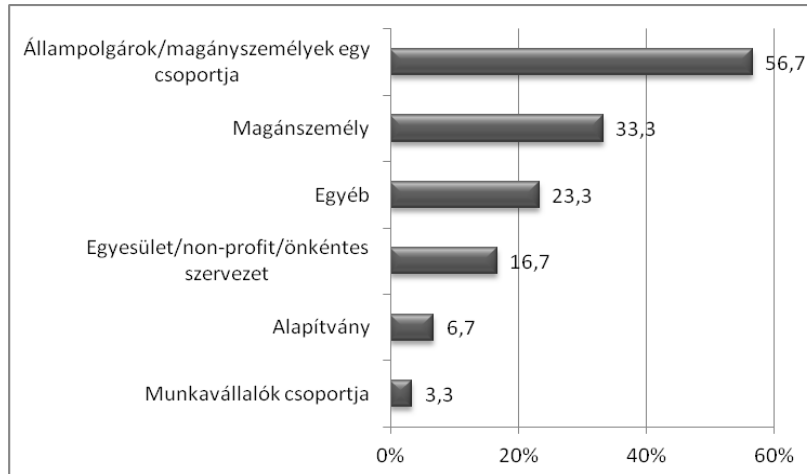

1. ábra: A szervezetek jogi formája (%)

Forrás: saját szerkesztés

Bár a mintába került szervezetek döntő többsége nonprofit jogi formában vagy szociális szövetkezetként működik, forprofit vállalkozásokat is szerepeltettünk a kutatásban, mivel profitorientált jogi formájuk ellenére magukat társadalmi vállalkozásnak tartják illetve fellelhetőek több kapcsolódó adatbázisban. A forprofit válaszadók több esetben kifejtették, hogy csupán az épp aktuális adószabályok (pl. a vendéglátással kapcsolatos engedélyek) miatt döntöttek a jogi forma mellett vagy már működő, több esetben családi tulajdonú vállalkozáshoz csatlakoztak önálló szervezet létrehozása helyett. A forprofit válaszadók többsége esetében megjelent a nonprofit szervezet létrehozásának igénye is elsősorban az ilyen jogi formák számára elérhető támogatások, pályázatok miatt.

A társadalmi vállalkozás alapítói - a kérdésre több választ is lehetett adni - alapvetően magánemberek és magánemberek csoportjai, illetve nonprofit szervezetek szerepelnek még az alapítók között (egyesület, nonprofit kft vagy alapítvány). Az egyéb válaszok között szintén emberek csoportjai vagy nonprofit szervezetek kerülnek említésre, illetve egy esetben a helyi önkormányzat (2. ábra).

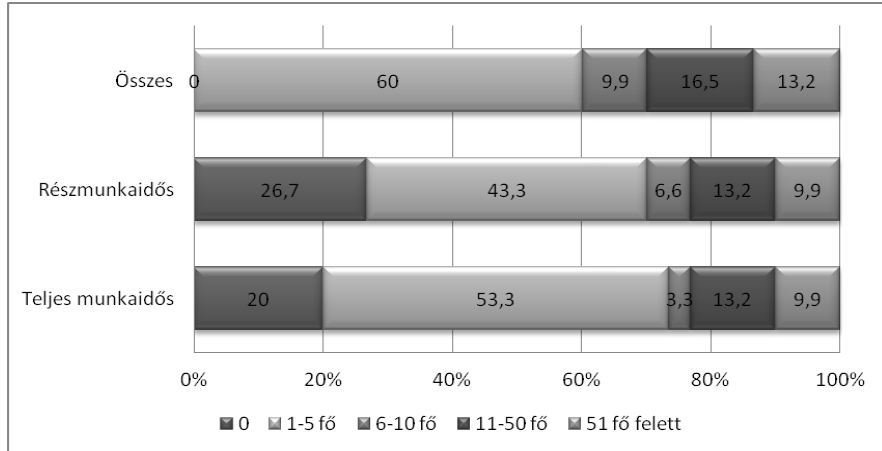

2. ábra: A szervezetek alapítói (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A szektorokhoz való kapcsolódásról árnyaltabb kép rajzolódik ki az alapítás-történetek megismerése után. A szervezetek döntő többsége eszerint is állampolgári kezdeményezés, gyakran segítő szakemberek (szociális munkások, kutatók, pedagógusok, fejlesztők) által létrehozott, vagy korábbi hasonló területen tevékenykedő nonprofit szervezethez kötődik. Azonban nem egy, hanem két esetben merül fel a helyi önkormányzat szerepe az alapításban - egy esetben a polgármester az alapító magánszemélyként, egy esetben a helyi önkormányzat intézményként. Továbbá egy esetben bár alapítóként nem szerepel helyi önkormányzat, tagként már igen (így összesen három esetben releváns az önkormányzat szerepe). Összességében elmondható, hogy nonprofit szervezetekhez és civil kezdeményezésekhez kapcsolódó társadalmi vállalkozások szerepelnek döntően a mintában, azonban a forprofit szervezeti forma révén az üzleti szektor és néhány esetben önkormányzati jelenlét is fellelhető.

A társadalmi vállalkozás fizetett munkaerejének összetételét tekintve a válaszadók döntő többsége (72%) 10 főnél kevesebb teljes munkaidős munkavállalót, és szintén 72%-uk 10-nél kevesebb részmunkaidős munkavállalót foglalkoztat (3. ábra). Összességében a válaszadók 60%-a 5-nél kevesebb és 70%-a 10 főnél kevesebb teljes vagy részmunkaidős munkavállalót foglalkoztat, a válaszadók többsége eszerint mikro-vállalkozásnak tekinthető. Vannak azonban olyan társadalmi vállalkozások is, melyek nagy számú - többnyire megváltozott munkaképességű - munkavállalót foglalkoztatnak (két nonprofit kft 1000 főnél is több személyt foglalkoztat). A nemek megoszlása vizsgálatkor látható, hogy összességében több női munkavállalóval rendelkeznek a szervezetek (56%), mint férfival (44%), továbbá a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya is nagyobb (60%), mint a teljes munkaidőben foglalkoztatottaké (40%).

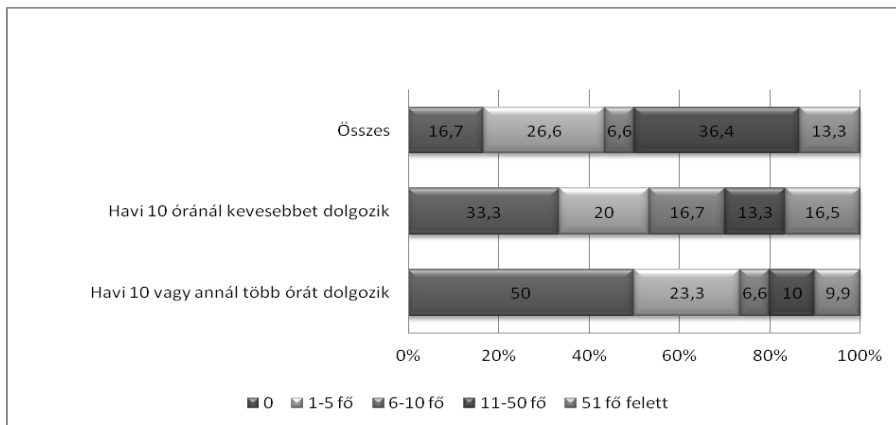

3. ábra: A szervezetek fizetett munkavállalói (%)

Forrás: saját szerkesztés

A szervezetek döntő többségének nem biztosít más szervezet munkavállalót. 8 esetben (26,7%) jelezték, hogy más szervezetek kihelyeznek hozzájuk munkavállalókat - többnyire egy-két-három személyt. Egy esetben magánvállalkozás biztosít munkavállalókat (az alapítók által létrehozott forprofit tanácsadó cég, ami szoros együttműködésben van a nonprofit szervezettel), két esetben nonprofit szervezet biztosít munkavállalót, többnyire azonban (7 válasz esetében) állami (közigazgatási) szervezetek, munkaügyi központ vagy önkormányzatok. Fontos megjegyezni, hogy a foglalkoztatásra vonatkozó adatokból nem derül ki, hogy a munkavállalók közül ki áll vállalkozói szerződéses vagy megbízási jogviszonyban, illetve lehetséges, hogy a határozott időre szerződötetett alvállalkozók nincsenek feltüntetve a válaszokban. Az adatokból nem derül ki továbbá pontosan, hogy hány megváltozott munkaképességű munkavállalóval rendelkeznek a szervezetek - mely több esetben kifejezett célja a szervezeteknek, és hányan veszik igénybe közfoglalkoztatottak munkáját.

Önkéntesek segítségére a döntő többség számíthat, a szervezetek fele több mint 10 önkéntessel rendelkezik. 5 szervezet, azaz a válaszadók hatoda nem rendelkezik önkéntesekkel (4. ábra). A több a havonta 10 óránál kevesebbet segítő önkéntes (58%), mint a 10 óránál többet segítő önkéntes (42%) és több a női önkéntes (61,5%), mint a férfi önkéntes (38,5%).

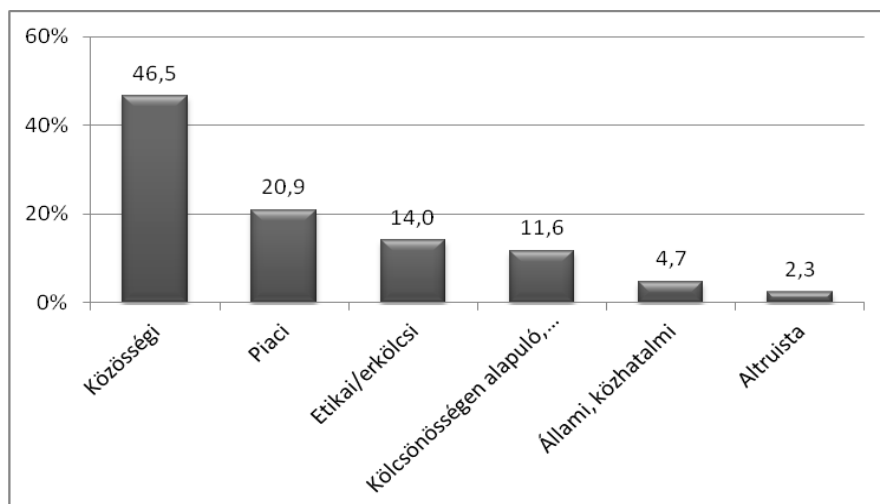

4. ábra: A szervezetek önkénteseinek megoszlása (%)

Forrás: saját szerkesztés

Célok, célcsoportok tevékenységek

A társadalmi vállalkozások olyan szervezetek, melyek társadalmi célok érdekében végeznek gazdasági tevékenységet. Küldetésüket a célok/tevékenységek bizonyos logikáit megjelenítő különböző „hagyományokhoz” lehet kötni (5. ábra). Eszerint az egyes kezdeményezések közösségi, piaci, etikai, önszegélyező, állami vagy jótékonyossági/altruista logikák mentén szerveződhetnek. A különböző hagyományok közül a válaszadók közül legtöbbször a közösségi opciót választották, ezután a piaci, majd az etikai/erkölcsi és kölcsönösségen alapuló/önszegélyező logika következett (egy válaszadó két opciót jelölhetett). Két szervezet választotta az állami opciót, azonban itt fontos megjegyezni, hogy esetükben hangsúlyosan nem állami kötődésről vagy alapításról, hanem a jóléti rendszer hiányosságai miatt állami feladatok (képzés, fejlesztés, stb) átvételéről van szó. Az államtól való függetlenséget mindkét szervezet hangsúlyozta a kérdőív kitöltésekor.

5. ábra: A szervezetek küldetése (%)

Forrás: saját szerkesztés

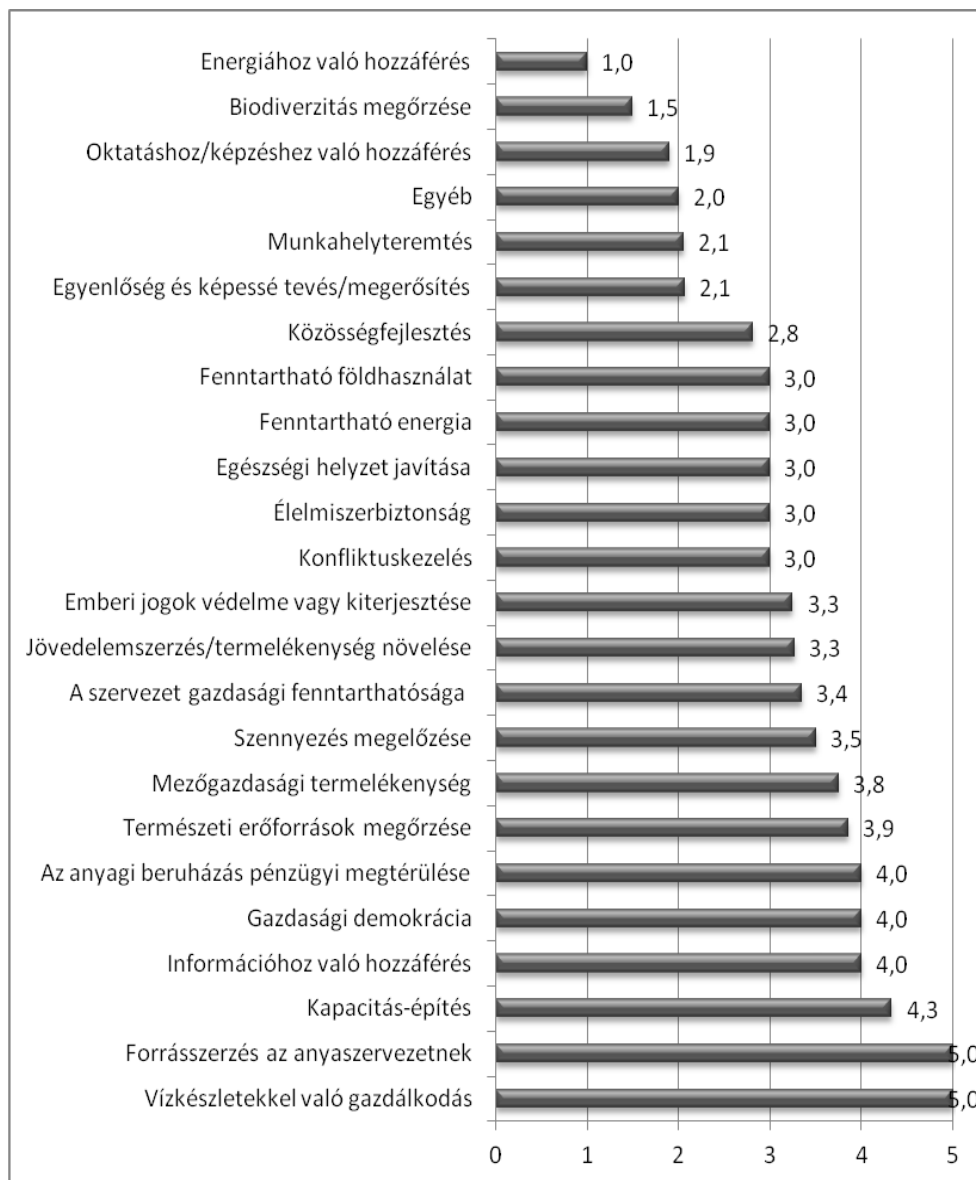
A szervezetek céljait kategória(ák) mentén azonosítva a legtöbb válaszadó a társadalmi vállalkozás gazdasági fenntarthatóságát/pénzügyi életképességét biztosító jövedelem generálása és fenntartása, a munkahelyteremtés, a közösségfejlesztés, az oktatáshoz/képzéshez való hozzáférés, az egyenlőség és képessé tevés/megerősítés, valamint jövedelemszerzés/termelékenység növelése célokat jelölte (maximum 5 választ lehetett jelölni). A tiszta vízhez való hozzáférés, pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, megfizethető lakhatás, közlekedéshez való hozzáférés, katasztrófával összefüggő prevenció és kárenyhítés, valamint az energia- és üzemanyag-hatékonyság nem kapott jelölést (6. ábra).

6. ábra: A társadalmi célok gyakoriságai (%)

Forrás: saját szerkesztés

Az egyes célokat a válaszadók eltérő fontosságúként értékelték, a célokat ugyanis rangsorolni kellett fontosságuk szerint („1” volt a legfontosabb, „5” a legkevésbé fontos cél). A vállalkozások számára legfontosabbnak értékelt célok eszerint az energiához való hozzáférés, a biodiverzitás megőrzése, oktatáshoz/képzéshez való hozzáférés, az egyéb opció (a válaszok között a közvélekedés formálása és a társadalmi mozgalom szerepeltek), a munkahelyteremtés, valamint az egyenlőség és képessé tevés/megerősítés szerepeltek. Láthatóvá eszerint, hogy egy esetleg kevesebb esetben jelölt cél az adott szervezet számára akár a legfontosabb is lehet. A mintába került vállalkozások társadalmi céljai eszerint igen szerteágazóak, egy szervezet számos területet (pl. oktatás, munkahelyteremtés, egyenlőség biztosítása, környezetvédelem, pénzügyi fenntarthatóság) egyszerre is érinthet (7. ábra).

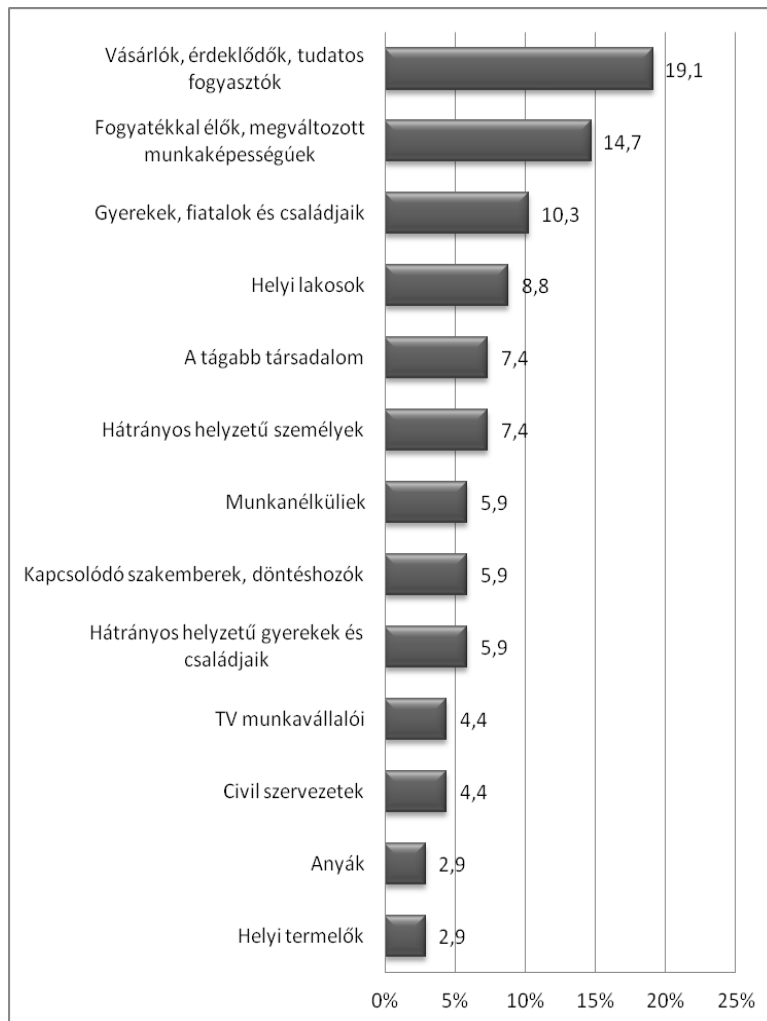
7. ábra: A társadalmi célok fontossága (1=a legfontosabb, 5= a legkevésbé fontos)

Forrás: saját szerkesztés

A társadalmi vállalkozások célcsoportjait kategóriákba rendezve az alábbi sorrendet lehet felállítani: a termékek és szolgáltatások fogyasztói mellett (a válaszok közel ötöde esetében) a fő célcsoportok többnyire a valamilyen szempontból társadalmilag sérülékeny csoportok, például fogyatékkal élők, megváltozott munkaképességűk, hátrányos helyzetűek, gyermekek, fiatalok (8. ábra). A hátrányos helyzetű csoportok között alacsony jövedelműek, iskolából lemorzsolódottak, kisebbséghez tartozó személyek jelentek meg. A helyi lakosok gyakran szintén hátrányos helyzetű régiók, települések lakosai. A roma célcsoport három szervezet esetében volt nevesítve (a célok, célcsoportok vagy tevékenységek kapcsán), de máshol is érintettek célcsoporttagokként (hátrányos helyzetű, munkanélküli, helyi lakos, stb). A válaszadók összesen 68 célcsoportot jelöltek, heten egy célcsoportot, heten két célcsoportot, 16-an, tehát a válaszadók többsége, három

célcsoportot határoztak meg. A célcsoportok tekintetében fogyatékkal élőkkel, megváltozott munkaképességűekkel alapítványok és nonprofit kft-k foglalkoztak, a szociális szervezetek és egyesületek inkább helyi közösségekkel és hátrányos helyzetűekkel, munkanélküliekkel. A forprofitok és alapítványok esetében mindkét fő típus előfordul.

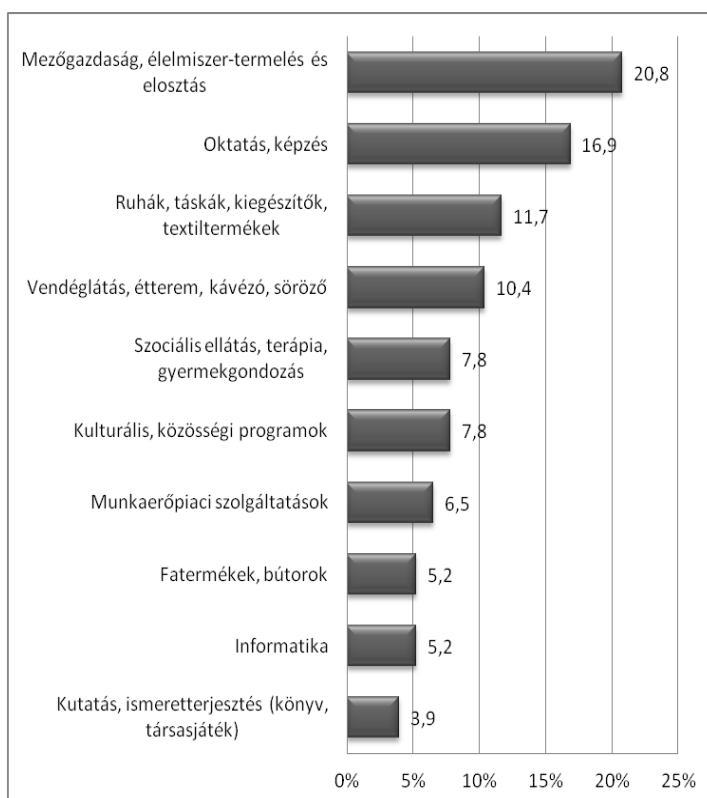
Az adott célcsoportok a társadalmi vállalkozáshoz való kapcsolatukat tekintve többnyire fogyasztói/felhasználói a társadalmi vállalkozás által előállított terméknek vagy szolgáltatásnak (67,2 %), 18,8 % esetében munkavállalói, egyéb választ adott 9,4% és ellátója (szolgáltatója)/beszállítója a társadalmi vállalkozásnak 4,7%. Nemi összetétel tekintetében a válaszadók többsége nőket és férfiakat is céloz (89,8%), csak nőket csupán 10,2%, csak férfiakat senki sem. A célcsoportok többsége a felnőtt korosztályból (25-65 év között) került ki (36,2%), ezt követi a fiatal felnőttek (22,9%) kategória, majd a Fiatalok (12-17 év között) (11,4%), az összes korcsoport, (11,4%), idősebb állampolgárok (65 év felett) (10,5%), és gyerekek (0-11 év között) - 7,6%. A társadalmi-gazdasági helyzet tekintetében a célcsoportok többsége minden társadalmi-gazdasági helyzetű csoportot magába foglalt (55,9%), a célcsoportok 26,5%-a volt alacsony jövedelmű (medián alatti), 17,6%-a pedig kifejezetten szegény (létminimum alatti).

8. ábra: A szervezetek célcsoportjai (%)

Forrás: saját szerkesztés

A társadalmi vállalkozás termékei vagy szolgáltatásai között (a 3 legfontosabb termelési/szolgáltatási tevékenységet lehetett felsorolni, a fontosabbtól haladva a kevésbé fontos felé) a válaszadók összesen 78 terméket vagy szolgáltatást neveztek meg (9. ábra). Három válaszadó egy, hat válaszadó kettő és 21 válaszadó, tehát a szervezetek döntő többsége három terméket vagy szolgáltatást sorolt fel. A mezőgazdasággal, élelmiszerral kapcsolatos tevékenységek, az oktatás, képzés a textiltermékek és a vendéglátás a leginkább jellemző tevékenység. Egy-egy esetben továbbá a fenti csoportokba nem bekezelhető termékek és szolgáltatások is felmerültek, pl. projektmenedzsment, fuvarozás, kozmetikumok. Az egyes jogi formák szerint nagy különbségek nem lehetők fel a termékek és szolgáltatások tekintetében.

9. ábra. A társadalmi vállalkozások termékei, szolgáltatásai (%)

Forrás: saját szerkesztés

A vásárlók/felhasználók számára a termék vagy szolgáltatás piaci áron érhető el a termékek 43,8%-a esetében, piaci ár alatt 23,8% esetében, ingyenesen 22,9 % esetében, és csak 5,7% piaci ár felett. Az adott termék vagy szolgáltatás többnyire (60,3% esetében) egyszerre kötődik a szervezet társadalmi/környezetvédelmi küldetéséhez, valamint generál a szervezet küldetésének támogatásához szükséges profitot, például a szolgáltatás üzleti alapokra helyezésével szélesebb célcsoporthoz ér el, mint a társadalmi küldetés szűken vett célcsoportja („küldetéshez kapcsolódó”). Az előállítás kifejezetten központi jelentőségű a szervezet társadalmi/környezetvédelmi küldetése szempontjából („küldetés-központ”) a tevékenységek 34,6%-a esetében. Csupán 4 esetben (5,1%) egyedüli célja, hogy anyagi forrásokat biztosítson a társadalmi vállalkozás társadalmi/környezetvédelmi küldetésének támogatásához vagy egy különálló anyaszervezet megsegítéséhez („küldetéstől független”)

Innovációt a válaszadók döntő többsége úgy gondolja, hogy megvalósít, csupán egy szervezet válaszolt nemmel a kapcsolódó kérdésre. Az innováció a legtöbb esetben (43,8%) szervezési szinten valósul meg (új szervezési eljárás a társadalmi vállalkozás gyakorlatában, munkahelyének szervezésében vagy külső kapcsolatainak kialakításában; ez a típusú innováció főként az emberekkel kapcsolatban nyilvánul meg), illetve 22,7% esetében a termék/szolgáltatás újszerű (karakterében, esetleg tervezett felhasználásában új vagy jelentős mértékben továbbfejlesztett termék vagy szolgáltatás). A marketing (a termék-design vagy csomagolás, termék elhelyezés, termék promóció vagy árazás jelentős mértékű változtatását beleértve) innovatív 15,9% esetében. 11,4% esetében az előállítási vagy szállítási/beszerzési módszer folyamata (új vagy jelentős mértékben továbbfejlesztett folyamat, amely főleg új eszköz, szoftver és specifikus technológia/eljárás bevezetésével valósul meg) innovatív. Egyéb választ jelölt 18,2%. Az innováció mozgatórugói elsősorban elérni a társadalmi vállalkozás társadalmi küldetését (43,9%), illetve növelni a társadalmi vállalkozás pénzügyi fenntarthatóságát (27,3%). Kevesebb esetben a társadalmi vállalkozás által nyújtott termékek és/vagy szolgáltatások körét és/vagy minőségét kívánják növelni (18,2%). Az innováció csupán 4,5% esetében a versenytársak felől érkező növekvő nyomás eredménye.

Irányítási és tulajdonosi szerkezet

Az irányítással és tulajdonosi szerkezettel kapcsolatos kérdések többnyire az egyes jogi formák szerinti törvényi előírásoknak felelnek meg. Az alapítványok, egyesületek, nonprofit kft-k, szociális szövetkezetek és forprofit vállalkozások kötelezettségeik szerint rendelkeznek közgyűléssel, kuratóriummal, taggyűléssel, elnökséggel.

A nonprofit kft-k többségében tulajdonosi gyűlés irányít (2-4 taggal), egy esetben egy egyesület a tulajdonos, illetve a két nagyobb nonprofit kft esetében elnökség is létezik. Az alapítványok esetében a fő döntéshozó szerv a kuratórium, ahol a válaszadók esetében 3-4-5 ember ül, többnyire szakértők, menedzserek/ügyvezetők vagy állampolgárok. Az egyesületek fő döntéshozó szerve a közgyűlés, ahol a tagok száma 12, 14, 28 és 60 fő. A négy válaszadó egyesület közül kettő továbbá elnökséggel is rendelkezik, az elnökség tagjai szakértők. A szociális szövetkezet esetében a taggyűlés a fő döntéshozó szerv, ahol átlagosan 8-9 tag képviselteti magát. Öt szövetkezet esetében van elnökség is, ahol többnyire a munkavállalók és egyéb tagok vállalnak tisztségeket. A forprofitok esetében kft és bt is került a mintába. A négy szervezet közül egynek szövetkezeti jellegű a működése, saját belső szabályzata révén a tagok (tulajdonosok) azonos szavazati jogokkal rendelkeznek a döntésekről, a többi esetben családi vállalkozásokról van szó, általában egy-két tulajdonossal, akik a menedzsmentet is ellátják.

A közgyűlésen/taggyűlésén vagy elnökségen/kuratóriumon kívül egyéb fontos irányítási szerv a válaszadók többsége (17 db) esetében a Felügyelő Bizottság, melynek tanácsadói, ellenőrzési jogköre van. Továbbá fontos megjegyezni, hogy a formális és tényleges irányítás számos esetben eltér, gyakran a kuratórium vagy taggyűlés a stratégiai döntéseket hozza, a mindennapi döntéseket azonban a munkatársak, a menedzsment és elsősorban az igazgató hozza.

Hálózatoknak, ernyő-szervezeteknek vagy szövetségeknek a szervezetek közül 14-en tagjai, 6-an kettő hálózatot is megemlítettek. A hálózatoknak többnyire az információ-megosztás (42,4%) és a képviselő/érdekérvényesítés (36,4%) a célja, a szolgáltatások nyújtása (pl. technikai támogatás, pénzügyi szolgáltatások stb.) néhány esetben (1%) jellemző csupán.

Az irányítással kapcsolatos fő kihívásokkal, problémákkal kapcsolatban a válaszadók elsősorban az irányítási feladatok elhanyagolását említették a túl sok egyéb feladat és kevés idő miatt, illetve a megfelelő szakemberek hiányát jelezték az alacsony munkabér, a pályázatok, források hiánya, a rossz gazdasági környezet miatt. Emellett problémát jelent a tagokkal (különösen vidékiekkel) való nehézkes kapcsolattartás, a tagok passzivitása; a hatékonyság csökkenése az egy ember egy szavaz miatt, részvételi demokrácia nehézségei, a társadalmi cél és gazdasági tevékenység összeegyeztetése.

Pénzügyi helyzet, fenntarthatóság

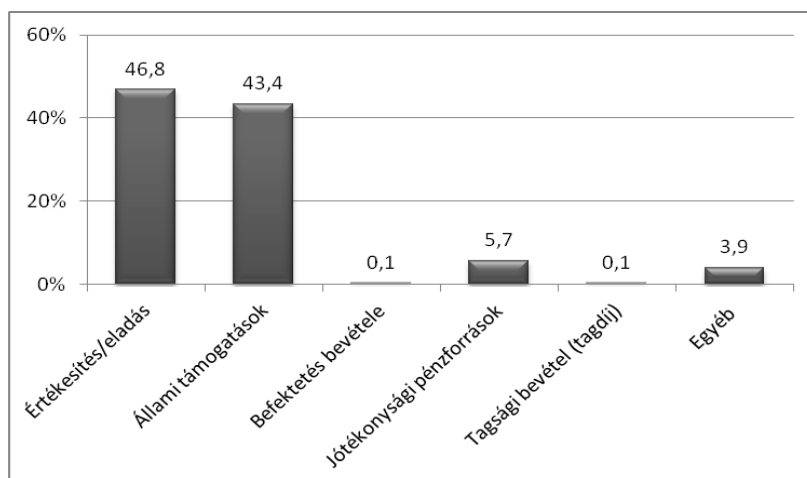
A kérdőívek pénzügyi adatai a legtöbb válaszadó esetében az adatgyűjtést megelőző lezárt évre, tehát 2014-re vonatkoztak. Két esetben 2015-ös adatokat adtak meg a szervezetek. A pénzügyekkel kapcsolatos kérdésekre adott válaszokból az alábbi kép rajzolódik ki.

Az éves pénzügyi beszámolóban/mérlegben szereplő eszközök értékét tekintve a válaszadók közül három esetben nem rendelkezünk adatokkal. Az érvényes válaszok szerint a szervezetek negyed rendelkezik 3.192 e forint vagy annál kevesebb eszközzel (nettó 2.952 e forint), felük 18.215e forint vagy annál kevesebb eszközzel rendelkezik (nettó 13.382 e forint), míg negyedük 79.301 e eszközzel (nettó 68.301 e forint). A válaszadók közül ketten (a két 1000 főnél is több személyt foglalkoztató nonprofit kft) rendelkeznek 1 milliárd forintnál nagyobb értékű eszközökkel.

Az éves bevételek mennyisége a szervezetek negyede esetében (26,7%) 8.500e forint vagy kevesebb, fele esetében 25.260e forint vagy kevesebb, háromnegyede esetében (76,7%) pedig 61.428e forint vagy kevesebb volt. A jogi formák szerint jelentős mértékben változik a bevétel nagysága, legkisebb átlag bevétellel a forprofit vállalkozások rendelkeztek, őket követték a szociális szövetkezetek, majd az egyesületek, alapítványok végül a nonprofit kft-k következtek (a két rendkívül nagy bevételű szervezet miatt).

A két döntő bevételi forrás a magán vagy állami vásárlók számára értékesítés/eladás (46,8%) valamint az állami támogatások (olyan pénz, ami állami szervezetektől jön, kivéve az értékesítést - 43,4%). Emellett a magán jótékonyági pénzforrások (ajándékok, adományok, támogatások - magánszemélyek, cégek, szervezetek által) 5,7%-os aránya jelentős még, azonban a befektetések bevétele (épületek bérbeadása, pénzügyi eszközök kamata vagy osztaléka, tőkenyereség), a tagsági bevétel (tagdíj) vagy az egyéb bevételek elhanyagolhatóak (10. ábra).

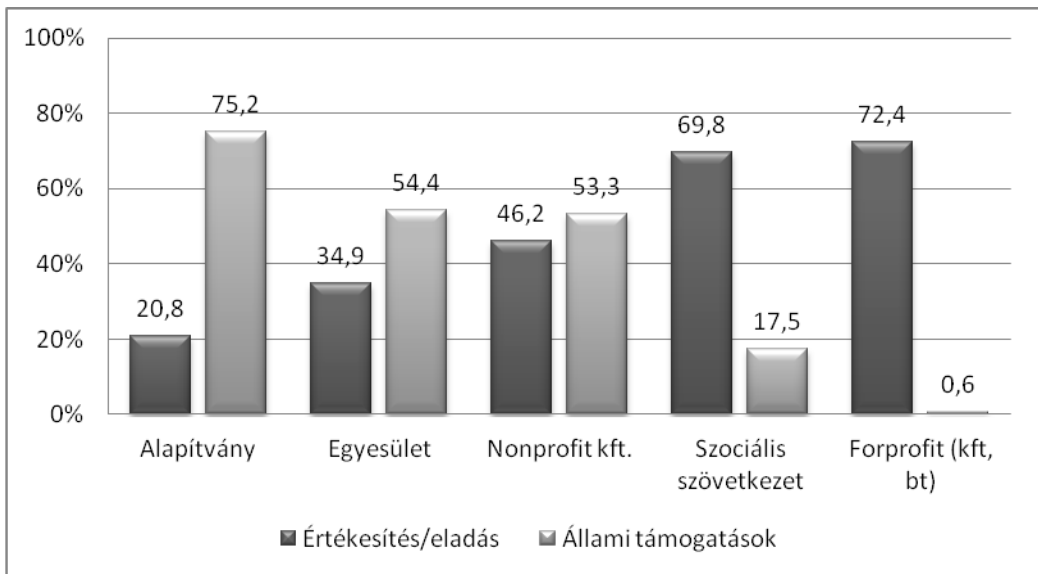
Ha nem az egyes szervezetek éves bevételének arányait, hanem a 30 válaszadó szervezet összbevételének megoszlását nézzük, akkor az állami támogatás kerül az első helyre 57,7%-kal, míg az értékesítés/eladás 41%-ot ér el, a többi bevételi típus pedig elhanyagolható (1 százaléknál is kevesebb). Eszerint az állami támogatás a nagyobb éves bevételű szervezetek esetében játszik nagyobb szerepet, míg az értékesítésből/eladásból származó bevételek a kisebb éves bevétellel rendelkező szervezeteknél nagyobb arányúak. A jelentős piaci bevétel eszerint kevésbé megvalósítható, mint a jelentős állami támogatási bevétel.

10. ábra: Az éves bevétel típusainak megoszlása (%)

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók között nagy különbségek voltak tapasztalhatóak a fő bevételi források szerint (11. ábra). Negyedüknél elhanyagolható az értékesítés/eladás (az összbevétel 12,8% vagy kevesebb), míg harmaduknál túlnyomóan ez a típus szerepel (több mint 70%). Ugyanez mondható el az állami támogatásokról is, hiszen 30%-uk (9 szervezet) egyáltalán nem rendelkezik ilyen bevétellel, azonban közel negyedük esetében 80%-nál is nagyobb ez az arány. Az állami támogatás 80 százalékánál nagyobb egy nonprofit kft és hat alapítvány esetében. Kijelenthető eszerint, hogy az állami támogatás döntő mértéke általában a régebbi alapítású, nagyobb bevételű alapítványok esetében jellemző, melyek eredeti segítő tevékenységeik mellett és azokat kiegészítve kezdtek el vállalkozói tevékenységet. Az értékesítések/eladások magas aránya inkább forprofit szervezetek és szociális szövetkezetek esetében jellemző. A válaszadók közül három esetben az adott évben nem jelentkezett értékesítési bevétel, kérdés emiatt, hogy tekinthetőek-e társadalmi vállalkozásnak. A kutatócsapat a figyelmet erre felhívva úgy döntött, hogy továbbra is szerepelteti a mintában a szervezeteket, mivel bár bevétel gazdasági tevékenységből nem származott, ilyen jellegű tevékenységet mindhárom válaszadó végzett (mezőgazdasági termék előállítás, szervezetfejlesztés, helyi piac biztosítása révén).

11. ábra: A két fő bevételi típus különbségei jogi formák szerint (%)

Forrás: saját szerkesztés

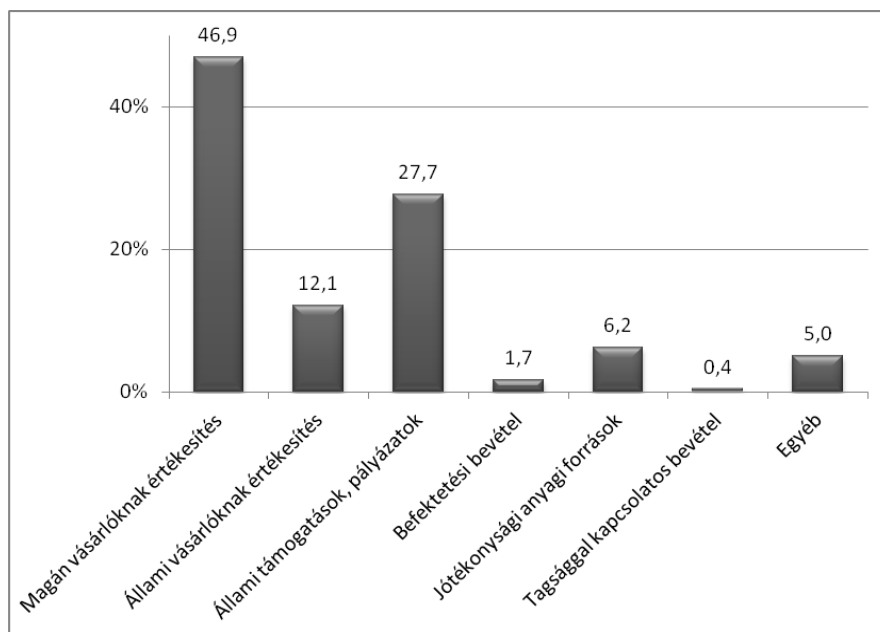
Az állami szervezetektől (állami támogatás, eladások állami szervezeteknek, stb.) kapott összes bevétel legfontosabb forrásai a nemzetközi közintézmények/kormányzati szervek (pl. EU, Világbank) (42,5%). A nemzeti (országos) állami szervezetek csupán a második helyen álltak (32,5%). Befizetési kötelezettség alóli mentességben vagy annak csökkentésében állami intézmények részéről a válaszadók közel fele nem részesül (46,7%). Szintén közel felük (12 szervezet, 40%) mentesül adó fizetése alól, adó fizetésének csökkentését jelölte 16,7%, ugyanennyien mentesülnek társadalombiztosítás/munkabér-hozzájárulás fizetése alól és egyéb kedvezményeket élvez hét válaszadó (23,3%).

Magán jótékonyági pénzforrásokkal a válaszadók közel fele (43,3%) nem rendelkezik. Amennyiben rendelkeznek, a források típusait tekintve döntően a közvetlen, magánszemélyek általi adományok (33,3%) és nemzetközi nem-kormányzati szervezetektől kapott támogatások (16,7%) szerepelnek. A szintén jelentős egyéb válaszok (16,7%) között döntően az szja 1 százalék szerepelt (ami állami és nem magántámogatásnak minősül a KSH besorolásában, azonban

több válaszadó tekintette ide tartozónak). Két esetben (6,6%) olyan országos alapítványoktól kaptak támogatást a szervezet, melyek helyi szinten szereznek forrásokat.

Természetbeni/technikai támogatása a társadalmi vállalkozásoknak számos esetben van, a válaszadók összesen 63 választ adtak a kérdésre. A támogatások között főként berendezések / gépek / számítógépek, épületek, tréning (képzés) és ruházat szerepelt. Leggyakrabban non-profit szervezetektől (50%) és vállalkozásoktól (50%) kapnak természetbeni támogatást, de néhány esetben állami szervezetektől (23,3%) és lakosságtól (13,2%) is.

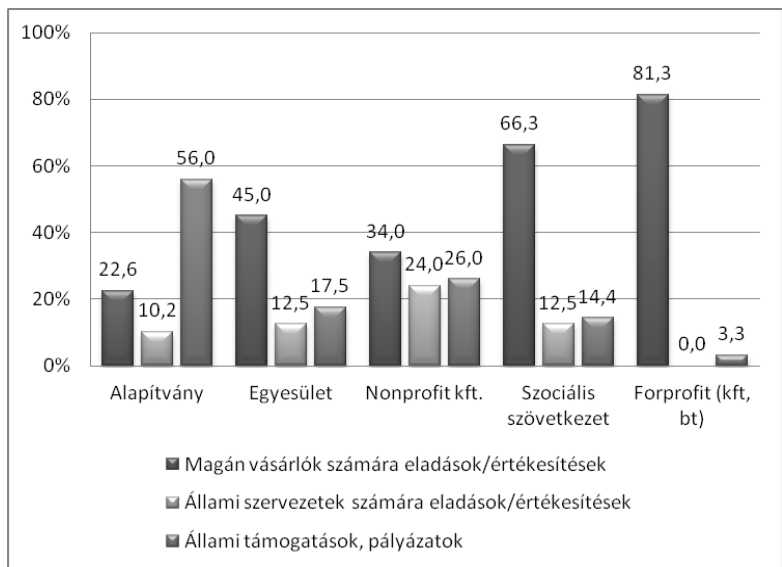
A bevételtípusok szervezetek számára optimális megoszlása, azaz a szervezetek elképzelése arról, hogy mi lenne számukra az ideális bevételi szerkezet, a jelenlegi bevételi struktúrától igen csak különbözik (12. ábra). A bevételek közel fele (46,9%) ideális esetben magán vásárlók számára eladásokból/értékesítésekéből származna, amit az állami szervezetek számára 12,1%-os eladás/értékesítés egészítene ki. Az összes értékesítési/eladási bevétel eszerint 59% lenne a jelenlegi 46,8%-kal szemben. Ennek megfelelően csökkenne az állami támogatások súlya a jelenlegi 43,4%-ról 27,7%-ra. Továbbra sem lenne azonban nagy súlya a magán jótékonyossági pénzforrásoknak, a befektetéseknek, a tagsággal kapcsolatos bevételeknek és az egyéb bevételeknek.

12. ábra: A bevételek optimális megoszlása (%)

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók között nagy eltérések mutatkoznak a magán és állami vásárlók számára tervezett eladások/értékesítések valamint az állami támogatások tekintetében jogi formák szerint (13. ábra). Az alapítványok ugyanis, bár kisebb mértékben, de ideális esetben is állami támogatásokra támaszkodnának, míg a többi jogi forma inkább értékesítési/eladási bevételeket részesítené előnyben.

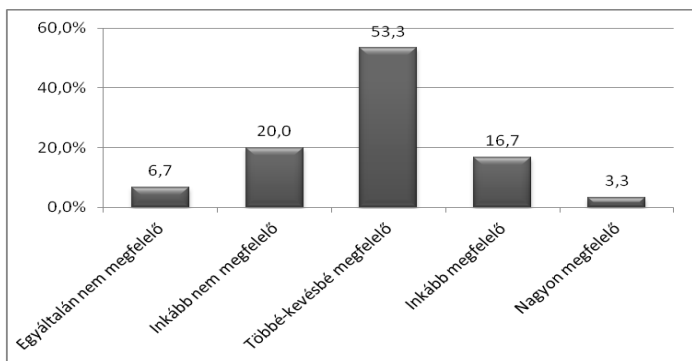
13. ábra: A bevételek optimális megoszlása jogi formák szerint (%)

Forrás: saját szerkesztés

Az összes bevétel fejlődését tekintve az elmúlt 5 évben (vagy a társadalmi vállalkozás létrehozása óta, ha az kevesebb mint 5 éves) a válaszadók többsége esetében (63,3%) az összes bevétel inkább növekedett. Inkább csökkent a bevétel 13,3% esetében és stabil maradt 10% esetében. Nem volt azonosítható trend 13,3% esetében.

Nettó nyereségről vagy veszteségről az adott évet tekintve három válaszadó (10%) nem számolt be (tehát nullszaldós évet zártak), 9-en veszteségről (30%), 13-an (43,3%) nyereségről számoltak be és négyen nem válaszoltak. Az adatfelvételt megelőző három évben társadalmi vállalkozások 20%-ának mindhárom évben volt nettó nyeresége, 30% esetében nettó nyereséget két évben, 10% esetében pedig csak egy évben regisztráltak, 8 válaszadó esetében nem volt nyereség, nem válaszolt a kérdésre 4 szervezet.

A fenntarthatóság értékelésekor a legtöbb válaszadó közepesen volt elégedett a szervezet fenntarthatóságával (53,3%). Az összes válaszadó átlagosan 2,9-es értékkel értékelte jelenlegi pénzügyi helyzetét egy ötfokú skálán, ahol az 1-es érték az egyáltalán nem megfelelő, míg az 5-ös érték a nagyon megfelelő fokozatot jelentette (14. ábra).

14. ábra: A pénzügyi helyzettel, fenntarthatósággal való elégedettség (%)

Forrás: saját szerkesztés

A szervezetek többsége tehát inkább kevésbé vagy közepesen elégedettek a fenntarthatósággal. A megfelelő működés, a gazdasági modell sikerének fő akadályait a következőkben látják:

- alacsony piaci bevétel, magán vásárlók alacsony mértéke, vállalkozások alacsony érdeklődése;
- magánadományozás hiánya, társadalom érdektelensége, megfelelő hitelek, társadalmi ügyek befektetőinek hiánya;
- helyi önkormányzattal való viszony, pénzhiány, állami szervezetek számára eladások alacsony mértéke;
- pályázatfüggőség, állami és EU-s támogatások esedékessége és problémái, a működési költségek támogatásának, finanszírozásának hiánya;
- adminisztráció, bürokrácia nagy mértéke, támogatók túlzó elvárásai;
- jogi szabályozással kapcsolatos kihívások, pl. társadalmi vállalkozás kategória tisztázatlansága, jogi forma miatt állami pályázati lehetőségek hiánya;
- magas gyártási, előállítási költségek, termékfejlesztés szükségessége;
- túlterheltség, állandó létbizonytalanság, szakemberhiány, pl. marketinges, pályázati hiánya, vállalkozói készségek hiánya;
- célcsoporttal (pl. romákkal) szembeni előítéletek negatív hatása;
- periférián való elhelyezkedés miatti versenyhátrány;
- a szociális ellátórendszer (pl. a megváltozott munkaképességűek támogatási rendszere) problémái, az oktatási rendszer hiányosságai, rossz gazdasági helyzet.

Összefoglalás

A társadalmi vállalkozások jelenlegi helyzetét egy nemzetközi kutatás keretében 30 szervezettel kitöltött kérdőív elemzése révén vizsgáltuk. A kérdőívek a szervezetek általános adataival; a társadalmi célokkal, célcsoportokkal, tevékenységekkel; az irányítási szerkezettel; valamint pénzügyekkel, fenntarthatósággal kapcsolatos kérdéseket érintettek. A kérdőíves kutatás fő megállapításai a következők:

Az általános adatokat illetően településtípus szerint budapesti, egyéb városi és községi szervezetek egyenlő arányban szerepeltek a kérdezettek között. Megyei bontásban Budapest mellett Szabolcs, Borsod, Baranya, Hajdú-Bihar, Somogy és Tolna megye is részt vettek a kutatásban, a minta eszerint bár nem reprezentatív, de regionális bontást tekintve igen sokszínű. Az alapítás évét tekintve a mintába idősebb és fiatalabb szervezetek is kerültek.

A társadalmi vállalkozások jogi formája többnyire alapítvány, egyesület, nonprofit gazdasági társaság és szociális szövetkezet, de forprofit jogi formájú (bt vagy kft) vállalkozás is szerepel a mintában. A szektorokhoz tartozás tekintetében a nonprofit szektor szerepe döntő, még a forprofit szervezetek esetében is felmerül több esetben a nonprofit szervezeti forma létrehozása. Néhány esetben önkormányzati, tehát állami szektorhoz való kapcsolódás (önkormányzati alapító vagy tag jelenléte) is fellelhető.

A teljes vagy részmunkaidős munkavállalók száma a válaszadók többsége esetében 5 főnél kevesebb, a szervezetek többsége eszerint kisvállalkozásnak tekinthető. Több nőt foglalkoztatnak a szervezetek, mint férfit, és a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya is meghaladja a teljes munkaidőben foglalkoztatottakét. Az önkéntesek száma a szervezetek fele esetében több mint 10 fő.

A társadalmi célok igen szerteágazóak, egy szervezet számos területet (pl. oktatás, munkahelyteremtés, egyenlőség biztosítása, környezetvédelem, pénzügyi fenntarthatóság) egyszerre is érinthet. A foglalkoztatás nem tekinthető ezért a társadalmi vállalkozások fő és kizárólagos céljának. A fő célcsoportok a termékek és szolgáltatások fogyasztói (a teljes társadalom) mellett többnyire a valamilyen szempontból társadalmilag sérülékeny csoportok, például fogyatékkal élők, megváltozott munkaképességűk, hátrányos helyzetűek, gyerekek, fiatalok.

A termékek és szolgáltatásokra a mezőgazdasággal, élelmiszerrel kapcsolatos tevékenységek, az oktatás, képzés a textiltermékek és a vendéglátás a leginkább jellemző tevékenység. Innovációt a válaszadók döntő többsége megvalósít.

Az irányítással és tulajdonosi szerkezettel kapcsolatos kérdések többnyire az egyes jogi formák szerinti törvényi előírásoknak felelnek meg, így kuratórium, közgyűlés, taggyűlés, elnökség a fő irányítási szerv. Fontos azonban megjegyezni, hogy a formális és tényleges irányítás számos esetben eltér, gyakran a kuratórium vagy taggyűlés a stratégiai döntéseket hozza, a mindennapokban azonban a munkatársak, a menedzsment és elsősorban az igazgató irányít.

Az éves bevételek mennyisége a szervezetek fele esetében 25.260e forint vagy kevesebb. Legkisebb átlag bevétellel a forprofit vállalkozások rendelkeztek, őket követték a szociális szövetkezetek, majd az egyesületek, alapítványok végül a nonprofit kft-k következtek. A két döntő bevételi forrás a magán vagy állami vásárlók számára értékesítés/eladás valamint az állami támogatások. Az állami támogatás döntő mértéke általában a régebbi alapítású, nagyobb bevételű alapítványok esetében jellemző, melyek eredeti segítő tevékenységeik mellett és azokat kiegészítve kezdtek el vállalkozói tevékenységet. Az értékesítések/eladások magas aránya inkább forprofit szervezetek és szociális szövetkezetek esetében jellemző. Ideális esetben a szervezetek szerint az összes értékesítési/eladási bevétel nőne, az állami támogatások súlya csökkenne. Az alapítványok továbbra is állami támogatásokra támaszkodnának, míg a többi jogi forma inkább értékesítési/eladási bevételeket részesítené előnyben.

A szervezetek többsége inkább elégedetlen vagy közepesen elégedett a fenntarthatósággal. A megfelelő működést számos probléma nehezíti, mint a magán és vállalati vásárlás és adományozás hiánya, állami támogatások alacsony mértéke és esetlegessége, jogi szabályozással kapcsolatos problémák, túlerheltség és szakemberhiány, vagy a gazdasági helyzetből, célcsoport helyzetéből, térbeli elhelyezkedésből adódó versenyhátrány.

Felhasznált irodalom:

- G. FEKETE, É. - VICZE M. - HÁMORI G. (2014): A map of social enterprises and their ecosystems in Europe - Country Report: Hungary. Brüsszel: Európai Bizottság.
- ETCHART, N.- HORVÁTH, A. ROSANDIC, A. - SPITÁLSZKY, A. (2014): The State of Social Entrepreneurship in Hungary, SEFORIS Country Report. Brüsszel: Európai Bizottság.
- HORVÁTH, O. (2010): Social Economy in Hungary - National report. ISEDE-NET, Savaria Rehab-Team Nonprofit Ltd.
- INTERUNIVERSITY ATTRACTION POLE (IAP) ON SOCIAL ENTERPRISE (SOCENT) 2012-2017 (2015): Overall presentation of the International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project. Elérhető: <http://www.iap-socent.be/sites/default/files/20151005%20ICSEM%20overall%20presentation.pdf>, letöltés dátuma: 2017.05.08.
- PETHEŐ, A. I. (2009): A vállalati társadalmi felelősségvállaláson túl: a szociális vállalkozás. Phd értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- PETHEŐ, A. I.- SZABÓ M. (2009): GEM 2009 Magyarország - Jelentés a szociális vállalkozások magyarországi helyzetéről.
- SELUSI (2010): Personalized Feedback Report. Elérhető: www.selusi.eu, letöltés dátuma: 2017.05.08

Siposné Nándori Eszter

A szegénység motiváló ereje a társadalmi és szolidáris gazdaságban

Számos társadalmi vállalkozást a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni harc hív életre, mivel az ilyen problémákra tisztán piacgazdasági viszonyok között, illetve kormányzati támogatásokkal, segélyekkel sokszor nem sikerül valódi megoldást találni. A tanulmány a szegénység és a társadalmi kirekesztettség, illetve ehhez kapcsolódóan a jövedelem-egyenlőtlenségek és a munkaintenzitás alakulását vizsgálja a poszt-socialista országokban egyrészt nemzeti, másrészt regionális szinten, és hívja fel a figyelmet arra, hogy mely régiókban van a társadalmi vállalkozások fent említett céljaira a legnagyobb szükség.

Kulcsszó: szegénység, kirekesztettség, egyenlőtlenség, munka-intenzitás.

JEL kód: I32

Társadalmi vállalkozások és a szegénység kapcsolata

A társadalmi vállalkozások egy része felismerte, hogy számos olyan társadalmi probléma létezik (szegénység, munkanélküliség, környezetvédelem), amelyekre a kormányzati támogatások, segélyek és adományok nem tudnak hosszú távú megoldást kínálni. Számos vállalkozás létrejöttének oka tehát a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni harc.

Tartós megoldás az lenne, ami önmagát képes fenntartani. A társadalmi vállalkozások azonban felismerték, hogy a piaci viszonyokra hagyatkozva a hátrányos helyzetű csoportok helyzete hosszú távon nem oldható meg. (Leadbeater 2007)

A társadalmi vállalkozások tehát a társadalmi igényekre és a kritikus társadalmi helyzetekre igyekeznek megoldást találni, például szállás biztosításával a hajléktalanok számára, népkonyhák üzemeltetésével, mikro-hitelezéssel vagy a közoktatásból kimaradóknak a társadalomba való visszaintegrálásával (Lévesque – Mendell, 2005). Számos társadalmi vállalkozás úgy működik, mint egy piaci vállalat, viszont a profitját társadalmi célokra fordítja. Mások a társadalmi célokat internalizálják, ami többlet időt és kiadást jelenthet. A társadalmi vállalkozások ezért gyakran összetettebben, bonyolultabban és drágábban működnek, mint a piaci alapú vállalkozások. (Leadbeater 2007)

Szegénység és társadalmi kirekesztettség

A szegénységet sokan az alacsony jövedelemmel azonosítják. Számos szegénységkonceptió abból kiindulva határozza meg a szegénység mértékét kizárólag a jövedelem alapján, hogy a pénz egy általános és univerzális eszköz, ami más javakra is átváltható. A jövedelmi helyzet kizárólagos figyelembe vétele azzal az előnnyel is jár, hogy így viszonylag egyszerűen definiálható a szegénység határa és könnyen mérhető a megfigyelési egységek jövedelmi szintje (Spéder 2002). A szegénység jövedelmi mérőszáma a relatív szegénységi ráta, mely azt fejezi ki, hogy a népesség milyen aránya él a társadalomban valamely átlagos jövedelmi szint alatt. Az Európai Unióban a mediánjövedelem 60%-a a legáltalánosabban elfogadott relatív jövedelmi mutató (Központi Statisztikai Hivatal 2013).

A szegénység azonban sok szegénységkutató meggyőződése szerint komplexebb fogalom annál, minthogy egyetlen tényező, a jövedelem alapján vizsgáljuk. További figyelembe veendő tényező lehet az öröklött vagyon, a saját termelés értéke, a hitelek vagy a rokonok támogatásai. Ezek hozzájárulhatnak a jólét emelkedéséhez az egyén jövedelmi szintjének változása nélkül is. A komplexebb megközelítés problémája azonban, hogy rendkívül nehéz a jövedelmen kívüli tényezők számbavétele (Spéder 2002).

Mіндеzen kívül a kutatók egyre nagyon hangsúlyt fektetnek a nem-monetáris tényezők vizsgálatára is (Gábos – Szivós 2004). Így a szegénység és a társadalmi kirekesztettség komplex értelemben kerül meghatározásra. Kirekesztettnek, azaz depriváltaknak lehet tekinteni azokat, akik több szempontból is hátrányos helyzetben vannak, tehát esetükben a hátrányok halmozottan fordulnak elő. A halmozott szegénység és a társadalmi kirekesztettség azonban nem teljesen azonos fogalmak. A halmozott szegénység esetén elsősorban a végeredményen, tehát bizonyos javaktól és szolgáltatásoktól való megfosztottságon, kirekesztettség esetén pedig inkább a szegénységhez vezető folyamatokon van a hangsúly (Havasi 2002). Azért lényeges a komplexebb szemléletmód, mert a depriváció sokkal nagyobb arányú, ha több dimenziót egyidejűleg veszünk figyelembe, mint ha a szegénységet pusztán az alacsony jövedelem alapján határoznánk meg (Bokor 1987).

A *társadalmi kirekesztettség* komplex elemzésére a társadalmi indikátorok segítségével nyílik lehetőség (Bukodi 2001). A társadalmi indikátoroknak alapvetően két céljuk van: a társadalmi változások felmérése, valamint a társadalmi jólét mérése és leírása (Noll 1998). A társadalmi kirekesztettség számos indikátor segítségével jellemezhető. A társadalmi kirekesztettség mérésére szolgálnak az anyagi deprivációs indikátorok, amelyek arról adnak képet, hogy mi az, amit egy háztartás megengedhet magának, és mi az, amit nem. Így a jövedelmi szükségletek mellett az anyagi deprivációs indikátor megragadja a jövedelmi erőforrások megfelelőségét és az anyagi szükségletek kielégülését is. Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat a jövedelmi és életkörülmények alakulását az anyagi depriváció különböző dimenziói segítségével vizsgálja, melyek az alábbiak:

- pénzügyi nehézségek,
- tartós javaktól való megfosztottság,
- lakhatási nehézségek,
- környezeti depriváltság (Eurostat 2017).

A pénzügyi nehézségekkel küzdők azok, akiket az alábbi problémák közül legalább egy érint:

- az otthonát nem tudja elég melegen tartani,
- évente nem engedhet meg magának egy hetes, az otthonán kívüli nyaralást,
- nem engedhet meg magának minden második nap olyan étkezést, ami húst, csirkét vagy halat (vegetáriánusok esetén ezek a növényi megfelelőjét) tartalmaz,
- váratlan anyagi kiadásait nem tudja fedezni,
- fizetési hátralékba kerül (jelzálog, albérlet, közüzemi számlák, részletfizetés vagy más kölcsönügyletek kapcsán).

A tartós javaktól való megfosztottság esetén az alábbi javak közül legalább egy hiányzik: telefon, színes TV, számítógép, mosógép, személygépkocsi. A lakhatás dimenzió szerint deprivált az, aki az alábbiak közül legalább az egyik problémától szenved: szivárgó tető / nyirkos falak / padló / korhadó ablakkeretek, túl sötét lakhely, nincs fürdő / zuhany, nincs a lakótérben angol wc, ami a háztartás kizárólagos használatában lenne. A környezeti depriváltság azt jelenti, hogy az alábbi problémák valamelyike fennáll: a szomszédból vagy az utcáról bejövő zajok; szennyezettség vagy más környezeti problémák; bűncselekmények, erőszak, vagy vandalizmus a környéken. (Eurostat 2017)

A szegénység vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül a jövedelemegyenlőtlenségek vizsgálata. Előfordulhat nagyarányú szegénység, miközben az egyenlőtlenségek relatíve alacsonyak (hiszen a társadalomban nincsenek nagyon magas jövedelműek), illetve előfordulhat alacsony szegénységi ráta mellett is magas jövedelemegyenlőtlenség (amikor kevesen élnek a szegénységi küszöb alatt, de a legszegényebbek és a leggazdagabbak között mégis nagyok az egyenlőtlenségek). A kvintilisek, vagyis jövedelmi ötödök összes jövedelemből való részesedése képet ad az egyenlőtlenségek mértékéről. Minél közelebb van az egyes kvintilisek részesedése a 20%-hoz, annál kisebbek az egyenlőtlenségek.

A szegénységet sokszor szoros összefüggésbe hozzák a munkaerő-piaci hátrányokkal. A megfelelő anyagi erőforrások hiányában a szegény családok gyermekei nem tudnak az oktatási

és képzési rendszerben részt venni és versenyképes tudást szerezni. Ennek hiányában pedig nem, vagy csak nagyon nehezen tudnak a munkaerőpiacon elhelyezkedni. A munkanélküliség, illetve az alacsony munkaerő-piaci intenzitás és a szegénység így gyakran halmozott hátránnyá együtt jelentkezik.

Szegénység a posztoszocialista országokban

A közép és kelet-európai országok¹ a rendszerváltás előtti időszakban viszonylag gazdagok voltak (Bezemer 2006). Ezt követően – más rendszerváltó országokhoz viszonyítva – a piacgazdasági reformok relatíve hamar lezajlottak és az átmenettel járó gazdasági visszaesés rövid és mérsékelt maradt. Ezen országcsoporton belül azonban nem minden ország nyújtott egyforma gazdasági teljesítményt. Az egy főre jutó jövedelem 3450 USD (Litvánia) és 9509 USD (Szlovénia) között szóródott. (Bezemer 2006)

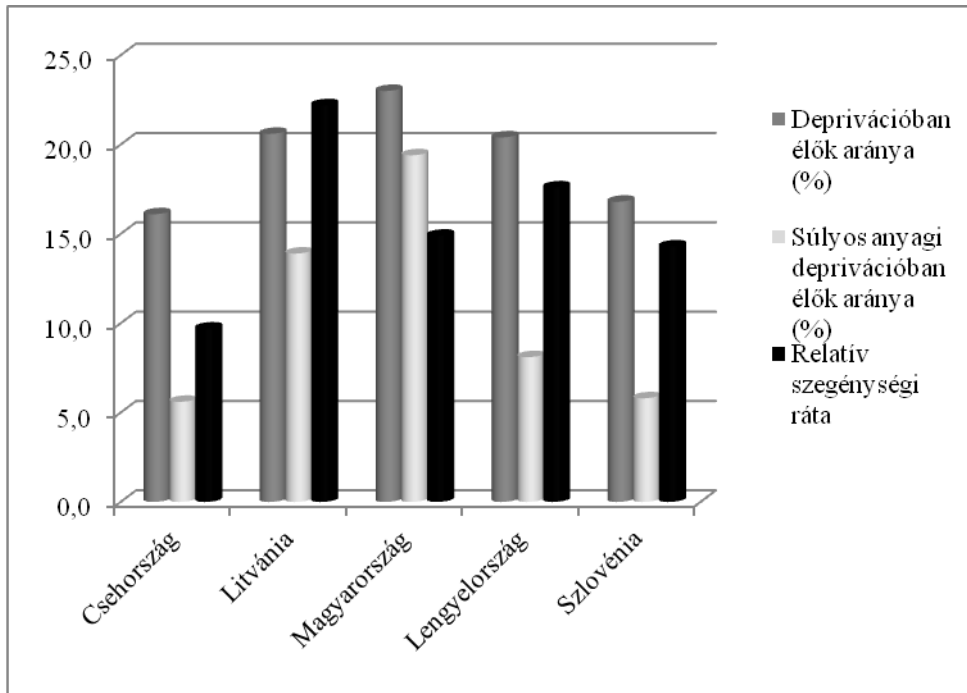
Az átmenet a hirtelen megnövekedett munkanélküliség és infláció miatt a lakosság jelentős részének növelte a szegénységi kockázatát, valamint a jövedelmek egyenlőtlenségét valamennyi vizsgált országban. (Bezemer 2006) A vizsgált posztoszocialista országok² 2004-ben csatlakoztak az Európai Unióhoz. Bő egy évtizeddel a csatlakozás után az anyagi depriváció (azaz egy szempont szerinti hátrányos helyzet) és a súlyos anyagi depriváció (vagyis legalább négy szempont szerinti hátrányos helyzet) által érintett népesség aránya a vizsgált országok esetén az 1. ábrán látható.

Bár Magyarországon az anyagi depriváció európai viszonylatban rendkívül magas (2015-ben a népesség 41%-át érintette, míg az uniós átlag csupán 19,5%³), növekedés elsősorban a gazdasági válság következtében jelentkezett (2009-2012 között enyhén). 2012-től folyamatos csökkenés tapasztalható. (Gábos et al. 2015) A posztoszocialista országok szegénységéről a leginkább kedvező képet Szlovéniában és Csehországban kapjuk, ahol a deprivációban élők aránya 17% alatti, a súlyos anyagi deprivációban élők aránya 6% alatti és a relatív szegénységi ráta is csupán 10-14% (1. ábra).

¹Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Kelet-Németország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia

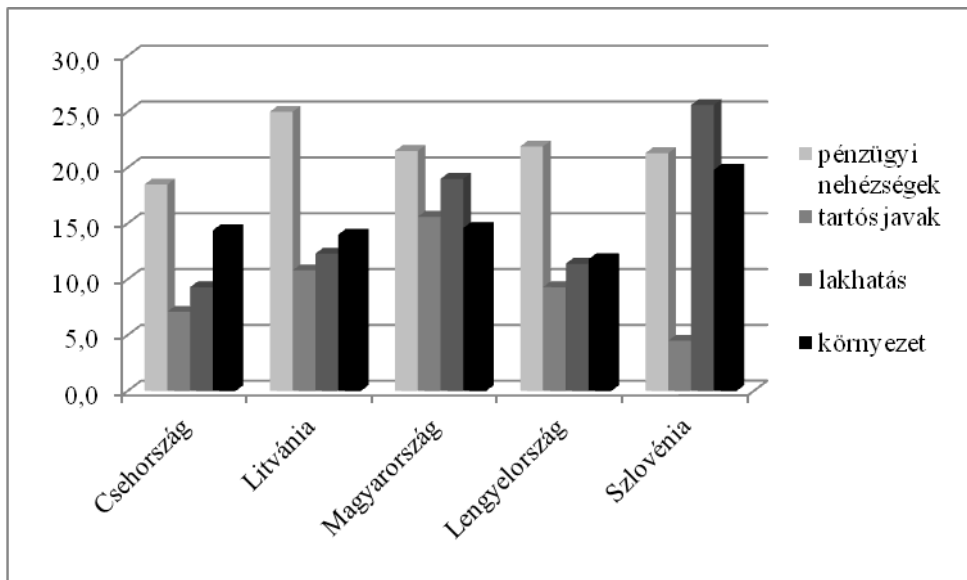
²Csehország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Szlovénia

³ A TÁRKI Háztartás Monitoring vizsgálatai alapján.

1. ábra A deprivációban és a súlyos anyagi deprivációban élők aránya a poszt-szocialista országokban, 2015⁴

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

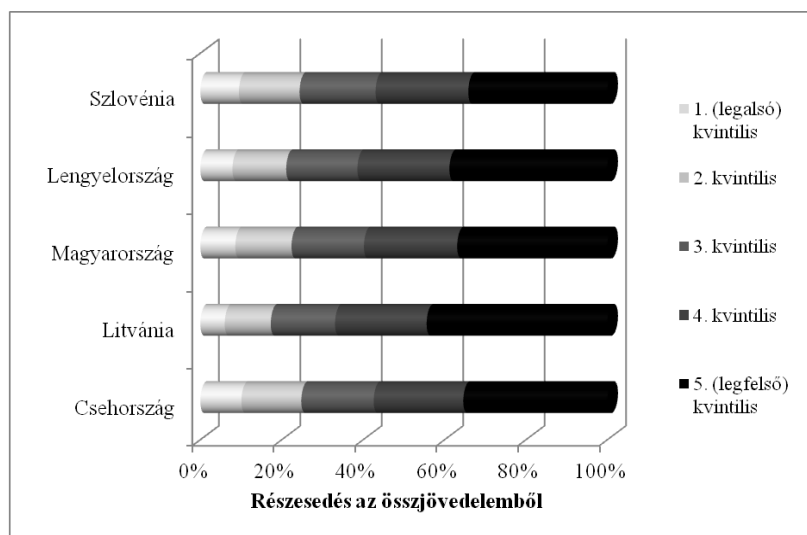
2. ábra Az anyagi depriváció fő dimenziói a poszt-szocialista országokban, 2015

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

⁴ Deprivációban élők alatt azokat érti a szerző, akik legalább egy indikátor szerint depriváltak minősülnek. A súlyos anyagi depriváció a legalább 4 indikátor szerint depriváltakra jellemző.

Az anyagi depriváció dimenziói közül a pénzügyi nehézségek (összhangban a 1. ábra adataival) elsősorban Litvániát, Lengyelországot és Magyarországot érintik, míg Csehországot legkevésbé (2. ábra). A tartós javak megszerzése és a lakhatási problémák legtöbb esetben Magyarországon és Litvániában okoznak gondot. A környezeti problémák azonban – a depriváció többi dimenziójától eltérően – a lakosság legnagyobb arányát Szlovéniában érintik.

A poszt szocialista országok közül Lengyelországban és Magyarországon jellemzően magasak a jövedelmi egyenlőtlenségek, míg Csehországban vagy Szlovéniában alacsonyabbak (Förster – Szivós – Tóth, 2006). A kvintilisek összes jövedelemből való részesedésének aránya (3. ábra) alapján megállapítható, hogy Litvániában a legnagyobbak az egyenlőtlenségek, hiszen az leggazdagabb 20% jövedelmi részesedése 44%, míg a legszegényebbé csupán 6%. A 2015-ös adatok alapján is Csehországban és Szlovéniában a legalacsonyabbak az egyenlőtlenségek (a legalsó kvintilis részesedése 9-10%, míg a legfelső kvintilisé 34-36%).

3. ábra A kvintilisek részesedése az összes jövedelemből a poszt szocialista országokban, 2015

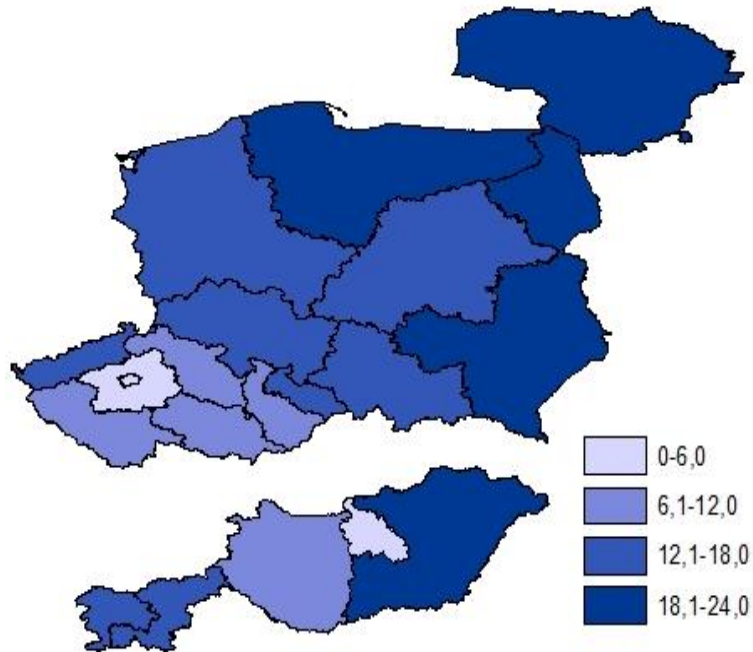
Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Regionális különbségek a poszt szocialista országokban

A szegénység regionális megoszlásáról a vizsgált 5 ország NUTS1-es régiói szegénységi rátáinak vizsgálata alapján (4. ábra⁵) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a poszt szocialista országok keleti felében (Litvánia, Lengyelország és Magyarország keleti része) magasabb (18-22%-os) a szegénységi ráta, míg a nyugati régiókban (Csehországban, Szlovéniában, Lengyelország és Magyarország nyugati felén) 5-17% körüli.

Az alacsony munkaintenzitású háztartások aránya (5. ábra) Csehország egyes régióiban (Severozápad és Moravkoslezsko) 14% fölötti, míg a vizsgált országok többi régiójában 10% alatt marad. Magyarországon és Litvániában 9-10% körüli, míg Lengyelországban csupán 6-8%, Csehország többi régiójában pedig 4-7%.

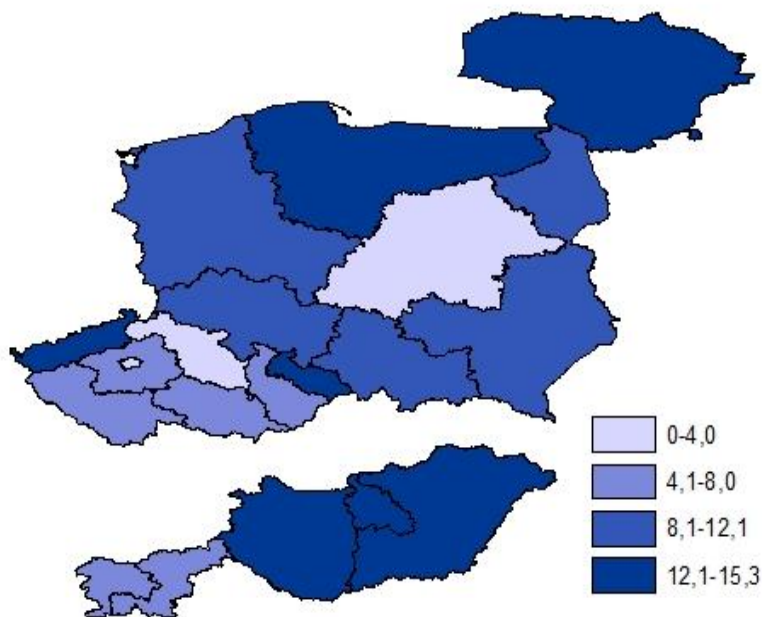
⁵Az adatokat ArcGIS térképszerkesztő szoftver segítségével jelenítettem meg. A térképen az adatok rendelkezésre állása miatt Csehországra és Szlovéniára NUTS2-es adatok, míg a többi országra vonatkozóan NUTS1-es adatok szerepelnek.

4. ábra Szegénységi ráta a posztoszocialista országok régióiban, 2015⁶
 Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Az anyagi szegénység és az alacsony munkaintenzitás közötti kapcsolat a vizsgált országok 20 régiójára vonatkozó adatok felhasználásával korrelációs számítással vizsgálható. A lineáris korrelációs együttható értéke 0,549, ami közepesen erős pozitív irányú, 5%-on szignifikáns kapcsolat jelenlétére utal.

⁶A térképen Csehországra és Szlovéniára NUTS2-es adatok, míg Lengyelországra, Magyarországra és Litvániára NUTS1-es szintű adatok szerepelnek.

5. ábra Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya a teljes népesség százalékában a poszt-socialista országok régióiban, 2015⁷

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Társadalmi vállalkozások a leghátrányosabb helyzetű térségekben

A vizsgált országok régiói közül Magyarország keleti fele és Litvánia esik a leginkább hátrányos helyzetbe az anyagi szegénység és a munkaerő-piaci helyzet alapján.

- Magyarországon összesen 260 régi típusú (2007-2013 között alapított) szociális szervezet működik, 250 új típusú, 400 NGO és 2600 szociális céllal működő non-profit szervezet. A valódi társadalmi vállalkozásoknak explicit szociális céljuk a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek életkörülményeinek javítása. Ezek a vállalkozások leginkább olyan mikrovállalkozások, amelyek munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tagjait (korlátozott munkaképességűeket, romákat vagy alacsony iskolai végzettségűeket) foglalkoztatják. Ezek közül számos vállalkozás az ország legszegényebb régióiban működik, különösen a vidéki területeken. Az ország legszegényebb részein, ahol magas a tartós munkanélküliség, különösen a korlátozott munkaképességűek és a romák körében, az adókedvezményeket élvező szociális szervezetek sokszor az egyetlen munkalehetőséget teremtik meg. (European Commission 2014a)
- Litvániában a 2014-2020 EU Strukturális Alapok operatív programjában szerepel a társadalmi integráció elősegítése és a szegénység elleni harc támogatása (8. prioritás). A

⁷A térképen Csehországra és Szlovéniára NUTS2-es adatok, míg Lengyelországra, Magyarországra és Litvániára NUTS1-es szintű adatok szerepelnek.

társadalmilag kiszolgáltatott csoportok társadalmi vállalkozások által történő foglalkoztatásának bővítése fontos prioritás volt a 2014-2015 években. Összesen 69 társadalmi vállalkozás működött 2014-ben az országban, melyből 64 a mozgássérültek segítésére jött létre. (European Commission 2014b)

Összegzés

A posztoszocialista országokban a piacgazdaságra való átmenet, bár más rendszerváltó országokhoz képest kevésbé fogta vissza a gazdasági növekedést, számos társadalmi problémát felerősített. Nemcsak a munkanélküliek aránya nőtt meg rövid idő alatt drasztikusan, de a szegénység és a társadalmi kirekesztettség is a társadalom egyre szélesebb rétegét érintette. Ezzel párhuzamosan az egyenlőtlenségek is emelkedtek, mivel a korábban viszonylag széles középosztály jelentős része elszegényedett, míg a legmagasabb jövedelműek nagy része tovább növelte jövedelmi részesedését.

A szegénység egyes dimenzióinak 2015. évi vizsgálata egyértelműen igazolja a vizsgált országok közül Csehország és Szlovénia átlagosnál kedvezőbb helyzetét nemcsak az anyagi szegénység, hanem a jövedelmek egyenlőtlenségének és az alacsony munkaintenzitásnak a vonatkozásában is. Az anyagi szegénység és az alacsony munkaintenzitás közötti kapcsolat szignifikánsnak bizonyult, ami arra utal, hogy a hátrányok gyakran halmozottan jelentkeznek. Ezt támasztja alá az is, hogy Litvániában és Magyarországon a szegénység több vizsgálati dimenzió mentén is az átlagot meghaladónak bizonyult (szegénységi ráta, jövedelemegyenlőtlenségek, alacsony munkaintenzitás, deprivációban és súlyos anyagi deprivációban élők aránya).

A szegénység és a társadalmi kirekesztettség megléte tehát valamennyi posztoszocialista országban indokolja az ilyen problémák felszámolásáért létrejövő és működő társadalmi vállalkozások létét. Különösen fontos lenne ilyen vállalkozások működése azokban a régiókban, ahol a társadalmi problémák a legsúlyosabbak, vagyis Magyarországon keleti részén és Litvániában.

További kutatások témája lehet annak vizsgálata, hogy a szegénység és társadalmi kirekesztettség ellen létrejött társadalmi vállalkozások sűrűsége korrelál-e a társadalmi problémák súlyosságával, vagyis több ilyen vállalkozás működik-e a legszegényebb régiókban.

Irodalomjegyzék

- BEZEMERD. J. (2006): Poverty in Transition Countries. *Journal of Economics and Business*. Vol. 9. Nr. 1, 11-35.
- BOKOR Á. (1987): Szegénység a mai Magyarországon. Magvető Kiadó: Budapest.
- BUKODI E. (2001): Társadalmi jelzőszámok – elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle*; 11. évf., 2. sz., 35-57.
- EUROPEAN COMMISSION (2014a): A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country Report: Hungary.
- EUROPEAN COMMISSION (2014b): A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country Report: Lithuania.
- EUROSTAT EU statistics on income and living conditions (EU-SILC) methodology - material deprivation by dimension. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension), letöltés ideje: 2017.02.20.
- FÖRSTER M. F. - SZIVÓS P. - TÓTH I. GY. (2006): A jóléti támogatások és a szegénység: Magyarország és a többi visegrádi ország tapasztalatai. Budapest: TÁRKI.
- GÁBOS A. - SZIVÓS P. (2004): Szegénység Magyarországon az EU-csatlakozás küszöbén. In: Társadalmi Riport 2004. Budapest: TÁRKI, 96-117.
- GÁBOS A. - TÁTRAI A. - B. KIS A. - SZIVÓS P. (2016): Anyagi depriváció Magyarországon, 2009-2015. In: Társadalmi Riport 2016. (szerk: Kolosi T., Tóth I. Gy.), 130-150.

- HAVASI É. (2002) Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 12. évf., 4. sz. 51-71. old.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztődés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör 7. évf. 66. sz.
- LEADBEATER, Ch. (2007): Social enterprise and social innovation: Strategies for the next ten years. A social enterprise think piece for the Office of the Third Sector, November 2007. <http://www.peopleproject.eu/wiki/PEOPLE%20WIKIS/socialentrepreneurship/mainSpace/files/Social%20enterprise%20and%20social%20innovation.pdf> Letöltés ideje: 2016. november 15.
- LÉVESQUE, B. - Mendell, M. (2005): The Social Economy: Approaches, Practices and a Proposal for a New Community-University Alliance (CURA). *Journal of Rural Cooperation*, 33 (1), 21-45.
- NOLL, H.-H. (1998): Social Indicators and Social Reporting: The International Experience; internetes forrás: <http://www.ccsd.ca/noll1.html>, Letöltés ideje: 2016. december 20.
- SPÉDER ZS. (2002): A szegénység változó arcai: Tények és értelmezések; Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság; Budapest. Századvég.

MŰHELY

Málovics György – Mihók Barbara – Szentistványi István – Juhász Judi – Méreiné Berki Boglárka – Tóth Janka – Nagy Mihály

A szélsőséges egyenlősdi és önjelölt ajtónállók lehetséges hatása az egyetem-közösség együttműködésre – egy hazai részvételi akciókutatás tapasztalatai

Jelen tanulmányban egy olyan kezdeményezést mutatunk be, amely egyetemi és nem egyetemi helyi szereplők együttműködésével folyik, a részvételi akciókutatás (RAK) elvének megfelelően, és amelynek fő céljai a helyi társadalmi kirekesztés csökkentéséhez kapcsolódnak. Tanulmányunk fókuszában annak elemzése áll, hogy a szélsőséges egyenlősdi, illetve az önjelölt ajtónállók jelenléte, mint esetünkben a marginalizált, szegregált közösségek belső jellemzői, milyen nehézségeket okoznak a résztvevőknek egy egyetem-helyi közösség együttműködés során.

Kulcsszavak: részvételi akciókutatás, marginalizált közösségek, egyetem-helyi közösség együttműködés, szélsőséges egyenlősdi, önjelölt ajtónállók

Jelkód: I23, I39, C71

Bevezetés

A helyi fejlesztések kapcsán a deliberatív társadalmi részvétel mind instrumentális, mind pedig normatív értékkel bír (Gébert et al. 2016, Bajmócy et al. 2016). Ez egyfelől javíthatja a fejlesztések minőségét, ha ezek kapcsán minél több (szakértői és érintetti) szempont megjelenik, de önértékkel is rendelkezik. A részvétel a helyi fejlesztéspolitika esetében a célkijelölés kapcsán is alapvető fontosságú – hiszen a cél itt a helyben élők jól-létének növelése, mely ugyanakkor egy szubjektív és értéktelített fogalom. Végül a társadalmi részvétel a résztvevő kutatók számára is alapvető fontossággal bír: hiszünk abban, hogy a fejlesztések érintettjeinek joga van ahhoz, hogy beleszólhassanak az életüket érintő döntésekbe.

Ugyanakkor az érdemi közösségi részvételhez társított elméleti előnyök gyakorlati realizálása nem egyszerű, különösen, ha a marginalizált társadalmi csoportokról van szó (Málovics et al. 2015). Jelen tanulmányban egy olyan kezdeményezést mutatunk be, amely helyi kutató-aktivisták, civilszervezetek, középosztálybeli és mélyszegény társadalmi szereplők együttműködésével folyik, a részvételi akciókutatás (RAK) megközelítésének megfelelően, és amelynek fő céljai a helyi társadalmi kirekesztés csökkentéséhez, és az érintettek képessé tételéhez kapcsolódnak. Tanulmányunk fókuszában annak elemzése áll, hogy a szélsőséges egyenlősdi, illetve az önjelölt közösségi ajtónállók jelenléte, mint a marginalizált, szegregált közösségek belső jellemzői, milyen nehézségeket okoznak a résztvevő kutató és nem kutató érintettek számára egy egyetem-civil együttműködés során.

Tanulmányunkban először röviden bemutatjuk a RAK megközelítésének lényegét, majd tisztázzuk a szélsőséges egyenlősdi és önjelölt ajtónállók fogalmát. Módszertanunk bemutatása után tanulmányunk fő részében elemezzük a szélsőséges egyenlősdi és önjelölt ajtónállók hatását az együttműködési folyamatra. Tanulmányunkat következtetéseinkkel zárjuk.

RAK, mint együttműködő fejlesztési-kutatási folyamat

Az akciókutatás enciklopédiája szerint a RAK „képzett kutatók és helyi közösségek együttműködő részvételét hangsúlyozza egy olyan tudástermelési folyamatban, amely az érintett közösség számára közvetlenül releváns tudást hoz létre. Azaz a RAK során létrejövő tudás nem

pusztán a társadalomtudományok elméleti tudásanyagának gyarapításához kíván hozzájárulni, hanem természeténél fogva a társadalmi változással kapcsolatos tennivalókat is magában hordozza.” (Coghlan – Brydon-Miller 2015, p. 583).

ARAK célja többes (Bradbury-Huang 2010). Az résztvevők számára fontos a praktikus célok elérése – az akciók megvalósulása, problematikus helyzetek megváltoztatása. A kutatóknak fontosak a technikai célok, azaz a közös munka jó minőségének biztosítása. Végül a RAK-nak van egy emancipatorikus célja is: a résztvevők képességeiben bekövetkezett változás (képesé tétel – empowerment).

A RAK annak emancipatorikus értékei és célja (Dick 2015) miatt jellemzően társadalom peremére szorult csoporttal együttműködve, e csoport érdekében folyik, és nyíltan elkötelezett a társadalomban található igazságtalanság és elnyomás megszüntetése mellett.

A RAK főbb alapvetései kapcsán eltérő tipológiákkal találkozunk (Bodorkós 2010, Bradbury-Hunag 2010, Dick 2015, Coghlan – Brydon-Miller 2015). Ezek alapján a RAK:

- *Társadalomkutatási folyamat* (is): A kutatási szerepben résztvevők tudatosan alkalmazzák a tudományos megismerés szabályait – azaz egy szisztematikus, „tudományos igényű” megismerési folyamat.
- *Együttműködő*: a részt vevő kutatók és érintettek folyamatos, rendszeres együttműködésén alapul a kutatási kérdések meghatározásától az eredmények felhasználásáig.
- *Akcióközpontú*: A RAK folyamata nem áll meg az elemzésénél és az eredmények publikálásánál, hanem az eredményekre építve a résztvevők az érintettek javát szolgáló akciókat igyekeznek megvalósítani.

A RAK lényegét ún. *akció-reflexió fázisok* (Dick 2015) képezik. Az akció komponens révén a reflexív tudásteremtést összekapcsolja a közvetlen társadalmi hatással, mindezt együttműködő módon. Az akciók a változtatás mellett a tudás új, működőképességi szempontból történő megvizsgálásának eszközei is egyben – a RAK szerint nem érthetünk meg igazán egyetlen rendszert sem, amíg nem próbáltuk azt megváltoztatni.

Jelen tanulmánybanközel 6 éve tartó RAK folyamattal kapcsolatos tapasztalatainkat mutatjuk be (részletesen lásd: Málovics et al. 2017). Az együttműködés esetünkben helyi kutató-aktivisták (van der Meulen 2011), helyi roma képviselők és civilszervezetek (e két csoportot hívjuk összefoglaló néven a RAK középosztálybeli szereplőinek), valamint a helyi szegregátumokban élő lakosok részvételével zajlik. E családok a helyi underclass (Ladányi & Szelényi 2004) részének tekinthetők, etnikailag teljesen homogén, a többségi társadalomtól földrajzilag is elkülönült szegregátumokban élnek, jellemzően borzasztó szegénységben.

A folyamat a résztvevő nem kutató érintettek igényeinek meglehetősen akcióorientált, ennek kapcsán mára (a teljesség igénye nélkül):

- Létrejött és folyamatosan üzemel két, a helyi szegregátumok közelében működő roma közösségi ház és tanoda, amelyeket immár a helyi önkormányzat is támogatásban részesít.
- Jelentősen megnövekedett a helyi roma képviselők képessége, hogy megfeleljenek a helyi roma közösség irányából érkező jól-léti elvárásoknak, hozzájáruljanak a szegregátumokban élők alapvető szükségleteinek kielégítéséhez.
- Új pályázati források jöttek a résztvevő helyi roma szervezetekhez.
- A helyi roma képviselők hangja megerősödött a helyi közéletben és a városvezetés irányába, ezért a helyi romák problémái, szempontjai is hangsúlyosabban jelennek meg. Ennek eredményeképpen a helyi önkormányzat egyre nyitottabb a RAK folyamatból kinövő fejlesztési javaslatokkal kapcsolatban, például alapvető életminőség-javító fejlesztéseket eszközöl a helyi mélyszegény roma közösség érdekében, és napirendre kerültek a szegregátumbeli lakhatási jogviszonyok rendezésének kérdései is.
- Elindult az ún. „Patrónus program”, amelyben helyi középosztálybeli és mélyszegény roma családok kerülnek egymással kapcsolatba a kutató-aktivista szereplők facilitálása

mellett. A program anyagi és nem anyagi támogatást nyújt a helyi mélyszegény családoknak, és hozzájárul helyben a korábban gyakorlatilag nem létező áthidaló társadalmi tőke létrejöttéhez a helyi középosztály és mélyszegény roma családok viszonylatában.

A fentiekén túl létrejött egy *helyi romákból és nem romákból álló, 15-20 fős csoport*, akik évek óta elkötelezetten, szinte kizárólag önkéntes alapon dolgoznak a folyamat céljai érdekében, és a jövőben is elkötelezték a megkezdett folyamat folytatására.

Bár a fenti külső, eszköz-jellegű tényezőknél¹ lényegesen nehezebben megfigyelhető és mérhető, azt észleljük, hogy sok résztvevőnél megfigyelhető egyfajta *belső átalakulás*. Ez igaz egyfelől a folyamat középosztálybeli szereplőire is, de témánk szempontjából a mélyszegény résztvevők esetében megfigyelhető belső átalakulás a lényeges. A RAK folyamat eredményeképpen belátható közelségbe kerülnek számukra korábban elérhetetlennek tűnő dolgok. Így megváltoznak a lakókörnyezettel, iskolával, munkavállalással kapcsolatos célok, elvárások. Ilyenek lehetnek a RAK programok (pl. a tanodai program) részleteinek kialakításába való proaktív beleszólás iránti igény, a helyi cigányság szempontjainak képviselője helyi nyilvános eseményeken, a gyermekek esetében a megcélzott iskolázottsági szint növekedése, a lakókörnyezettel kapcsolatos megnövekedett igények és az ezek érdekében végzett aktivitás, vagy éppen az uzorakattól való megszabadulás vagy szegregátumból való kiköltözés céljai. Azaz kialakulnak korábban nem tapasztalt célok, igények, korábban nem létező rövid-, közép és hosszú távú tervek.

Mind a külső eszköz-jellegű, mind pedig a belső átalakulással kapcsolatos eredmények értékelésünk szerint óriási eredmények ahhoz képest, amit a folyamat kezdetekor tapasztaltunk. Jelen elemzésben azonban nem ezekre, hanem a folyamat kapcsán jelentkező azon nehézségekre és bizonytalanságokra fókuszálunk, amelyeket a szélsőséges egyenlődsi jelensége, illetve az önjelölt közösségi ajtónállók jelenléte okoznak. Mivel az elemzett RAK folyamat meglehetősen akcióorientált, megfigyeléseink érdekesek lehetnek mindenkinek, akik akár kutatóként, akár más szerepben együttműködő jellegű fejlesztésbe kezdenek mélyszegény közösségekkel.

Szélsőséges egyenlődsi, ajtónállók

A *szélsőséges egyenlődsi* jelensége értelmében vagy mindenki kapjon valamennyit (ugyanannyit), vagy inkább senki semmit (Ladányi-Szelényi 2004). Azaz, a közösségen belül erőteljes igény van az erőforrások egyenlő elosztására. E jelenség alapvetően befolyásol mindenféle, az érintett közösségeket célzó fejlesztési folyamatot – ha ezeknek nem sikerül felnöni a szélsőséges egyenlődsi elvárásaihoz, akkor azok konfliktusokat eredményeznek, illetve ahhoz vezethetnek, hogy a mélyszegény érintettek elhagyják az együttműködést. A szélsőséges egyenlődsi a helyi szegreált közösségben alapvető norma, ahogyan egy közösségi tag megfogalmazta: „*Amíg mindenkét ugyanúgy kezelsz, veled vagyok. De ha különbséget teszel köztünk, az nem jó.*”²

Az *ajtónállók* olyan szereplők, akiknek hatalmukban áll meggátolni a fejlesztési projektet (Smith et al. 2010). Az ajtónállók lehetnek *önjelöltek* (Seidman 1998): az ilyen szereplőket a közösség nem tartja legitim képviselőnek és nekik az együttműködéssel a közösségi érdekektől

¹Munkánk során kulcsfontosságú számunkra Amartya Sen képességszemlélete (Sen 1999): ebben az értékelés tere a képességeké (valós lehetőségeké), az elérhető értékes cselekvéseké és létállapotoké. A rendelkezésre álló eszközök értékes cselekvésekké és létállapotokká történő konvertálását ún. átváltási tényezőkbefolyásolják: az például, hogy adott élelemennyiség elég-e valakinek ahhoz, hogy jól táplált legyen, függ fizikai állapotától és személyes jellemzőitől, de az éghajlati viszonyoktól is.

²Jelen tanulmányban a szélsőséges egyenlődsi jelenséget az együttműködő fejlesztési-beavatkozási folyamatokra gyakorolt nehézségek, az emiatt felmerülő dilemmák szempontjából elemezzük. Ugyanakkor megfigyeléseink szerint a jelenség komoly erőforrásként is szolgál a közösség tagjainak a számára, például azáltal, hogy egzisztenciális előnyöket hordoz számukra: jellemző, hogy az emberek szükség esetén kiegészítik egymást, számíthatnak arra, hogy őket valaki kiegészíti, pl. élelmiszerekkel, ház körüli segítségekkel elromlott dolgok javítása, háztartási eszközök (pl. sütő) elromlása esetén.

független, attól eltérő motivációik is lehetnek. A szegregátumok közösségeiben egyértelműen beazonosíthatók ilyen szereplők, ahogyan egyikük saját pozíciójával kapcsolatban megfogalmazta: „*Nem te döntöd el, hogy ki lakhat itt a telepen, ki költözhet ide. Itt én vagyok a főnök.*” Ugyanakkor e pozíciót más közösségi tagok nem tartják legitimnek, hiszen „*Senki nem választotta meg őt főnöknek, de mégis úgy viselkedik. Elnyomja az embereket.*” A korlátozott legitimitás ellenére azonban az önjelölt ajtónállók hatása jelentős a közösségi dinamikát tekintve.

Módszertan

Jelen elemzésben három adatforrásra támaszkodunk, amelyek segítenek minket abban, hogy a folyamat résztvevőinek perspektíváját kiegyensúlyozott módon tudjuk megjeleníteni. A folyamat kutató-aktivista szereplői időről-időre *félig strukturált interjúk* kutatásokat készítenek a folyamat érintettjeivel annak értékeléséről.

A résztvevők a RAK elvárásoknak megfelelően *rendszeres strukturált reflexiós alkalmakat* tartanak, amelyek (1) a kutató szereplők és roma képviselők közötti viszonyban, illetve (2) a folyamat középosztálybeli és mélyszegény szereplői közt jönnek létre, kisebb csoportokban. Itt a részvétel változó: nem mindenki van jelen mindegyik találkozón, ám hosszabb távon az érintettek zöme rendszeresen bevonódik.

A folyamatban részt vevő három kutató-aktivista *kutatási naplót* vezet az együttműködéssel kapcsolatos megfigyeléseiről. A folyamat akcióorientált jellege, illetve e kutató-aktivista szereplők folyamat iránti elköteleződése lehetővé teszi a hagyományos kutató-kutatott szerepek oldódását, átalakulását emberi, partneri kapcsolatokká, ami lehetőséget ad a nem szokványos nézőpontok, „tabuk”, „megvitathatatlan témák” (Bradbury-Reason 2003, 165) felszínre kerülésére.

A kutató-aktivisták és roma képviselők strukturált reflexiós megbeszélései során azonosítottuk, hogy a szélsőséges egyenlítősi és az önjelölt ajtónállók jelenléte komoly hatással van az együttműködésre, számtalan dilemmát, nehézséget okoz a szereplők számára. Ezután kvalitatív tartomelemzést (Titscher et al. 2000) végeztünk kutatási naplóinkon, interjúinkon, illetve a reflexiós csoportos megbeszélések jegyzetein, emlékeztetőin, megvizsgálandó, hogy pontosan hogyan is jelennek meg e hatások a folyamatban.

Elemzésünket terjedelmi korlátok miatt nagyrésztben – de nem kizárólagosan – a RAK folyamat egyik elemére, az ún. patrónus programra korlátozzuk (2. rész). E program kapcsán a legtöbb vizsgált jelenségekhez köthető dilemma felmerül, így e szűkítés nem jár jelen tanulmány fókuszsa szempontjából lényegi információvesztéssel.

Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a szélsőséges egyenlítősi, valamint az önjelölt ajtónállók jelenléte milyen hatással lehetnek az együttműködő fejlesztési folyamatra. Mivel a folyamat sokszereplős, és a résztvevők a folyamatot egymástól eltérő módon is értékelhetik, az elemzés során végig törekszünk annak tisztázására, hogy kinek a nézőpontjából fogalmazzuk meg állításainkat. Ha másképpen nem fogalmazzunk, akkor a „mi” kifejezés a középosztálybeli szereplők (kutató-aktivisták és roma képviselők) nézőpontjára utal. A mélyszegény résztvevők nézőpontjának minél jobb bemutatása érdekében tőlük származó idézeteket használunk, melyek a folyamattal kapcsolatos jellemző pozíciókat, nézőpontokat kódolnak.

Eredmények

Szélsőséges egyenlítősi és önjelölt ajtónállók jelenléte, mint csapdahelyzet

A szélsőséges egyenlítősi következtében, ha a beavatkozások hasznai nem oszlanak meg egyenletesen (vagy annak észlelése nem egyenletes) a közösségen belül, akkor konfliktusok jelentkeznek. Ez önmagában is problémát jelent a beavatkozások kapcsán a kutató és civil középosztálybeli résztvevőknek, hiszen a mélyszegény közösségek problémáinak léptéke intézményi jellegű megoldásokat igényelne. E helyzetet tovább nehezíti (az erőforrás-szükségletet tovább növeli),

ha közösségi elvárás a viszonylag egyidejű és hasonló mértékű segítség a teljes közösség vonatkozásában. (Esetünkben csak a kisebb szegregátumban mintegy 120 fő él, a nagyobbikban pedig ennek a duplája).

E helyzet még bonyolultabbá válik az önjelölt ajtónállók jelenléte esetén, akik abban lehetnek érdekeltek, hogy a beavatkozások hasznaiból az egy főre jutó arányos résznél többet sajátítsanak ki. Ahogyan a mélyszegény családok ezt esetünkben megfogalmazták: *„Az emberek félnek tőle. Ezért nem mond neki ellen senki. Ha valaki kap valamit, akkor ő is akar, és ő mindent magának akar, pedig ő még csak nem is szegény.”*

Ilyen körülmények közt *elméletileg is lehetetlen olyan helyzetet teremteni, ahol a projektekből keletkező hasznok megoszlása a közösség minden tagjának megfelel*, így míg a befolyásos tagok ellehetetleníthetők, más közösségi tagok elhagyhatják az együttműködést a hasznok (tényleges és észlelt) elosztása miatt, ahogyan ez más hazai esetekben elő is fordult már (Ladányi & Szelényi 2004, Szombati 2011).

Ezt a problémát a közösség tagjai is felismerik. A mélyszegény résztvevők számos, közösségi szintű programot támogatnak általános síkon, amikor azonban a részletek kidolgozására kerül sor, ez megváltozik. Jó példa erre egy olyan beavatkozás a RAK-on belül, ami nem a patrónus programhoz kapcsolódik. Az egyik helyi szegregátumban, amelynek felszámolására nincs helyi politikai szándék, és ahol így az érintett családoknak még biztosan jó ideig lakniuk kell, hiszen önerőből onnan a legtöbben képtelenek kijutni, a legtöbb lakás komfort nélküli. Sem áram, sem víz, sem gáz, sem csatornacsatlakozás nincs kialakítva, és az érintettek ezek kialakítására nem is képesek. (Nem csak ezek költsége miatt, hanem azért sem, mert zömük jogcím nélküli lakáshasználó, így erre jogosultságuk sincs.) Így például egy közkút szolgál mintegy 80 ember vízellátásáért. Így merült fel a közösségi vizesblokkok (wc-k, fürdőszobák, mosoda) létesítésének ötlete, amelyet általános síkon mindenki támogatott. Azonban amikor a részletek tervezése elkezdődött a szegregátumon belül kisebb csoportokban (pl. olyan kérdések mentén, hogy *„Hogyan fognak megoszlani a fenntartás költségei a közösségen belül?”*, vagy *„Hogyan rendeljük hozzá a használati időt az egyes családokhoz?”*), a közösség tagjai a közösségen belüli kisebb csoportokra vonatkozó megoldásokban kezdtek el gondolkodni (több létesítmény létesítése a közösség az azokat egymástól függetlenül használó, közösségen belüli kisebb csoportok számára). Végül pedig arra a következtetésre jutottak, hogy az egyéni megoldások (fürdőszoba minden lakásban) tudnának csak jól működni, mert a közösségi szintű együttműködést igénylő megoldás konfliktusokhoz vezetne (*„felejtjük ezt el, csak veszekedéshez vezetne”).*³

Ez a példa mutatja: az együttműködő fejlesztési folyamat szereplői egyelőre nem képesek olyan fejlesztési projekteket megvalósítani, amelyek ugyan mindenki meggyőződése szerint szolgálnák az érintettek jól-létét, de a teljes közösség együttműködését igényelnék. Önmagában egyébként az nem meglepő, hogy egy közösség nem egységes egy kérdésben – ilyen szempontból a roma szegregátumok közössége nem különbözik bármilyen más sorsközösségtől (akár egy lakóközösségtől), amelyek tagjai egyfelől közös értékekkel és perspektívákkal jellemezhetők és a közösség tagjai számtalan dolog kapcsán együttműködnek egymással, ugyanakkor a közösség más esetekben/ügyekben fragmentált, nem egységes, a tagoknak megvannak a közösségtől potenciálisan eltérő személyes érdekeik, konfliktusaik (MacQueen et al. 2001). Itt azonban nem csak erről van szó, hanem arról is, hogy a szélsőséges egyenlődsiből és az önjelölt ajtónállók jelenlétéből fakadó elvárások hozzájárulnak az együttműködés ellehetetlenítéséhez azon ügyek-

³ Az adott ügy kapcsán a szélsőséges egyenlődsi és az önjelölt ajtónállók jelenléte mellett (akár ezeknél sokkal komolyabb mértékben is) szerepet játszott még a közösségi megoldás kivitelezhetetlenségében például a fejlesztéssel kielégítő szükséglet intim mivolta, de az is, hogy a helyi önkormányzat a szegregátumokat a helyi politika „határon túli” (beyond the pale) típusú területként (Harper et al. 2009) kezeli. Azaz itt nem vállal kötelezettségeket pl. a köztulajdon megóvása érdekében, amit így az érintetteknek maguknak kellene megoldani egy szegénység és más problémák által sújtott, erre alkalmatlan, pl. a közvilágítás hiányával jellemezhető területen.

ben, amelyek szükségességével kapcsolatban egyébként általános síkon közösségi konszenzus van.

Egyéni megoldások, szélsőséges egyenlősdi és képessé tétel

A RAK elkötelezett *aközösséggel való közös munka*, együttműködés iránt (Dick 2015), mert a csoport a beavatkozás legfontosabb szintje, amennyiben tartós, hosszú távú változások elérésére törekszünk (Levin 1948, Clover 2011). Esetünkben e „csoport” definíció tipikusan ráillik a szegregátum közösségére, de ahogyan bemutattuk: jelenleg a csoportként való együttműködés számos okból nem tud megvalósulni a közösség egészét érintő fejlesztések kapcsán. Így azegyüttműködési folyamatot gyakran a közösség egyes részeit (közösségen belüli csoportokat) vagy egyes családokat célzó, velük együttműködő projektek jellemzik.

A patrónus program a közösséggel személyek és családok közti kapcsolatokon keresztül működik együtt. Ez azonban ellentmondásos, amennyiben az együttműködés hosszú távú céljai, azaz pl. a képessé tétel szempontjából értékeljük. A képessé tétel ugyanis különböző szinteken jelentkezhet (Mullett 2015), az egyénitől a közösségiig. Ennek kapcsán olyan kérdések merülnek fel a folyamattal kapcsolatban, mint hogy: Hogyan viszonyulnak e szintek egymáshoz? Mi történik, ha csak bizonyos családok esetében következnek be a képessé tétel, míg mások esetében nem? És ha a képessé tett családok elhagyják a közösséget (szegregátumot), és nem segítenek az ott maradókon, és így az ott maradók a közösség szintjén még kevesebb képesség birtokában lesznek? (Ez olyannyira valós veszély, hogy mások is megfigyelték ezt már máshazai kontextusban (Ladányi-Szelényi 2004).

Ráadásul a patrónus programot – azaz a családi szintű együttműködést a közösségi szintű helyett – többek közt a potenciális konfliktusok elkerülése végett vezettük be, de ez önmagában nem jelenti azt, hogy a program nem vezet konfliktusokhoz.⁴ A szélsőséges egyenlősdi kapcsán itt az alábbi kérdés jelentkezik: Ha bizonyos programok általános támogatást élveznek a közösség részéről, de az erőforráskorlátok miatt azok hasznaiból (eleinte biztosan) csak a közösség bizonyos tagjai részesedhetnek, akkor ezeket elkezdjük-e, vagy várjunk addig, amíg mindenki szükségletei fedezhetőek, ami viszont sok esetben praktikusán lehetetlen?

E kérdésre nincs egyértelmű válasz, maguk a mélyszegény érintettek is megosztottak. Egyesek szerint „*ha nem vagyunk képesek mindenkinek adni, akkor nem szabadna senkinek sem*”. Míg mások szerint „*fontos, hogy mindenkinek egyenlő lehetőségei legyenek, mert mindenki szegény*”, de az, hogy ezt nem sikerül biztosítani, „*nem jelenti azt, hogy semmit sem kellene tenni*”. Mivel e dilemma kapcsán nincsen egyértelműen jó/konszenzusos megoldás, a döntések ilyen helyzetekben eseti módon, konzultáció és csoportos megvitatás után történnek.

A patrónus program esetében ez azt jelentette, hogy a középosztálybeli szereplők (hogy miért ők, és miért nem minden érintett együttesen, arról az 5.4 részben írunk) döntése értelmében a program bevezetésre került, holott csak hat családdal lehetett azt elkezdni egy olyan helyzetben, amikor a kisebbik szegregátumban is tizenkét potenciálisan érintett család lakik. A program azonnal konfliktusokhoz is vezetett mélyszegény-kutató viszonylatban. Akik kimaradtak, azok megharagudtak a kutatórésztvevőkre, ahogyan egyikőjük kifejezte: „*Nagyon nem jó, ahogyan itt a telepen csináljátok a dolgokat*”.

A konfliktusok másik típusa a közösségen belül jelentkezett – és ahhoz kapcsolódik, hogy a RAK folyamat erőforrást, hasznot jelent a szegregátumokban élőknek, akik közt szegénységük miatt verseny van a szűkös, kívülről érkező erőforrásokért (lásd még ehhez: Clover 2011). A közösségen belüli konfliktusokhoz való hozzájárulás különösen aggasztó számunkra (és ellent-

⁴ A patrónus program bevezetésének oka volt még a RAK folyamat korábbi szakaszaiban (a patrónus programot megelőző három és fél évben) megfigyelésünk a helyi áthidaló társadalmi tőke hiányával (Putnam 1993) kapcsolatban, valamint a folyamatban meglévő erőforrások problémákhoz képesti – már tárgyalt – akkori elenyésző mértéke.

mondásos a folyamat képessé tételi potenciálja szempontjából), hiszen e konfliktusok a jelenben jelentkeznek és a közösség „széteséséhez” vezethetnek, míg a RAK tevékenységek eredményei a távoli jövőbe vesznek és bizonytalanok.

Önjelölt ajtónállók: hatékonyság és/vagy emancipáció?

A RAK törekvése szerint a folyamatban a hatalmi viszonyok felfedésre és megváltoztatásra kerülnek (Bradbury-Huang 2010), mivel a RAK célja az *emancipáció* (Aziz et al. 2011). Ugyanakkor a résztvevők úgy érezhetik, hogy *kritikai* (emancipatorikus) helyett *pragmatikus* (a működőképességet előtérbe helyező) orientációt (Johansson-Lindhult 2008) kell adniuk a folyamatnak.

A patrónus program bevezetése jól szemlélteti ezt a dilemmát. Mivel nem volt lehetséges a programot minden érintett családdal elkezdni, a középosztálybeli szereplők azt a döntést hozták, hogy a közösségi hierarchiában magasabb pozícióban lévő családokat vonják be eleinte az együttműködésbe, beleértve ebbe az önjelölt ajtónállókat is. Ha ugyanis az emancipatorikus irányt választva a lelegezettebb, a telep hierarchia alján lévő családokkal kezdtük volna el a programot, akkor azt a hatalommal rendelkezők ellenállása miatt be sem lehetett volna vezetni.

Ugyanakkor az ilyen, a működőképesség érdekében meghozott döntések, a folyamatot még ellentmondásosabbá teszik, mert megerősíthetik a közösségen belüli hatalmi struktúrákat, és nem eredményezik a hatalmi viszonyokra és elnyomásra való kritikai reflexiót a közösség szintjén – pedig a RAK szerint ez vezethet ahhoz a belső átalakuláshoz, amely a külső (egzisztenciális) átalakulás, a képessé tétel szempontjából is az egyik kulcsfontosságú elem (Johansson-Lindhult 2008). Ezen túlmenően az erőforrások fejlesztési folyamaton belüli ilyen típusú allokációja a legtöbb résztvevő szerint mélységesen igazságtalan is. Miért azok részesedjenek az együttműködés hasznaiból, akiknek nagyobb hatalmuk van, és miért nem azok, akik komolyabb szűkséget szenvednek?

A kritikai-pragmatikus dimenzió mentén történő állásfoglalás folyamatos dilemma a résztvevők számára. E helyzet nehézségét jól reprezentálja az egyik kutató-aktivista (K), és egy szegregátumban élő mélyszegény résztvevő (M) közti alábbi párbeszéd:

“M: Mindenkinek ugyanannyi támogatást kellene adni, ugyanolyan lehetőséget adni a részvételre!

K: Egyetértek. De mit tegyünk, ha csak 6 patrónus család van, és 12 család él a telepen, akinek szüksége lenne a támogatásra?

M: Azoknak kell patrónust adni, akiknek a legjobban kell. A legszegényebbeknek!

K: Jó, de tudod Te is, hogy mindenki szegény, mindenkinek kell a segítség.

M: Igen, ez igaz. De X (önjelölt ajtónálló) is kapott, pedig ő nem is szegény. És mégis részt vehet a dologban, mások pedig nem.

K: Egyetértek Veled. De mit tegyünk, ha X azt mondja, hogy nem engedi, hogy a program elkezdődjön, ha ő nem vehet részt?

M: Hát... ez így tényleg nagyon nehéz...”

Közösségi szintű, átlátható döntéshozatal helyett többszintű részvétel

Az ideális RAK folyamat teljesen *transzparens* (Bradbury-Huang 2010). A RAK afolyamat és a *főbb döntések kapcsán közös tulajdonlást biztosít a résztvevőknek* (van der Meulen 2011), valamint *egyenlőségen alapuló döntéshozatalt*.

Bár ezen értékekkel kutató-aktivistaként mi magunk is azonosulunk, jelen folyamat nem ér fel ezekhez. A folyamaton belüli részvétel többszintű. A kutató-aktivisták és roma képviselők (középosztálybeli szereplők) közt a részvétel közel áll a RAK ideálhoz. A bizalmon alapuló emberi kapcsolatok, a közös célok és elköteleződés lehetővé teszi, hogy interaktív részvétel (Jacobs

2010) valósuljon meg e viszonyrendszerben – még ha időről-időre egyes kérdésekben máshová is helyezük a hangsúlyt, ami jár eseti súrlódásokkal.

A középosztálybeli és mélyszegény szereplők viszonylatában szintén rendszeres (napi, heti, havi – a körülményektől, közös ügyektől stb. függően) kapcsolat, együttműködés van. Ugyanakkor e relációban a folyamat nem ér fel a RAK ideálhoz. A csoportos reflexiós tevékenységek kisebb csoportokban történnek, aminek középosztálybeli és marginalizált szereplők esetében sok oka van/lehet (Letiecq & Schmalzbauer 2012, Clover 2011, van der Meulen 2011, Mullett 2015, Arieli et al. 2009), ugyanakkor esetünkben ez a középosztálybeli szereplők tudatos döntéseinek is az eredménye – nekik van ugyanis hatalmuk felállítani e tekintetben a legtöbb esetben a részvétel kereteit.

E hatalmi különbségeket jól demonstrálják pl. az új patrónusok bevonásával kapcsolatos döntések. A középosztálybeli szereplők azok, akiknek lehetőségük van új középosztálybeli patrónusok felkutatására, becsatornázására, így nekik van önállóan is döntéshozatali hatalmuk e szituációkban. Önmagában ez nem feltétlenül probléma, hiszen csak annyit jelent, hogy a társadalomban megfigyelhető hatalmi és képességbeli különbségek begyűrűznek a RAK folyamatba, ami igazából szükségszerű (Dillon 2014). Mindez enyhíthető lenne a nyílt és átlátható, egyenlőségen alapuló, közösségi szintű döntéshozattal – sőt, csak ezzel lenne igazán enyhíthető. Ez azonban a hatalommal rendelkező középosztálybeli szereplők döntései miatt nem következhet be.

Azok a korábban említett hatások ugyanis, amelyek az együttműködés során a kics csoportos megoldások irányába tolják a folyamatot, itt a részvételt korlátozó tényezőként jelentkeznek: mi, középosztálybeli szereplők itt is úgy érezzük, hogy a működőképesség érdekében a RAK pragmatikus megközelítését kell alkalmazni az adott helyzetben az emancipatorikus helyett. A részvétel „erőltetése” jelen folyamatban nem konszenzushoz és együttműködéshez, hanem megosztottsághoz, konfliktusokhoz vezetne, és ellehetetlenítené az adott programok bevezetését, a folyamat „megbénulna” (lásd még: Szombati 2011). Így e választás „érthető”, azonban nem elmentmondásmentes, amikor a RAK képessé tételi és átalakító hatása szempontjából vizsgálódunk.

Az alábbi párbeszéd ilyen helyzetet szemléltet – a kutatók (K1, K2) és az egyik roma képviselő (RK) úgy érzik, hogy nincs lehetőség közösségi szintű részvételi döntésre egy, a szegregátumban élő gyermekeknek szervezett nyári táborral kapcsolatos döntési helyzetben, és az adott program kapcsán nem is lehetséges megfelelni a szélsőséges egyenlőségi elvárásainak, így úgy döntenek, hogy az adott program elmarad.

“RK: Fürdőruhát is kell vennünk a gyerekeknek. Különben sokan közülük nem tudnak jönni. De ha valakinek veszünk, akkor minden gyereknek vennünk kell.

K1: Szerintem a legtöbb fiúnak van fürdőnadrágja. Miért nem csak a lányoknak veszünk fürdőruhát?

K2: Igen, ráadásul van néhány család, aki meg is tudná magának venni. Mi lenne, ha csak azoknak a családoknak vennénk, akik tényleg nem engedhetik meg maguknak?

RK: Ti ezt még mindig nem értitek! Mindenkienek vennünk kell, különben azok, akik kimaradnak, nagyon mérgesek lesznek.

K1: Miért nem csináljuk akkor átlátható módon? Hívjuk össze az embereket a tanodába, mondjuk meg nekik, mennyi pénz van, mi mennyibe kerül, és tervezzük meg együtt a pénz felhasználását!

RK: Nem beszélhetünk velük pénzről. Ha ezt elkezdjük, akkor az pletykákhoz vezet, egyből elkezd mindenki kombinálni, és jön a veszekedés – hiszen tudod ők milyen szegények. Különben is, X (a legnagyobb hatalommal rendelkező önjelölt ajtónálló) is odajönne és már ott helyben balhézna.

K2: Egyetértek. Haladnunk kell a jobb átláthatóság és közösségi szintű döntéshozatal felé, de nem most kell kezdenünk. Ez túl fontos ügy a közösségnek, hogy ezzel kezdjük, ez most kockázatos lenne.

K1: Rendben van, de akkor nem tudunk tábort szervezni.”

A mélyszegény családok tudtában vannak a fenti problémáknak/veszélyeknek. Az együttműködés során az ilyen helyzetekben az ő egyéni szintű válaszuk is a titkolózás, elhallgatás. Ahogyan egy mélyszegény, a patrónus programban résztvevő érintett a patronálási viszonytal kapcsolatban megfogalmazta: „*En jól csinálom, nem mondom el senkinek*”.

A fentiek eredménye így középosztálybeli-mélyszegény relációban az, hogy a folyamat messze van a RAK részvételi ideáljától, és a saját magunk által kívánatosnak tartott minőségű részvételtől. E viszonyban konzultációról, funkcionális részvételtől (Jacobs 2010) beszélhetünk csupán.

Összegzés

Az elmúlt hat év RAK megközelítése alapján szerveződő munkánk nagyon sok tanulsággal szolgál számunkra az egyetem-civil együttműködések, együttműködő jellegű fejlesztések kapcsán. Megtapasztaltuk és megtanultuk, hogy az ilyen jellegű együttműködések – például a helyi középosztály részének tekinthető kutató-aktivisták, valamint a szintén középosztálybeli roma képviselők, illetve a mélyszegény, szegregált körülmények közt élő roma családok közötti együttműködések – során számtalan olyan tényező felmerülhet, ami alapvetően meghatározza ezek jellegét.

Tanulmányunkban két ilyen közösségen belüli tényező (szélsőséges egyenlődsi, önjelölt ajtónállók) hatását elemeztük. Következtetésünk, hogy e tényezők fennállása esetén az együttműködés mind morális értelemben, mind pedig praktikus értelemben ellentmondásokkal és bizonytalanságokkal terhelt. A résztvevők sokszor úgy érezhetik, hogy súlyos kompromisszumokra kényszerülnek saját értékeikhez, elvárásaikhoz képest – például a működőképesség érdekében, az egyenlőség, igazságosság és emancipáció rovására –, a folyamat eredményei, hatásai pedig (emiatt is) szintén bizonytalansággal terhelték.

A RAK megközelítése így egyfelől nem a tudásteremtés és akadémiai munka „könnyű útja”. Másfelől viszont rákényszeríti a kutatót, hogy akadémiai jellegű tudását valós társadalmi folyamatok, beavatkozások során tesztelje, ezáltal megvizsgálva azt új, működőképességi oldalról. Ezáltal a RAK egy olyan dimenzióval gazdagítja az akadémiai-kutatói tudást, amely új és más jellegű és minőségű megértést biztosít a konvencionális kutatási megközelítésekhez képest.

Felhasznált irodalom:

- BAJMÓCY Z. – GÉBERT J. – ELEKES Z. – PÁLI-DOMBI J. (2016): Beszélünk a részvételtől... Megyei jogú városok fejlesztési dokumentumainak elemzése az érintettek részvételének aspektusából. *Tér és Társadalom*, 30(2), 45-62.
- BODORKÓS B. (2010): Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő, http://szie.hu/file/tt/archivum/Bodorkos_B_ertekezes.pdf. Letöltés: 2011.05.28.
- BRADBURY, H. – REASON, P. (2003) Action research. An opportunity for revitalizing research purpose and practices. *Qualitative Social Work*, 2(2), 155–175.
- BRADBURY-HUANG, H. (2010): What is good action research? Why the resurgent interest? *Action Research*, 8(1), 93-109.
- CLOVER, D. (2011): Successes and challenges of feminist arts- based participatory methodologies with homeless/street-involved women in Victoria. *Action Research*, 9(1), 12–26.
- COGHLAN, D. - BRYDON-MILLER, M. (2015): The SAGE Encyclopedia of Action Research. London: SAGE

- DICK, B. (2015): Reflections on the SAGE Encyclopedia of Action Research and what it says about action research and its methodologies. *Action Research*, 13(4), 431–444.
- DILLON, M. (2014): A Foucauldian analysis of power relations in an action research study. *Action Research*, 12(2), 209–223.
- GÉBERT J. - BAJMÓCY Z. - MÁLOVICS GY. - PATAKI GY.(2016): Eszközöktől a jóllétig: A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben. *Tér és Társadalom*, HARPER, K. - STEGER, T. - FILCAK, R. (2009): Environmental Justice and Roma Communities in Central and Eastern Europe. *Environmental Policy and Governance*, LADÁNYI, J. - SZELÉNYI, I. (2004): A kirekesztettség változó formái. Budapest: Napvilág Kiadó.
- LETIECQ, B. - SCHMALZBAUER, L. (2012): Community-based participatory research with Mexican migrants in a new rural destination: A good fit? *Action Research*, 10(3), 244–259.
- MÁLOVICS GY. - JUHÁSZ J. - MÉREINÉ BERKI B. (2015): Részvételi technikák és a marginalizált társadalmi csoportok részvétele a helyi fejlesztési döntésekben. SZTE GTK Műhelytanulmányok, 2015/2.
- MÁLOVICS GY. - JUHÁSZ J. - MIHÓK B. - SZENTISTVÁNYI I. - NAGY M. (é.n.), „Csak tíz, húsz... száz év múlva ne ez a dal legyen!” – Részvételi akciókutatással a képessé tételért és átalakulásért. Kovász (megjelenés alatt)
- MULLETT, J. (2015): Issues of equity and empowerment in knowledge democracy: Three community based research examples. *Action Research*, 13(3), 248–261.
- PUTNAM, R. D.(1993): Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
- SEIDMAN, I. (1998): Interviewing as Qualitative Research. A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences. London: Teachers College Press.
- SMITH, L. - BRATINI, L. - CHAMBERS, D-A. - JENSEN, R.V. - ROMERO, L. (2010): Between idealism and reality: Meeting the challenges of participatory action research. *Action Research*, 8(4), 407–425.
- SZOMBATI K. (2011): A részvétel problémája az akciókutatásban: A mezőcsáti fejlesztőmunka tanulságai. In. Részvétel – akció – kutatás. Magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció és kooperatív kutatásokból (szerk.: Pataki Gy., Vári A.)Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 52-83.
- TITSCHER, S. - MEYER M. - WODAK R. - VETTERE. (2000): Methods of text and discourse analysis. London: Sage.
- VAN DER MEULEN, E. (2011): Action research with sex workers: Dismantling barriers and building bridges. *Action Research*, 9(4), 370–384.

Bede István Tamás – Szilvási Patrik – Szokol Noémi

FESZOFÉ Nonprofit Kft. - Esettanulmány a ferencvárosi helyi foglalkoztatás javításáról és a budapesti hajléktalanok reintegrálásáról

A FESZOFÉ Nonprofit Kft. 2012 óta a legnagyobb hajléktalanfoglalkoztató az országban. Hatékonyágát és sikerességét a Belügyminisztérium által átadott díj mellett az is igazolja, hogy programját 2014-15 során országos méretűre bővítették. A tanulmány célja, hogy bemutassa a FESZOFÉ Nonprofit Kft. működési mechanizmusait, melynek ismeretében a szerzők a vállalat lehetséges fejlesztési irányait, illetve az adaptációra vonatkozó lehetőségeit fogalmazzák meg. Mindezzel szándékuk a társadalmi problémák alternatív megoldásainak azonosítása, a veszélyeztetett társadalmi csoportok munkaerő-piaci integrációjának elősegítése.

Kulcsszavak: társadalmi vállalkozások, hajléktalan foglalkoztatás, reintegrálás, fejlesztés, hajléktalan mintaprogram, Ferencváros

Jelkód: I38, D63

Bevezetés

Csoportunk a társadalmi vállalkozások, ill. ezek fejlesztési lehetőségei iránti közös érdeklődésnek köszönhetően állt össze. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem nemzetközi tanulmányok szakos hallgatóiként fontos számunkra a társadalmi problémák alternatív megoldásainak felkutatása, a veszélyeztetett társadalmi csoportok munkaerő-piaci integrációjának elősegítése. Elsődlegesen ez a fajta szociális érzékenységünk és a tanulni akarás motivált bennünket a tanulmányunk elkészítésében.¹⁵

A vizsgálat tárgyaként egy olyan társadalmi vállalkozást kívántunk választani, amely valamelyest egyedi, sajátos tevékenységet folytat, de mégis követendő példaként tudjuk bemutatni. Így esett a választásunk a FESZOFÉ Nonprofit Kft.-re, amelyhez hasonló önkormányzati tulajdonban lévő társadalmi vállalkozások Magyarországon jelenleg nem találhatók meg nagy számban.

A tanulmány elkészítése során a fő dilemmát számunkra a definíciós probléma okozta, főleg a magyar, ill. európai fogalmi tisztázás hiánya. (Szabó és Petheő 2009, 3) Mivel nincsen a társadalmi vállalkozásokra vonatkozóan pontos jogi forma, vagy státusz meghatározva, számos helyzetben mi magunk is megkérdőjeleztük, hogy a FESZOFÉ Nonprofit Kft. társadalmi vállalkozásnak minősül-e. Így a tanulmányunk egyik súlypontját ennek a dilemmának a boncolása jelenti. Célunk, hogy erre a kérdésre kielégítő választ és indoklást tudjunk nyújtani, valamint, hogy bemutassuk a vállalat működési mechanizmusát, az esetleges fejlesztési irányokat és az adaptációra vonatkozó lehetőségeket.

A tanulmány felépítése az alábbiak szerint írható le. Elsőként bemutatjuk a társadalmi vállalkozások ökoszisztémáját, a vonatkozó szabályozási környezetet. Ezt követően a vállalkozás kialakulását, szervezeti struktúráját és tevékenységi köreivel foglalkozunk.

¹⁵Ez a tanulmány nem születhetett volna meg Sebők Endre, a FESZOFÉ Nonprofit Kft. vezetőjének készséges közreműködése nélkül. Ezúton is köszönjük neki az interjút, amelynek során kérdéseinkre segítőkészen válaszolt, ill. körbe is vezetett minket a vállalat központjában. A találkozásunk nemcsak a tanulmány megírásában jelentett nekünk segítséget, hanem szemléletformálásként és inspirációként is tekintünk rá. Szeretnénk továbbá Dr. Szabó Mátyásnak, a felkészítő tanárunknak is hálás köszönetet mondani, akinek révén tudomást szereztünk a verseny kiírásáról, és akinek bátorítására befogtunk a társadalmi vállalkozások világának felderítésébe. Köszönjük szépen a tanulmány írása alatt nyújtott folyamatos útmutatást, az építő jellegű beszélgetéseket és hogy bármikor fordultunk hozzá kérdéseinkkel, fáradhatatlanul segítette munkánkat.

Amit igyekszünk kritikusan vizsgálni és az elért eredmények és társadalmi haszon kiemelése mellett rámutatunk az esetleges hiányokra és fejlesztési potenciálra is. Végül elemezzük, milyen feltételek mellett lehet adaptálni a FESZOFÉ Nonprofit Kft. tevékenységét más régiókba és összefoglaljuk a vizsgálatunk eredményeit és a saját konklúzióinkat.

Társadalmi vállalkozások ökoszisztémája

A vállalat vizsgálatát megelőzve, első lépésként indokoltnak tartjuk a használatos kifejezéseket tisztázni, valamint magát a társadalmi vállalkozás definícióját körbejárni. Az esettanulmánynak azonban nem célja, hogy egy olyan definíciót hozzon létre, amely minden társadalmi vállalkozásra illeszkedni tudna. Mégis egy konkrét példa – mint a FESZOFÉ Nonprofit Kft. vizsgálata – úgy véljük, közelebb tud minket hozni a Magyarországon működőképes és fenntartható társadalmi vállalkozások alternatívájához.

Még mielőtt a ferencvárosi szervezetre reflektálnánk, megkövetel ez a rész egy rövid fogalmi tisztázást. A földrajzi és politikai adottságokhoz mérten az Európai Bizottság által képviselt definíciót tartjuk a leginkább mérvadónak.¹⁶ Eszerint a társadalmi vállalkozások esetében a piaci tevékenység célja nem a profit szerzése, hanem egy társadalmi cél elérése. Amennyiben a vállalat termel profitot, azt vissza kell forgatnia a vállalatba a nagyobb társadalmi haszon elérése érdekében. Kritérium továbbá, hogy a szervezeti felépítésnek összhangban kell állnia a vállalat céljával, demokratikus részvételen alapulva vagy a társadalmi igazságosságra fókuszálva. A létező elméleti iskolák ismerete mellett az európai definíció, amiből mi a tanulmányunkban kiindulunk. Ez nem azt jelenti, hogy egyéb iskolákkal nem osztozhat hasonlóságokon, de a területi affinitások és sajátosságok¹⁷ nélkülözhetetlen tényezői a vállalkozási formának.

A történeti fejlődés során a társadalmi vállalkozások tekintetében kirajzolódott egy amerikai és egy nyugat-európai irányzat. A társadalmi problémák gyógyítására irányuló szervezeti formában mondhatni egyetértés van abban, hogy a nonprofit szektor az, ahol a társadalmi vállalkozások leginkább működni tudnak. Ennek is létrejöttek a gyakorlatban különböző fajtái. Amikor a nonprofit fogalom megjelent hasonló problémák merültek fel, mint a társadalmi vállalkozások definíciós kérdéskörében, mivel annak meghatározása is megkövetelt korábban kutatási tevékenységet. (Kuti és Marschall, 1991) A nyugat-európai irányvonalon maradván kiemelkedő jelentőséggel bírnak az EMES kutatóhálózatának eredményei, melyek az amerikai iskola jegyeivel egyetemesen megjelennek a Bizottság álláspontjában. (Defourny és Nyssens 2012)

Magyar szabályozási környezet

A társadalmi vállalkozások általánosságban nem légüres térben, hanem egy ökoszisztéma részeként tudnak csak virágozni. Emiatt pedig nem lehet a gazdaságban, ill. a szociális szférában bekövetkező változásoktól elszigetelten kezelni őket. A társadalmi vállalkozásokra irányuló támogatások akkor tudnak hatékonyan érvényesülni, ha egy pozitív környezetet hozunk létre számukra, beleértve a kiszámítható, egységes és következetes szabályozási környezetet is. Jelen fejezet célja, hogy a magyar szabályozási sajátosságokra hívja fel a figyelmet egy rövid nemzetközi összehasonlítás segítségével. (Varga 2011, 97-100)

Magyarországon jelenleg nincs a társadalmi vállalkozásokra vonatkozó egyértelmű jogi forma, vagy státusz, aminek van pozitív hatása a szektor további fejlődésére, hiszen teret enged az innovációnak, az új és kreatív megoldásoknak. Ez az öndefiníciós probléma azonban ugyanakkor nehezíti is a helyzetünket, hiszen egyrészt nem tudunk pontos képet kapni a Magyarorszá-

¹⁶Lásd: az Európai Bizottság honlapja: *Social Enterprises*. Forrás: http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en

¹⁷Később beláthatjuk, hogy különbséget kell tenni az Európai Unióban belül Nyugat és Kelet-és Közép Európa között - utóbbiba Magyarország is beletartozik – a társadalmi vállalkozások tekintetében.

gon aktívan tevékenykedő társadalmi vállalkozások számának alakulásáról. A vállalkozók részére egy rendkívül széles paletta áll rendelkezésre, a különböző jogi formák minden előnyével és hátrányával. A kísérletezésnek bizonyos törvények szabnak keretet, ezek felsorolása helyett azonban inkább a fontosabb sarokpontokat emelnénk most ki. (Varga 2011, 21-25)

A hazai szabályozás lehetővé teszi, hogy a nonprofit szervezetek gazdasági, vállalkozási tevékenységet folytassanak, azonban ezt csak kiegészítő jelleggel, és csak addig, amíg a szervezet eredeti, társadalmilag hasznos célját ez nem veszélyezteti. Habár a társadalmi vállalkozásokra nem vonatkoznak diszkriminatív adószabályok, különösebb kedvezmények sem, kivéve, ha valamilyen különleges státusszal, mint a közhasznúsággal rendelkeznek. A nonprofitként működő társadalmi vállalkozások nem kötelesek társasági adót fizetni, ha cél szerinti tevékenységként sorolható be a vállalkozási tevékenységük. Mivel a gazdasági társaságokra semmilyen kedvezmény nem vonatkozik, (hiába van társadalmi céljuk és hasznuk is) ezért ezt a formát kevesen választják a kezdetekkor. (Varga 2011, 21-25)

A nonprofit gazdasági társaságok, mint amilyen az általunk vizsgált FESZOFÉ Nonprofit Kft. is, üzletszerű gazdasági tevékenységet csak kiegészítő jelleggel folytathatnak. Ennek értelmében a gazdasági társaság tevékenységéből származó nyereség a tagok között nem osztható fel, az mindenképp a gazdasági társaság vagyont gyarapítja. A kiegészítő jelleg a szakirodalom értékelése alapján egy korlátozó kitételként fogható fel. Lényegében vagy arra kényszeríti a nonprofit társaságokat, hogy az úgynevezett „cél szerinti tevékenységbe” rejtsek el a gazdasági tevékenységüket, vagy arra, hogy folyamatosan nem árbevétel jellegű bevételre tegyenek szert. Ez sok esetben - amikor például a menedzsmentnek folyamatos feladata a hagyományos forrásszervezés is - az erőforrások szétforgácsolódásához vezethet. (Varga 2011, 21-25)

Ennek a sajátos szabályozási jelenségnek a magyarázata abban található, hogy a mai nonprofit gazdasági társaságok zöme a korábbi közhasznú társaságok jogutódja (mint ahogy a FESZOFÉ Nonprofit Kft. esetében is láthatjuk majd) nem függetlenek az állami szektortól és nem piacorientált módon működnek. Az újonnan alakuló szervezetek számára akkor lehet fontos alternatíva ez a forma, amennyiben a vállalkozás főként adományokból és állami támogatásból tartja fent magát, valamint ha sikerül olyan befektetőkkel megállapodni, akik a minél nagyobb profit elérése helyett visszaforgatnák a nyereségüket a társadalmi haszon elérése érdekében. Ez újabb nehezítő faktor a vállalkozóknak, hiszen manapság nehéz ilyen befektető partnert találni. (Varga 2011, 21-25)

Ferencvárosi Szociális Foglalkoztató és Ellátó Nonprofit Kft.

A Ferencvárosi Önkormányzat Képviselőtestülete 1997. január elsejével alapította meg az általunk vizsgált FESZOFÉ Nonprofit Kft. akkori elődjét. A meglévő szociális foglalkoztató tevékenységét kibővítve, bizonyos önkormányzati feladatokat is átvéve, célként határozták meg a tartósan munkanélküli, valamint a megváltozott munkaképességű ferencvárosi lakosok számára a foglalkoztatási lehetőségek biztosítását. (FESZOFÉ 2015, 5)

Fontos, hogy a cég eleinte közhasznú társaságként működött, majd Ferencváros Szociális Foglalkoztató és Ellátó Nonprofit Kft. néven 2008. január elsejével átalakult, az alapadatok azonban változatlanok maradtak. Tanulmányunkban később bővebben tárgyaljuk ennek a szervezeti átalakulásnak a sajátos jelentőségét és következményeit. (FESZOFÉ 2015, 5)

A FESZOFÉ, mint társadalmi vállalkozás

A már jól működő kapcsolati hálóval és a foglalkoztatottak körében egy megbízható képpel rendelkező FESZOFÉ az Európai Bizottság által megfogalmazott definíciós halmazba megfelelően illeszkedik. A FESZOFÉ Nonprofit Kft. tevékenysége, ill. a társadalmi vállalkozás profilja összeegyeztethető egymással, mivel a vállalatnál a társadalmi problémák kezelése előtérbe kerül a profitszerző magatartással szemben, a nonprofit szervezeti forma ugyanis a nyereség vállalko-

zásba való visszaforgatását célozza. Amíg a hagyományos társadalmi vállalkozások döntéshozatali autonómiával rendelkeznek, ami egy meghatározó tényezőjük, addig a FESZOFÉ-nél ez nem található meg. De ez nem feltétlen okoz problémát, hiszen a szervezeti és a tulajdonosi háló átlátja a helyi problémákat, mivel a célterület önkormányzata maga a tulajdonos.

A munkaintegrációt tekintve abszolút a legjobb lehetőségeket tudja adni, amit bizonyít, hogy Magyarországon jelenleg a legtöbb hajléktalant a FESZOFÉ foglalkoztatja. Az újrahasznosítás, természetvédelem és innováció a cégről kialakított kép példaértékű részét képezi. A Bizottság által meghatározott kereteken kívül a FESZOFÉ társadalmi hasznosságát, társadalmi vállalkozás státuszát a finanszírozási oldalról is megvizsgáltuk.

Finanszírozási probléma ismertetése

Ahogy említettük, az EU is elismeri, hogy nincs egységes definíció, vagy vállalati forma a társadalmi vállalkozásokra vonatkozóan. Azonban globális probléma, hogy a létező definíció szerint hiába fér bele a társadalmi vállalkozás kategóriába egy szervezet – amit az EU egyébként elviekben támogat – a szokásos finanszírozási rendszer számára továbbra is sok esetben láthatatlan. Esetünkben például, a FESZOFÉ budapesti elhelyezkedése miatt uniós támogatásra nem igazán tud pályázni, annak ellenére sem, hogy a kerület egyes részei igen elmaradottnak számítanak. (FESZOFÉ 2015, 3-4)

Elmondható, hogy a magánszektorból kiinduló vállalkozások nagy része nehézségekkel küzd a fennmaradásuk érdekében. Már-már közhelynek is hangozhat, hogy hiába vezérelnek egy vállalkozást magasztos célok, annak a fenntarthatóság miatt profitorientáltságára is kell törekednie. Több irányból megvizsgálva azzal a mainstream gondolatmenettel kell egyetértünk, amely a pénzügyi lábak diverzifikálásán alapszik. A meglévő előnyök és hátrányok megléte mellett megállapítható, hogy a FESZOFÉ-nél a finanszírozási rendszer működőképes, éppen a több lábbon állás elvének köszönhetően.

A definíció mellett egy olyan pénzügyi eszköz is hiányzik, amely biztosítani tudná, mind a társadalmi vállalkozások működésbeli fenntartásának költségeit, mind pedig a kívánt társadalmi cél eléréséhez szükséges keretet. Tehát egy olyan alap szükséges¹⁸ külön a szociális vállalkozásoknak, ami nem földrajzi elhelyezkedés alapján tesz különbséget.

A tanulmányunk nem azt mondja ki, hogy csak önkormányzati tulajdonban működik egy társadalmi vállalkozás. Éppen ellenkezőleg, ezek egymást tudják segíteni azzal, hogy hálózatosodnak. Az önkormányzat szerepe ebben az esetben a helyi adottságokban rejlik, amelyre viszont nem lehet alternatíva más vállalkozásoknak, csak ha azok is abban a térségben működnek. Mert, ha egy vállalkozás, ténylegesen beváltja a hozzá fűzött reményeket, akkor az felkelti a figyelmet maga körül. Ennek a feltétele pedig a finanszírozási kérdés megoldása. Később láthatjuk, hogy a FESZOFÉ által készített termékek és szolgáltatás értékesítéséből származó jövedelem mellett szerepel az önkormányzat éves kerete, a közszolgáltatási szerződések jóvoltából az ellátott feladatok (városgazdálkodás, kertészet, parkfenntartás, járdaburkolat-javítás stb.) után, ill. a Belügyminisztériumtól kapott támogatás, ami az országossá bővített hajléktalan közfoglalkoztatási programból származik.

Szervezeti struktúra

A FESZOFÉ 100%-ban Ferencváros önkormányzatának tulajdonában álló gazdasági társaság, amely Nonprofit Kft.-ként működik. A társaságra vonatkoznak a gazdasági társaságokról szóló törvényben meghatározott jogszabályok. A nonprofit jelleg lényege pedig, hogy a nyereséget nem lehet kivenni a cégből, hanem vissza kell forgatni. A FESZOFÉ tehát teljes mértékben piaci

¹⁸ Ami ezt lehetővé tudná tenni: az Európai Szociális Vállalkozási Alapok (european social entrepreneurship funds)

szereplő, azonban nem profitorientált, a lényeg a társadalmi cél elérése. Azt, hogy a nyereség hány százalékát forgatják vissza vagy kapnak-e plusztámogatást, minden évben az önkormányzat dönti el. A jelenleg vonatkozó jogszabályok szerint a FESZOFÉ szociális foglalkoztató, de nem a szociális ellátórendszer része, így a béremelések és egyéb juttatások az itt dolgozókat nem érintik.¹⁹

A tulajdonos önkormányzat alatt a társaság működéséért az ügyvezető igazgató felel, aki felett a munkáltatói jogokat a polgármester és az önkormányzati testület gyakorolja. Az ügyvezető igazgató az, aki minden évben, április-május körül, beterjeszti az éves üzleti tervet az önkormányzati testület elé. Ez alapján határozza meg a testület a FESZOFÉ működési támogatását, ill. kerül megtárgyalásra a két fél közötti közfoglalkoztatási szerződés, ami a társaság gazdasági tevékenységének nagy részét adja, úgy, mint a városgazdálkodás, a kertészet, a parkfenntartás stb. Az igazgató és az önkormányzat között található az ellenőrző bizottság, amelynek beleszólási jogköre nincs a tevékenységbe, csak ellenőrzési feladatokat lát el. Az ügyvezető igazgató alatt a szervezet háromfelé oszlik. A közterületi ágazatnak és a varrodai részlegnek van ágazatvezetője, valamint a nyomda-könyvkötő és a csomagoló is egy irányítás alatt áll.²⁰ A munkaügy egy külön ágba tartozik, ezen kívül pedig egy titkárnő és egy pénzügyekkel foglalkozó kolléga látja el a társaság működésével kapcsolatos feladatokat. Az ágazatvezetők alatti következő szint a csoportvezetők, akik vagy a telephelyen vagy a terepen látnak el irányítási feladatokat.²¹ A felváltott struktúrából is látható, hogy az önkormányzat és a társaság vezetője közötti együttműködés alapvetően határozza meg a működési kereteket és a tevékenység hatékonyságát. Egy jó kapcsolat pozitív hatással lehet, hisz nagyobb anyagi kapacitások és tudásbázis áll rendelkezésre a helyi adottságokról és igényekről, mint más társadalmi vállalkozások esetében. Így ez a típusú társadalmi vállalkozás igen hatékonyan tud részt venni a helyi foglalkoztatási ráta javításában. Másrészt a kötődés azt is jelenti, hogy a társaság léte és sikeressége nem csupán a piac által meghatározott tényezőktől, hanem önkormányzati és akár politikai stratégiáktól és döntésektől is függ. A legfőbb megrendelő maga az önkormányzat saját feladatainak ellátása során. Az ilyen megrendelések nélkül a FESZOFÉ ellehetetlenedne annak ellenére is, hogy van egy 25 év alatt kialakult (és folyamatosan változó) vevői köre.²²

A belső struktúrát tekintve a közfoglalkoztatottak (hajléktalan és nem hajléktalan) és a megváltozott munkaképességűek mellett egy viszonylag kis létszámú, nem megváltozott munkaképességű és állandó alkalmazotti kör található.²³ Ők felelnek a vállalkozás mindennapi működéséhez szükséges feladatok ellátásáért (pl. ágazatvezetők).

A FESZOFÉ tevékenységi köre

A közfoglalkoztatottak azok, akik a kerületben állandó lakcímmel rendelkeznek és a budapesti hajléktalanok. A megváltozott munkaképességű lakosok között nincs megkötés, hogy csak ferenccvárosiak lehetnek. Pontos arányokat azért nehéz megadni a hajléktalanoknál, mert óriási a fluktuáció. A csökkentett munkaképességű foglalkoztatottak 1/3-a kerületi lakos. A „normál” közfoglalkoztatottak kizárólag IX. kerületi lakosok.²⁴

A foglalkoztatás bővítésével kapcsolatban elmondható, hogy 300-400 fővel a vállalat ideálisan működtethető. Ebből a hajléktalanok 150-200 főt, a lakcímmel rendelkezők 100 főt a megváltozott munkaképességűek pedig 50-70 főt tesznek ki. Utóbbiak a szabászat –és varroda, könyvkötészet, nyomda és csomagoló részben dolgoznak a cégnél. A belső munkamegosztásban

¹⁹ Interjú Sebők Endrével, a FESZOFÉ ügyvezető igazgatójával, 3.

<https://drive.google.com/open?id=0ByPITPdypGkWbVdLNEloMW9zR0U>

²⁰ A FESZOFÉ Nonprofit kft. hivatalos honlapja.

²¹ Interjú Sebők Endrével, a FESZOFÉ ügyvezető igazgatójával, 4.

²² Uo., 4.

²³ Uo., 1.

²⁴ Uo., 1.

a közterületi ágazat kívánja meg a legtöbb munkaeerőt. Itt a csökkentett munkaképességűek sokkal kevesebb arányban vannak jelen, főleg a közfoglalkoztatottak végzik a kerületben az összes városgazdálkodási feladatot, beleértve a kertészetet is.

A dolgozók nagy része alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, de ahogyan azt Sebők Endre is állítja, a legfontosabb lépés, hogy újra rendszert vigyenek az emberek életébe. A segélyekből való megélés nem lehet követendő példa, hiszen a szociális ellátórendszer ezt nem képes fenntartani.

A társadalmi vállalkozások céljai között szerepel az értékteremtés, amely akár közvetlen, ill. közvetett módon is teljesülhet. A FESZOFÉ-nél mindkettő teljesül, mert a brikettgyártás, virágföldgyártás közvetlenül értéket teremtenek, de ez közvetetten csatlakozik a környezeti fenntarthatóság követelményeihez is. Míg a virágföldgyártás külső piacra történik, addig a brikettgyártásból kikerülő termék többnyire (90%-ban) szociális kiosztásra kerül. A nehézségeket versenyképesség növelésével lehetne leküzdeni, de a folyamatos termelés mellett az azonos minőségű termékek produkálásában is hátránya van a kimondottan piaci szereplőkkel szemben.²⁵ Gazdasági társaságként működő szervezetnél még versenyhátrányt jelent az, hogy alacsonyabban a bérkategóriák is, ill. kevésbé motiválhatók a munkavállalók a piaci szereplőkkel ellentétben. Ennek kompenzálása miatt a megváltozott munkaképességűeknek és a közfoglalkoztatottnak az állam részben vagy teljesen állja a bérét. Viszont ezt a megrendelői oldalon nem minden esetben veszik figyelembe. A termékjelölés, hogy fogyatékkal élő csinálta nem tudja elensúlyozni a hátrányt, ráadásul nem minden munkafolyamatba bevonhatók.

A szervezet jellegéből adódóan rendelkeznek szociális munkásokkal és mentorokkal is. A szociális segítő szférának fontos szerepe van a hajléktalanoknál, de azt a veszélyt látni kell, hogy közvetve vagy közvetlenül is rögzíti a hajléktalan meglévő szociális állapotát. A hajléktalanok esetében az állapot rögzítésének a kérdése fennáll, ha a szociális munkás pokróccal, teával vagy egyéb olyan eszközzel próbál segíteni, amellyel az akut problémákat orvosolni tudja, de nem segít azon, hogy a hajléktalan kikerüljön a jelenlegi állapotából.

A hajléktalanfoglalkoztatás

Az tapasztalható, hogy hajléktalanok esetében, hogy nehezen szoknak hozzá a munkaidőhöz és felügyeletre szorulnak. A munkavégzés csak 8 órában folyik, mivel ha ez több vagy kevesebb lenne, az elvégzett munka nem lenne hatékony. A bérkifizetés utáni napokban pedig azzal a veszéllyel kell számolni, hogy a munkában megjelenők létszáma radikálisan visszaesik, ami pedig demotiválja azokat, akik dolgoznak. Emiatt fontos betartani a 10-i kifizetést vagy az ahhoz legközelebbi pénzteket, mert még így is elmondható, hogy hétfőn sem mennek be az emberek dolgozni.²⁶ Akik tovább tudnak lépni többnyire a legjobb munkaeerőt képviselik a FESZOFÉ-nél. Az ő hiányuk rövidtávon mindig érezhető.

A programban részt vevőkről, hogy később hány százalékban tudtak elhelyezkedni más munkahelyen nincs konkrét kimutatás. Sebők Endre meglátása az, ha szerencsésük van, akkor elmennek valahova dolgozni. Egy részük ott marad, a másik részüknek a fele visszajön a FESZOFÉ-hoz, a maradék pedig nem jön vissza, mert nem akar még egyszer a FESZOFÉ-nél dolgozni. Az arányok nagyon változóak. Nyári időszakban viszonylag sokan elmennek, téli időszakban pedig visszajönnének. Nincs két egyforma év, de még hónap sem.²⁷

²⁵Uo., 2.

²⁶Uo., 6.

²⁷Uo., 6.

A fogyatékkal élők foglalkoztatása

Ahogy a „Munka méltósága” 2013-as projektben rögzítve van, nincs a fogyatékos személyekre vonatkozó meghatározás.²⁸ Az ombudsman ebben a dokumentumban a FESZOFÉ által foglalkoztatott társadalmi csoportokat vizsgálja. Fontos azt látni, hogy érintett társadalmi probléma nem országonként jelentkezik, éppen ezért szükséges az állami és a civil szektor összefogása az Európai Unió célkitűzéseivel egyetértésben. De hogyan is próbál a FESZOFÉ ezen a helyzeten javítani?

A nyomda és könyvkötészetéről elmondható, hogy stabil háttérrel rendelkezik így a megrendelések – irodai nyomtatványok, reklámanyagok – jóvoltából folyamatos munkát tudnak biztosítani a csökkentett munkaképességűek számára. A szolgáltatások közé tartozik a címkekészítés és a vonalkódolás is. A helyi adottságoknak köszönhetően a ferencvárosi általános iskolák számára tudnak különböző kiadványokat díjmentesen biztosítani.

A varroda és szabászat a textil részlegen az önkormányzati megrendeléseken kívül magáncégeknek is vállal megbízásokat. Sajnos igazán komoly marketing tevékenység nem zajlik, ennek erősítésében mi jelentős fejlődési potenciált látunk. Az ügyvezető igazgató elmondásai alapján, nehéz úgy piacot találni és kutatni, hogy a tisztán piaci körülményekhez kell igazodni a meglévő munkavállalói állománnyal. Ennek ellenére a varrónók például ügyesek, csak ott meg eléggé alacsony árak vannak a kínai és távol-keleti termékek miatt. Igazából a kis darabszámú, egyedi varrodai meg textilipari termékeknél van egy olyan szegmens, ahol lehet profitmaximalizálásra törekedni, de ennek is megvannak a nehézségei. Például a vevői kör változása a digitális nyomdák világában, ami miatt például a nyomda egyre kevésbé rentábilis. (FESZOFÉ 2015, 6-8)

Remekül kiegészíti a tevékenységet a vegyes csomagoló részleg, amely az élelmiszerek kivételével bárminemű kézi, ill. gépi csomagolásra kiterjed. Ezen a területen is lehetőség adódik a külső megrendelésekre, amely szintén lehetőséget ad a profit növelésére. Az említett területeken foglalkoztatják a csökkentett munkaképességű emberek többségét. A tranzitálás elsődleges munkapiaci helyeket céloz meg, de mint említettük korábban a legjobb dolgozókat vesztik el ilyen módon. Pótlékokkal próbálják a béreket kompenzálni, de a vállalkozási szférában a másfélszeresét tudják fizetni a munkavállalóknak. Sebők Endre véleménye szerint, többnyire kihasználják az embereket, mert idénymunkára viszik el, és a munkavállaló visszajön a FESZOFÉ-ba. Példaként lehet említeni azt, hogy nem fizetik ki a munkavállalót, kevesebbet adnak a munkáért. Kb. 5-6% további munkahelyet tud találni. A folyamat, hogy erről a munkahelyről egy másik munkahelyre kerül a munkavállaló nagyban elősegíti a további esélyeket. A kihívás és probléma is egyben az, hogy a fejlesztések arányában nehéz annyi szakképzett munkaerőt találni ebben a bérkategóriában, hogy fel tudja venni a FESZOFÉ a versenyt a versenypiaci szféra többi szereplőjével.²⁹

A FESZOFÉ részvétele helyi programokban

A vállalkozás fejlődésében és tevékenységi körének bővülésében komoly szerepet játszottak a hazai támogatási programok. A FESZOFÉ budapesti elhelyezkedése miatt uniós támogatásra nem igazán tud pályázni, ennek megfelelően a Nonprofit Kft. a hazai programoknak és támogatásoknak köszönheti sikeres fejlesztéseit³⁰. Ahogy azt az ügyvezető igazgató is kifejtette a hajléktalanfoglalkoztatási programok komoly részét képezik a pénzügyi költségvetésnek. Az első ilyen program 2012-ben az ún. Lélek Program (Lakhatási, Életviteli, Lelkisegítésgnyújtási és Egzisztenciateremtési Közösségi Program) volt, amiben több önkormányzat vett részt, és aminek

²⁸ A Munka Méltósága projekt. 2013/14. 48.

²⁹ Interjú Sebők Endrével, a FESZOFÉ ügyvezető igazgatójával.

³⁰ Uo., 3-4.

célja Ferencvárosban a hajléktalanság megszüntetése és a hajléktalanná vált emberek reintegrációja volt. A program komplex módon kívánt küzdeni a hajléktalanság kialakulása ellen, például lakbértámogatás révén, de ugyanilyen hangsúlyos szerepet kaptak az olyan fórumok, amelyeken a lakosság szolidaritását kívánták növelni a hajléktalannal szemben. A Lélek-pontokon dolgozó szociális munkások segítettek az egyedi esetek kezelésében, valamint erős kapcsolatban álltak a FESZOFÉ-val. A program másik kiemelkedő eleme az volt, hogy a hajléktalannak esélyük legyen saját egzisztenciájuk megteremtésére, a helyi közfoglalkoztató, a FESZOFÉ keretein belül végzett közfoglalkoztatás által. (Budapest IX. Kerület Ferencváros Önkormányzata, 3-7) A komplex szemléletet követendő példának tartjuk minden hasonló program keretében, hiszen egészen az utcától a saját egzisztencia megteremtéséig kíséri végig az embert. A FESZOFÉ esetében kiemelt prioritás az, hogy az ott végzett munka értékteremtő legyen, és részben a piacra termeljen, így elválik a „szokásos” közfoglalkoztatástól. A program sikerét mutatja, hogy 2012-ben 5 fő foglalkoztatásával kezdte a programot és ez már 2012 év végére felment közel 250 főre. Ezzel a FESZOFÉ lett a legnagyobb hajléktalan közfoglalkoztató.³¹ A Nemzeti Erőforrás Minisztérium erre a programra 60 millió forintot fordított. Véleményünk szerint viszonylag kevés pénzből nagy társadalmi hatást sikerült elérni, mert a program átgondolt volt és komplex szemléletű. (Budapest IX. Kerület Ferencváros Önkormányzata, 14-15)

A Lélek-programon kívül meg kell említeni a József Attila tervet (JAT), amely egy város rehabilitációs program volt. A IX. kerület is pályázott és nyert is 2,8 milliárd forintot.³² A JAT keretében a FESZOFÉ létrehozott egy Munkaerő-piaci Szolgáltató Irodát, amely állasközvetítői tevékenységet folytatott, ill. szakképzéseket szervezett. (FESZOFÉ 2015, 10) Ezek a szakképzések (targoncakezelő, kerti gépkezelő, kertész OKJ-s képzések) még ma is mennek. A program keretében tartott életmód előadások viszont már nem működnek.³³

A legnagyobb előrelépést mégis a vállalkozás saját programja, az „Utcáról a munka világába start mintaprogram” jelentette. Ez nem pályázat volt, hanem egy saját fejlesztésű program, amihez a Belügyminisztériumtól kaptak támogatást, majd elismerő oklevelet, és amelyet 2014-15-ben országossá bővítettek.³⁴ A program három lépcsőben került lebonyolításra, és komoly fejlesztési lehetőségeket jelentett. A program első ütemének fő célkitűzése az volt, hogy a hajléktalanfoglalkoztatás egész évben, rotációs rendszerben működhessen. A fő tevékenység az értékteremtés és a zöldkörnyezet megóvása volt, hiszen a kapott pénzt a kertészeti ágazat bővítésére is felhasználták. Az első ütem 2013. november 1-től 2014. április 30-ig tartott, és 100 munkahelyi státuszt hoztak létre. A foglalkoztatás napi 8 órában, 6 hónapon keresztül zajlott, a teljes költség több mint 105 millió forint volt. Mindemellett 2013-ban a FESZOFÉ-nak a Start mintaprogram mellett még kb. 400 hajléktalan dolgozója volt. (FESZOFÉ 2015, 9-11) A Start program második ütemében már 200 fő közfoglalkoztatását támogatták. Komoly fejlesztések is megvalósultak, mint pl. a brikettáló üzem és egyéb, késztermékek csomagolásához szükséges gépek üzembe helyezése. Kerti munkás szakképzést is indított a FESZOFÉ 20 fő részvételével. A második ütem időszakában 18 főnek sikerült az elsődleges munkaerőpiacra visszakerülnie. Mindközben a Munkaerő-piaci Szolgáltató Iroda is működött, és több mint 40 hajléktalan állt vele rendszeres kapcsolatban. A foglalkoztatottak száma 2014-ben majdnem elérte a 900 főt. (FESZOFÉ 2015, 9-11) A program harmadik üteme 2016. február 29.-ig tartott és összköltsége majdnem 220 millió forint. 14 millió forint volt az, amiből 135 fő 8 órás foglalkoztatását tudták támogatni, valamint nagyobb léptékű gépbeszerzésre és fejlesztésre is lehetőség volt. A FESZOFÉ célja továbbfejleszteni kertészeti tevékenységét, ill. a brikettáló üzemet. Ennek érdekében kerül beszerzésre gyalog kíséretű targonca, valamint termőföld és komposzt előállítására és csomagolására képes gépek. (FESZOFÉ 2015, 12-13) Az előállított brikett 90%-a szociális ki-

³¹ Interjú Sebők Endrével, a FESZOFÉ ügyvezető igazgatójával. 4.

³² József Attila Terv – Lendületben Ferencváros Városrehabilitációja hivatalos honlapja.

³³ Interjú Sebők Endrével, a FESZOFÉ ügyvezető igazgatójával. 2

³⁴ Uo., 4.

osztásra kerül, még a virágföldet remélhetőleg a külső piacon sikerül értékesíteni. A nyomda, a varroda és kézi csomagoló is külső piacra termelnek.³⁵

Eredmények és hiányosságok

A FESZOFÉ saját programját 2014-15 során országos méretűre bővítették, hisz a fent bemutatott eredmények is igazolják, hogy a vállalkozás nagyban hozzá tudott járulni a hajléktalan foglalkoztatás előremozdításához, legfőképpen Ferencvárosban. A Munkaerő-piaci Szolgáltató Iroda létrehozása is illeszkedik ebbe a rendszerbe, csak úgy, mint a szakképzések rendezése. A vállalat ily módon végig tudja kísérni a munkavállalót egy egész úton – onnantól, hogy a hajléktalan jelentkezik hozzájuk, a FESZOFÉ-nél lehetőséget kap, hogy (újra) felvegye a munkához szükséges attitűdöt és viselkedési mintákat, valamint hogy valamiféle szakképzést kapjon – amellet, hogy itt is kap fizetést és egyéb természetbeni juttatásokat. Legjobb esetben pedig, az itt elért fejlődésnek köszönhetően, visszakerülhet az elsődleges munkaerő-piacra.

Sajnálattal tekintünk viszont arra, hogy az életmód tanácsadási programok jelenleg nem működnek, pedig a Lélek-program keretében ezeket létrehozták. További ötletként merült fel, hogy a foglalkoztatás minőségét tovább lehetne javítani, ha a FESZOFÉ-ban dolgozó hajléktalanok részére már a program elején tudnának biztosítani megfelelő, kulturált szállást. A kerületben négy hajléktalanszálló és egy nappali melegedő is található. (Budapest IX. Kerület Ferencváros Önkormányzata, 2) A FESZOFÉ vezetése is szeretné, hogy az egyik szállón csak a saját dolgozók lakhassanak, és a költségeket a főváros állja. Ez évente kb. 5-10 millió forintot jelentene. A törekvés azonban sajnos egyelőre elakadt.³⁶ A további fejlesztési irányok meghatározásának nagyobb megalapozottságot adhatna egy olyan követési rendszer kialakítása, amellyel pontosabb információkat gyűjthetnének arról, hogy a programból kikerült munkavállalók milyen eredményekkel tudnak elhelyezkedni.

Más térségekben való adaptáció

A FESZOFÉ egy hatékony modellt tudott kidolgozni céljai elérése érdekében. Ezek után természetesnek is tűnhet, hogy az állam az ország más területein is szerette volna megkísérlni hasonló vállalkozások fejlesztését. Az Országos Hajléktalan Mintaprogram teljes mértékben átvette a FESZOFÉ zöld szemléletét, komplex gondolkodásmódját, és a tevékenységbe bevonta az önkormányzatok mellett, az egyházakat és a civil szférát is. A mintaprogram a fővárost és 13 megye 23 közfoglalkoztatóját érintette. A tevékenységi kör nagyjából lefedi a már felsoroltakat: kertészeti munka, parkgondozás, brikettálás, textilgyártás stb. Az előállított fűtőanyag egy részét itt is a dolgozók kapják, a megtermelt zöldségfélét a közétkeztetésben használják fel, a dísznövényeket pedig közparkokba ültetik ki. Februárig összesen 819 fő vett részt a programban, és 15,1%-uk került vissza az elsődleges munkapiacra. A hajléktalanok foglalkoztatása mellett itt is tartottak szemléletformáló programokat, támogatták a résztvevők ruházkodását és az étkezését. (Belügyminisztérium 2016)

Egy FESZOFÉ-hoz hasonló vállalat adaptálásának alapfeltétele a helyi igények és adottságok pontos feltérképezése. A foglalkoztató példájával élve: a FESZOFÉ 2011-ig súlyos pénzekért szállította el a fahulladékot. Sebők Endre, a jelenlegi ügyvezető igazgató egyik első lépése az volt, hogy az önkormányzatnál pályázott 5 millió forintra a fűtési rendszer vegyes tüzelésűvé való átalakítására. Így növelni tudják a költséghatékonyságot, hisz a fűtésszámla is csökkent és a fahulladék elszállítását sem kellett fizetni. Amit nem használtak fel, abból brikettet csináltak, amit a nehéz helyzetben lévőknek lehetett kiosztani vagy éppen külső piacokon lehetett értékesíteni. Az ilyen egyszerű, de teljesen logikus lépések mindenhol adaptálhatók. A tevékenységi

³⁵ Interjú Sebők Endrével, a FESZOFÉ ügyvezető igazgatójával. 2.

³⁶Uo. 2.

kört azonban a városi környezet lehatárolja, vidéken akár még állattartást és nagyobb mennyiségű növénytermesztést is meg lehet próbálni – pont ezért a szociális szövetkezeteket például jó iránynak tekinthetők. A kiindulási alap az kell, hogy legyen, hogy „nincs olyan település Magyarországon, ahol ne lehetne értelmes munkát találni a közfoglalkoztatásban”.³⁷

Összefoglalás, konklúziók

Magyarországon a társadalmi vállalkozás fogalma, ill. a különböző jogi formák mai napig tisztázatlanok, ami a szektor népszerűségét és a befektetői bizalmat semmiképpen nem pozitívan befolyásolja. A társadalmi vállalkozásokra hivatalos minősítés Magyarországon jelenleg nincs, ill. a vállalkozási tevékenységekre vonatkozó rendelkezések különböző, egymással sokszor nem összhangban lévő jogszabályokban jelennek meg.

Az uniós leírások szerint a társadalmi vállalkozások által leggyakrabban érintett területek között szerepel a munka világába történő integráció, vagy reintegráció, ami vonatkozhat például – ahogy a FESZOFÉ esetében bemutattuk – csökkentett munkaképességre, hajléktalan munkavállalókra. Emellett nyújthatnak személyre szabott szociális szolgáltatásokat is – mint életviteli, egészségügyi, képzési, gyermekvigyázási stb. szolgáltatások – ami azonban az általunk vizsgált FESZOFÉ Nonprofit Kft. esetében egyelőre nem valósul meg, és jövőbeni célként sem szerepel. Továbbá az ilyen típusú vállalkozások gyakran vesznek részt az elmaradott térségek helyi fejlesztésében. Ferencváros esetében megállapítható, hogy bár Budapesten belül egy abszolút elmaradott térségről van szó, ha uniós lencsén keresztül nézzük, Budapest fejlett régióknak számít. Így bár ennek a kritériumnak, ha szigorúan nézzük, a vállalat nem felel meg maximálisan, de logikájában ugyanazt a célt kívánja elérni. A definíció szerinti további tevékenységek között szerepel még az újrahasznosítás, természetvédelem, innováció is, amelyek szintén megvalósulnak az esetünkben.³⁸

A fentiek alapján a következtetésünk az, hogy az EU-s definíció szerint a társadalmi vállalkozás kategóriájába esik az általunk tárgyalt FESZOFÉ Nonprofit Kft. Az EU is elismeri, hogy nem létezik egy tisztán lehatárolt és egységes definíció a társadalmi vállalkozások esetében. Azonban habár definíció szerint beleesik a társadalmi vállalkozás kategóriába, amit az EU ráadásul elviekben támogat, a szokásos finanszírozási rendszer számára láthatatlan a fővárosi elhelyezkedése miatt. Tehát véleményünk szerint egy olyan alapot kéne nyitni külön a szociális vállalkozásoknak, ami nem elhelyezkedés szerint diszkriminál.

Az általunk vizsgált FESZOFÉ Nonprofit Kft. egy rendkívül sajátos vállalkozás, amely 2012 óta a legnagyobb hajléktalanfoglalkoztató az országban. Hatékonyságát és sikerességét a Belügyminisztérium által átadott díj mellett az is igazolja, hogy programját 2014-15 során országos méretűre bővítették. A megvalósított programok komplex megoldást kínáltak, és igyekeztek alkalmazkodni a helyi igényekhez. A vállalat hozzá tud járulni a kerületben a zöld szemlélet megvalósításához és terjesztéséhez, esélyt ad a megváltozott munkaképességű munkavállalók és a hajléktalanok számára is, hogy visszakerülhessenek a munka világába.

Sajnálattal tekintünk viszont arra, hogy az életmód tanácsadási programok jelenleg nem működnek, habár a Lélek-program keretében ezeket létrehozták. További javaslatunk, hogy a FESZOFÉ Nonprofit Kft. által megtermelt termékek – pl. a textil részleg esetében – nagyobb marketingben részesüljenek, hiszen a tudatos fogyasztók ebben az esetben potenciális célcsoportok lehetnek. Ezen kívül ötletként merült fel, hogy a foglalkoztatás minőségét tovább lehetne javítani, ha a FESZOFÉ-ban dolgozó hajléktalanok részére már a program elején tudnának biztosítani megfelelő, kulturált szállást. A további fejlesztési irányok meghatározásának nagyobb megvalósíthatóságot adhatna egy követési rendszer kialakítása, ami pontos információkat és adatokat

³⁷ Interjú Sebők Endrével, a FESZOFÉ ügyvezető igazgatójával. 6-7.

³⁸ Az Európai Bizottság honlapja.

közölhetne a programból kikerülők elhelyezkedéséről, hiszen végső soron ez határozza meg a vállalat tevékenységének hatékonyságát.

Irodalomjegyzék

- BELÜGYMINISZTERIUM közfoglalkoztatási portálja (2016): Folytatódik az országos hajléktalan mintaprogram. Forrás: <http://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/folytatodik-az-orszagos-hajlektalan-mintaprogram>, Letöltés ideje: 2016.09.28.
- BUDAPEST IX. KERÜLET FERENCVÁROS ÖNKORMÁNYZATA (2011): Lélek Program – Komplex program a Ferencvárosban élő hajléktalan-ellátás fejlesztésére és megelőzésére. Forrás: http://www.ferencvaros.hu/doks/otevk_111219_TEST/TEST_286_11_M1.pdf, Letöltés ideje: 2016. 09. 26.
- DEFOURNAY, J. - NYSSSENS M. (2012): The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective. EMES Working Paper, No 12-03.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG HONLAPJA: http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en, Letöltés ideje: 2016.09.20.
- FESZOFÉ saját kiadványa: Utcáról a munka világába.
- JÓZSEF ATTILA TERV – LENDÜLETBEN FERENCVÁROS VÁROSREHABILITÁCIÓJA HIVATALOS HONLAPJA. Projekt bemutatása Forrás: <http://jozsefattilaterv.hu/a-program-bemutatasa/> Letöltés ideje: 2016.09.27.
- KISS J. (2015): Társadalmi célok, gazdasági tevékenységek – A társadalmi vállalkozások definíciói. In: Civil Szemle. 2015/1., 5-22.
- KUTI E. - MARSCHALL M. (1995): A *nonprofit szektor fogalma*. Egy definíciós vita és ami mögötte van. *Esély*. 1. 1995.
- PETHEŐ A. I. (2009): A vállalati társadalmi felelősségvállaláson túl: a szociális vállalkozás. Phd értekezés. Budapest. Budapesti Corvinus Egyetem.
- SZABÓ M. - PETHEŐ A. (2009): GEM 2009 Magyarország, jelentés a szociális vállalkozások magyarországi helyzetéről. In: Globális Vállalkozói Monitor Magyarország jelentések Forrás: <http://www.gemconsortium.org/docs/2620/gem-hungary-2009-social-entrepreneurship-report>, Letöltés ideje: 2016.09.20.
- VARGA É. (2011): A társadalmi vállalkozások ökoszisztémája. Nemzetközi példák és jó gyakorlatok. NESST. Forrás: <http://www.nesst.org/wp-content/uploads/2014/05/At%C3%A1rsadalmi-v%C3%A1llalkoz%C3%A1sok-%C3%B6kosziszt%C3%A9m%C3%A1ja.pdf>, Letöltés ideje: 2016.08.20.

KITEKINTŐ

Michalkó Gábor – Ásványi Katalin – Juhász-Dóra Katalin – Jászberényi Melinda

A megújuló energiával összefüggő turizmusfejlesztés Tibolddaróc lakosságának attitűd-vizsgálata tükrében

Tibolddaróc, egykor a barlanglakásokban élők nyomorúságáról elhíresült község ma a Bükkalja egyik mintatelepülése, ahol a fejlesztés pilléreit a modernizációt, az innovációt, a környezettudatosságot egyaránt tükröző megújuló energia és a turizmus képezik. A helyi adottságokra építő turizmusfejlesztés a legnagyobb borászat áramellátását jelentős mértékben segítő energiaudvar kiépítése révén már kézzelfogható szimbiózisba is lépett a megújuló energia kínálta lehetőségekkel. Tibolddaróc versenyképességének erősödéséhez és a lakosság életminőségének növekedéséhez vezető folyamatok kulcstényezője az összefogás, a közös tenni akarás, amely az önkormányzat, a vállalkozók és a helyiek fogadókészségében tükröződik. A tanulmány egy terepkeresés tapasztalatainak és 255 tibolddaróci háztartás véleményének értékelésével vizsgálja a megújuló energia- és a turizmusfejlesztéssel kapcsolatos lokális attitűd sajátosságait.

Kulcsszavak: megújuló energia, turisztikai potenciál, fogadókészség, vidékfejlesztés, Bükkalja
Jelkód: Q42, 013, Z32, P25

Bevezetés

A területi verseny értelmezésében észlelhető szakmai polémia ellenére, közös platformként fogadható el, hogy az egymással hasonló hierarchia szintű települések rivalizálásában – különösen rurális dimenzióban – a népességmegtartó, illetve vonzó képesség, és az ezzel szoros összefüggésben lévő életminőség kulcsfontosságú tényezőknek tekinthetők (Lengyel 2006, Benedek et al. 2015, Szirmai 2015). Az életminőség objektív és szubjektív pilléreit képező jólétet, illetve jóllétet többek között az adott közösség egzisztenciális helyzete, valamint környezetének állapota is befolyásolja (Utasi 2006). A vidéki társadalom számára különös fontossággal bír a megélhetést biztosító helyi gazdaság és mindazon táji adottság, amely a kötődés fenntartásában játszik közre (Kovács 2012, Kovách 2012). A turizmus fejlesztése egyrészt hozzájárulhat a munkahelyek számának növeléséhez, másrészt a településkörnyezetre is kedvező hatással van, a vendégek érdeklődése pozitív visszaigazolást nyújt a helyi lakosoknak, hogy jó helyen élnek (Puczko–Rátz 1998). Mivel a társadalom és a környezet viszonya a rurális térségekben kézzelfoghatóbbá válik, ezért az élénkülő turisztikai kereslet gerjesztette energiaigény biztosításában a zöld megoldások is előtérbe kerülhetnek (Bergman et al. 2008). Vidéken optimálisabban pozícionálhatók a napkollektorok és a napelemek, jelentősen nagyobb tér áll rendelkezésre az elhelyezésükre, de a biomassza energia előállításához szükséges szerves anyagok is könnyebben elérhetőek, nem beszélve a szélturbinák vagy a vízerőművek kiépítéséről (Harmat et al. 2016). Miközben a megújuló energia fenntartható módon szolgálja a turisztikai infra- és szupersztruktúra energiaszükségletét, önmagában is a vendégek érdeklődésére számot tartó vonzerővé válhat (Becsen–Simmons 2002). Ugyanakkor megkerülhetetlen kérdés, hogy az adott közösség életminőségének megtartása és növelése érdekében mekkora teret enged a turizmusnak és milyen mértékben járul hozzá a növekvő energiaigény alternatív megoldásokkal való biztosításához.

Az ELTE Környezet- és Tájföldrajzi Tanszéke az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetel alkotott konzorciumban 2015-ben kezdte meg *A megújuló energiaforrások alkalmazásának tájvédelmi szempontú vizsgálata hazai mintaterületeken – kihívások és lehetőségek* című OTKA kutatási programját, amely három magyarországi térség példáján keresztül

vizsgálja a turizmus megújuló energiával alkotott szimbiózisát, illetve annak tájféldrajzi problematikáját. Mivel a turizmus fejlesztésének sikere részben a helyi lakosság hozzáállásán múlik, ezért a projekt keretében kitüntetett figyelmet szentelünk a turizmussal összefüggő zöld energia³⁹ társadalmi aspektusainak feltárására. Kifejezetten olyan települést kerestünk, amelyben egyszerre valósul meg a turizmusfejlesztés és a megújuló energia infrastruktúrájának kiépítése. Így jutottunk el a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fekvő Tibolddarócra, ahol a helyi önkormányzat a település gazdaságában és a lakosság életminőségének növelésében a turizmus fejlesztését és a megújuló energia kiépítését egyaránt prioritásként kezeli. A 2015 nyarán a tibolddaróci lakosság körében lefolytatott kérdőíves vizsgálatunk arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen a helyiek hozzáállása a turizmus és a megújuló energia infrastruktúrájának fejlesztéséhez. A jelen tanulmány kitüntetett figyelmet szentel annak bemutatására, hogy Tibolddaróc társadalmának hozzáállása miként segítheti a település turizmus és megújuló energia orientációjú versenyképességének erősítését.

Elméleti háttér

A megújuló energia hasznosításának komplex problematikája hosszú ideje foglalkoztatja a különböző tudományágak képviselőit (Lukács 2009), az Európai Unió következetes energiapolitikája, különösen a 2009-ben elfogadott irányelve⁴⁰ azonban katalizátorként hatott a transzdiszciplináris vizsgálatokra (Cansino et al. 2011). Az Európai Unió tagállamai – a 2020-ra előirányzott 20%-os megújuló energiafelhasználási mutató elérése érdekében – a társadalom és gazdaság legkülönbözőbb területein szorgalmazzák a tudomány támogatta szemléletformálás megvalósítását (Szarka 2010). A lakossági és a vállalati szféra energiahatékonyságának kulcsa a fenntartható fejlődés elvének mindennapi életbe történő átültetése, amely a beruházásigényes technológiák elfogadását és kiépítését eredményezik (Kozma et al. 2014, Kohlheb et al. 2015). A gazdaság szerkezetének átalakulása a szolgáltató szektor súlyának jelentős növekedését eredményezte, így a globális felmelegedés ütemének mérséklésében a legnagyobb károsanyag-kibocsátó ipar mellett a kiskereskedelmi, az egészségügyi, az oktatási, a pénzügyi és nem utolsósorban a turisztikai szolgáltatók energiapolitikája is közrejátszhat (Schipper et al. 1986). Egyre több a szolgáltatóiparban érdekelt vállalkozás ismeri fel a megújuló energia hasznosításában rejlő, az energiahatékonyságon túlmutató üzleti és társadalmi felelősségvállalásként értelmezhető lehetőségeket, ami a fosszilis tüzelőanyagok visszaszorulásához, az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentéséhez, végső soron az energiaellátás diverzifikációjához vezethet (Lozano et al. 2015).

A szolgáltatások piacán belül a turizmusnak – mint az energiahatékonyság megvalósulásáért felelős ágazatnak – kitüntetett szerepe van, mivel az utasok szállításában közreműködő közúti és légi közlekedés, a vendégek tartózkodását, ellátását biztosító szálloda- és vendéglátóipar a jelentősebb károsanyag kibocsátók, illetve energiafelhasználók közé tartozik (Pace 2016). A turizmusipar energiafelhasználása jelentős mértékben függ az adott desztináció földrajzi elhelyezkedésétől, a világ turisztikai piacán meghatározó szerepet játszó mediterrán térségek elsősorban a hűtési (helyiségek légkondicionálása, élelmiszerek fagyasztása), míg a kontinentális területek a téli időszak fűtési igénye miatt tekinthetők energia-érzékenyeknek (Michalena-Tripanagnostopoulos 2010). Elsősorban a szállodák és a vendéglátóhely a leginkább energiaigényes objektumok, de nem szabad figyelmen kívül hagyni a látogatók érdeklődését kiváltó turisztikai attrakciókat értékesítő létesítményeket sem (például múzeumok, fürdők). Ugyanakkor fek-

³⁹A tanulmányban a megújuló energia, a zöld energia és az alternatív energia kifejezéseket szinonim fogalmakként kezeljük.

⁴⁰Az Európai Parlament és a Tanács 2009/28/EK irányelve (2009. április 23.) a megújuló energiaforrásból előállított energia támogatásáról, valamint a 2001/77/EK és a 2003/30/EK irányelv módosításáról és azt követő hatályon kívül helyezéséről.

vésüknél fogva gyakran a turisztikai infra- és szuprastruktúrát képező objektumok esetében nyílik optimális lehetőség arra, hogy az üzemeltetők gazdaságosan hasznosítsák a megújuló energia technológiáját (például a szállodák tetejére épített napelemek, napkollektorok; a vidéki turizmus célterületein elérhető biomassza; a fürdővárosokban újrahasznosuló termálvíz). Az alternatív energia előállításához használt műszaki eszközpark a modernitást, a korszerűséget, a fenntarthatóságot sugallja, ezért ez az erre fogékonyak számára utazásösztönző marketingkommunikációs üzenet is lehet (Wang–Huang 2013). Mivel idegen környezetben hajlamosak vagyunk jobban elfogadni és értékelni az otthon szkeptikusan szemlélt innovációkat, így a turizmusiparban megjelenő zöld energia megoldások a társadalmi felelősségvállalást is serkentik (Fairweather et al. 2005).

A megújuló energia kiépítése forrás és attitűd kérdése. Míg az állam az előbbihez pályázatokkal, utóbbihoz tudatos szemléletformálással, társadalmi kommunikációval igyekszik hozzájárulni (Zografakis et al. 2011). Mivel a turisztikai fejlesztések sokszor a helyi társadalom életterében valósulnak meg, ezért véleményük kikérése, a turistákéval való ütköztetése megkerülhetetlen, állásfoglalásuk a közjót szolgáló irányba terelheti a fejlesztéseket (Dalton et al. 2008). A megújuló energia kiépítése területigényes, gyakran más funkciók működésének helyét szűkíti, vagy furcsa, szokatlan felületeket, tájlesztétkialag megkérdőjelezhető tereket hoz létre (Frantál–Kunc 2011). Kisebb településeken a helyiek fogadókészsége hatványozottabban kalkulálандó tényező, a megszokottól eltérő energiahasznosítás főleg az idők lakta vidéki térségekben kíván körültekintő, a beavatásukra koncentráló előkészítést (Karabuga et al. 2015).

Vizsgálat módszertana

Tibolddaróc megújuló energiával összefüggő turizmusfejlesztésének feltárásához a szakirodalom feldolgozására és a statisztikai adatok elemzésére épülő szekunder módszertan mellett a települési szintű terepkutatásokban, különösen a turizmusorientált szociálgeográfiai vizsgálatokban (Berényi 1979) elterjedt hibrid módszert alkalmaztuk. Ennek lényege a kvalitatív és a kvantitatív eljárásoknak a vizsgálandó probléma sajátosságához igazodó ötvözése (Neulinger 2016).

Elsősorban a Scencedirect és az Ebsco online tudományos folyóirat adatbázisok alkalmazásával feltártuk és feldolgoztuk a turizmus és a megújuló energia szimbiózisát tárgyaló nemzetközi folyóirat-cikkeket, ugyanakkor hangsúlyt helyeztünk a helyi társadalom fogadókészségével kapcsolatos teoretikus előzmények megismerésére is. A magyar szakirodalmi háttér megismeréséhez az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet Szakkönyvtárának gazdag állományát hasznosítottuk. Tibolddaróc társadalmi, gazdasági folyamatainak értékeléséhez a KSH online népszámlálási adatait és a Tájékoztatói Adatbázis szálláshely-statisztikáját alkalmaztuk.

A kutatási programban résztvevő ELTE Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék munkatársaival együttműködve 2015. június 23-án kerekasztal-beszélgetést szerveztünk Tibolddarócon, amelyen a település képviselőtestülete, illetve a helyi prominenciák vettek részt. Ezen a kutatás szempontjából releváns kérdések megvitatására került sor, a moderált beszélgetésről hangfelvétel készült. Ezt követően csoportos terepbejárás következett, a polgármester és az érintett szakemberek bemutatták a település turisztikai potenciálját, az egyes objektumok megtekintésekor kérdések fogalmazódtak meg és fotódokumentáció is készült.

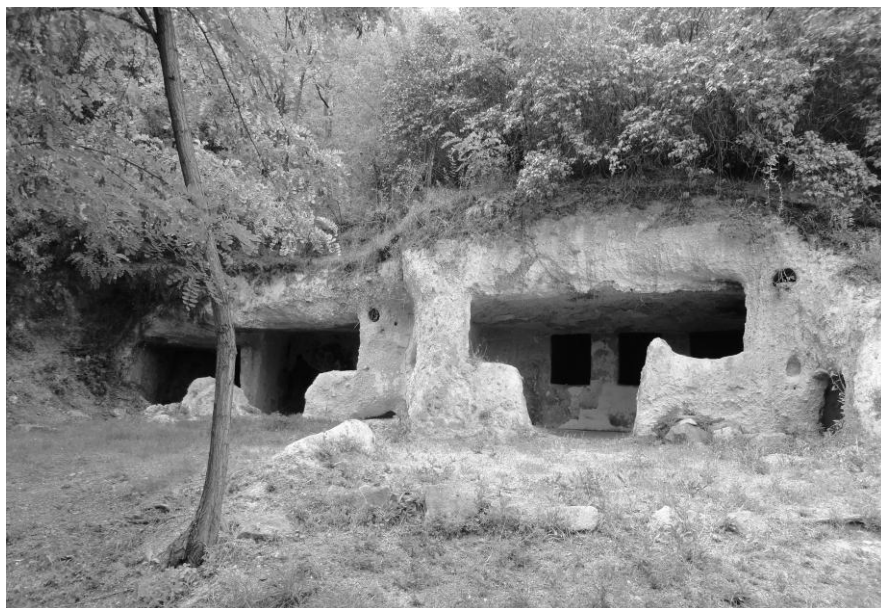
Tibolddaróc lakosságának attitűdvizsgálatára önkitöltős kérdőív alkalmazásával került sor. A kerekasztal-beszélgetés és a terepbejárás tapasztalatait felhasználva készítettük el a kérdőív teszt verzióját, amelyet véletlenszerűen kiválasztott 10 helyi lakossal átbeszéltünk, a tapasztalatok alapján módosítottunk és véglegesítettünk. A kérdőív kérdéseinek összeállításánál törekedtünk arra, hogy minél kevesebb nyitott kérdés legyen és a válaszadóknak Likert skálán keljen az előre megadott állításokkal kapcsolatos egyetértésüket, véleményüket mérlegelnie. A lekérdezésre 2015. szeptember 7-21 között került sor. A falu minden háztartásába eljuttatunk egy-egy kérdőívet és egy kitöltési útmutatót, de akit a vizsgálatban résztvevő helyi illetékességű segítők otthon talált, annak személyesen is elmagyarázta a teendőket. E mellett a helyi fórumokon a pol-

gármester is felhívta a lakosság figyelmét a kérdőívvezetésben való részvétel fontosságára. Minden kérdőív mellé mellékelünk egy borítékot ebbe lehetett visszajuttatni a kitöltött kérdőívet a helyi illetékességű segítőknek átadva, vagy a polgármesteri hivatalban egy erre a célra rendszeresített ládába elhelyezve. A kiosztott 676 kérdőívből 255 került kitöltésre, amely 37,7%-os részvételt jelent, a minta nem reprezentatív. A kérdőíveket Excel táblázatban rögzítettük, majd a tisztított adatbázist SPSS 22.0 szoftver segítségével egyszerű matematikai statisztikai módszereket alkalmazva elemeztük.

Eredmények

Tibolddaróc turizmusának földrajzi környezete

Annak ellenére, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Mezőkövesdi járásban fekvő község igen gazdag történelmi múltra tekint vissza (Karuczka 2014), a XX. században éppen a szegénységéről híresült el. Szabó Zoltán (1938) „Cifra nyomorúság” című szociográfiájában arról számol be, hogy Tibolddaróc lakosságának 60%-a barlangokban kénytelen élni. A riolittufába vájt, eredetileg juhok téli szállásaként és a helyiek menedékeként egyaránt szolgáló barlanglakások mára a település turisztikai potenciáljának részét képezik (1. ábra).

1. ábra Barlanglakások Tibolddarócon: egykor a nyomor, ma a turizmusfejlesztés színterei
Forrás: Michalkó Gábor felvétele, 2015

A Miskolci-Bükkalja elnevezésű kistájon (Dövényi 2010), a festői szépségű Kácsi-patak völgyében fekvő Tibolddaróc a Bükki borvidék részeként meghatározó szerepet játszik a térség borturizmusában, amelynek infrastruktúráját ugyancsak a riolittufába vájt többszintű pincerendszer képezi. A népszámlálások tanúbizonysága szerint 1990 óta csökkenő lakónépességű község törekszik a kedvezőtlen demográfiai folyamatok lassítására, a napközi otthonos óvoda mellett a nyolc évfolyamos, 2012-ben felújított általános iskola fenntartása – az épület rendezvényhelyszínként is funkcionál – feltétlenül ezt a célkitűzést szolgálja. A 2016-ban 1357 fő otthonát képező faluban 672 háztartás található, amelynek rokoni, baráti kapcsolatai a VFR turizmust generálhatja (Michalkó et al. 2014). A falu fele-fele arányban fiatal (15-39 éves), illetve idős (40-59 éves) munkaképes korú lakosságának (együttvéve a népesség 61,3%) első számú munkaadója az

önkormányzat, e mellett a borászatban érdekelt vállalkozások, a helyi szolgáltatók (posta, gyógyszertár, orvosi rendelő, kiskereskedelem, vendéglátás) biztosítják a lakosság foglalkoztatását. Tibolddaróc elérhetősége kizárólag gépkocsival mondható kedvezőnek, Magyarország legnagyobb turista kibocsátó piacától, Budapesttől 154 kilométerre (1 óra 41 percre) fekszik, ugyan az M3-as autópályához légvonalban közel van, de a fővárosból érkezőknek a településhez legközelebb lévő kijárattól 27 kilométert kell, több helységet is érintve, alsóbbrendű utakon megtenni, ami növeli a távolság érzését. Tömegközlekedéssel már jóval nehezebb a település megközelítése, vasútállomással nem rendelkezik, Budapestről a MAV-Volán kombinációjában 1 átszállással, napszaktól függően 2 óra 35 perc – 4 óra 6 perc alatt érhető el, vasárnaponként 4 járatot lehet igénybe venni az első hajnali 5,00-kor, az utolsó délután 16,30-kor indul a fővárosból, ami viszonylag tág időintervallumú tervezést tesz lehetővé.

Tibolddaróc turisztikai piaca

Tekintettel arra, hogy Tibolddaróc nem rendelkezik olyan egyedi vonzerővel, amely a konkurenciától határozottan megkülönböztetné⁴¹ turisztikai piacának vizsgálatakor, a kereslet-kínálat fontosabb tényezőinek értékelésekor a versenytársak pozícióját hangsúlyozottabban célszerű figyelembe venni. Tibolddaróc turisztikai potenciálja alapvetően a műemléki védelmet élvező objektumokból (1), a barlanglakásokból (2), a borászatokból (3) és a megújuló energia többcélú hasznosításából (4) tevődik össze, amit a falusi milió (5) foglal keretbe.

(1) A műemléki nyilvántartás⁴² szerint Tibolddarócon öt darab műemléki védelemben részesített objektum található. Egyik műemléki objektum sincs turisztikailag hasznosítva, a Bottlik-kastély és a Gencsi-kúria teljes felújításra szorul, a Majtényi-kúriát ugyan felújították, de a község gazdasági, társadalmi funkciót nem rendeltek hozzá. Mivel ezen épületek magántulajdonban vannak, az önkormányzatnak kevés eszköze van a turizmusba történő bevonásukra. Sem a karbantartott, késő barokk római katolikus templom, sem Nepomuki Szent János szobra önmagában nem tekinthető turisztikailag releváns, a térségben különleges tájértékkel⁴³ bíró vonzerőnek.

(2) Tibolddaróc közigazgatási területén található barlanglakások számosságukat, méretüket és fizikai állapotukat tekintve is alkalmasak a turisztikai való hasznosításra. Annak ellenére, hogy történetek lépések megközelíthetőségük biztosítására, látogatásuk menedzselésére már nem került sor. A bárki által megtekinthető barlanglakások hasznosítása érdekében az önkormányzat pályázati forrást kíván igénybe venni és a kulturális turizmus részévé óhajta tenni az objektumokat. Mivel a tibolddarócihoz hasonló barlanglakások a Bükkalja több településén is a turisztikai kínálat részét képezik, ezért az alkotótelepként működő noszvaji vagy a tájházként funkcionáló cserépváraljai már jelenleg is a köztudatba épült attrakciók.

(3) A K-DK-nek lejtő heglábfelszíni dombságon elterülő Tibolddaróc a Bükki borvidék része, ugyan sem a talaj, sem a hőmérséklet-viszonyok nem tekinthetők a szőlőtermesztés szempontjából feltétlenül ideálisnak, a helyi termelőknek mégis sikerült olyan fajtákat és technológiákat meghonosítaniuk, amelyek hozama és minősége alkalmas a helyi pincerendszer hordóinak feltöltésére. A településközpontból könnyen elérhető, közel egy kilométer hosszúságú, több szintes Pincefaluban ma több borászat is a borturizmus igényeinek mindenben megfelelő kínálattal rendelkezik. Több pince is nyert az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban borturisztikai

⁴¹USP (Unique Selling Proposition) a marketingtudományban használt kifejezés, leginkább egy termék vagy szolgáltatás olyan jellemvonására utal, amely az egyediségre visszavezethetően serkenti a sikeres értékesítését.

⁴²<http://www.muemlekem.hu/muemlek?any=Tibolddaroc>

⁴³<http://tajertekar.hu/hu/>

szolgáltatások fejlesztésére támogatást, legnagyobb a pezsgőgyártásáról is ismert Mezei Pincészet. A gasztroturizmus részeként értelmezhető az évek óta sikerrel megrendezett *Víg Daróci Pincék Főzőfesztiválja* elnevezésű rendezvény is.

(4) Tibolddaróc önkormányzata és vállalkozói elkötelezettek a megújuló energia felhasználásának bővítésében, az önkormányzati létesítmények (hivatal, óvoda, konyha, könyvtár) egy KEOP program keretében kerültek napelemekkel ellátásra, a kivitelezés keretein belül 96 darab 250 Wp névleges teljesítményű napelem modul került felszerelésre. E mellett a pezsgőgyártásban érdekelt Mezei Pincészet, a hűtés során felhasznált villamosenergia biztosítása érdekében épített ki látványos energiaudvart.

(5) Tibolddaróc miliője a falusi turizmus hasznosításában játszik közre. A heglábfelszíni fekvés, az évszázados történelmi múlt, amelyet a romos kúriák is sugároznak, a mezőgazdaság sikereinek eredménye, a vidékiességet erősítő fesztiválok, a hívogató pincék állapota, az összefogás, a településért való tenni akarás egymással karöltve formálják a község vonzó atmoszféráját.

Tibolddaróc turisztikai potenciálját a szakszerű tervezés (turizmuskonceptió, turizmusstratégia), a megfelelő szálláshely biztosítása és a professzionális marketingkommunikáció hiányában mind ez ideig nem sikerült értékesíthető turisztikai terméké fejleszteni. Ennek egyenes következménye, hogy a településen statisztikai értelemben nincs érdemi vendégforgalom, kereskedelmi szálláshely nincs, a magán szálláshely⁴⁴ kínálat elenyésző, 2010–2015 viszonylatában 29–42 férőhely között ingadozott, amit 4-5 vendéglátó üzemeltetett. A vizsgált időszakban külföldi vendég nem szállt meg Tibolddarócon, a belföldiek pedig 10–221 vendégéjszakát töltöttek el, amely egyértelműen a község szálláshely kapacitásának kihasználatlanságát tükrözi. Ezen adatok természetesen kizárólag a konvencionális turizmusban megjelenő, pontosabban meg nem jelenő forgalmat mutatják, azonban nem adnak képet az úgynevezett láthatatlan turizmusról, amely elsősorban a rendezvényekhez, pincelátogatásokhoz kötődő egynapos kirándulásokban és az úgynevezett VFR turizmusban öltenek testet. A már említett *Víg Daróci Pincék Főzőfesztiválja*ra érkezők és a település közel 700 háztartásának távolabb élő rokonai, barátai generálta forgalom jelentős része a szíveségi szálláshelyadásban realizálódik.

A tágabban értelmezett környéken, a Mezőkövesdi járásban számos olyan település fekszik, amelyek ugyancsak érdekeltek a lakosság turizmusra alapozott életminőségének növelésében és a területi versenyben messze Tibolddaróc előtt járnak. A minősített gyógyvízre alapozott termálfürdőt üzemeltető Bogács és a Zsóry gyógyfürdőt birtokló Mezőkövesd önálló turisztikai desztinációs menedzsment szervezettel⁴⁵ rendelkezik, a tervezés, a fejlesztés és a marketing hatékonyságának eredője mindkét esetben a százezret meghaladó vendégéjszaka mutató. A turisztikai potenciált tekintve Tibolddaróccal egy súlycsoportban lévő Cserépfalu és Noszvaj részben a barlanglakásokkal összefüggő kulturális és a szőlőművelésre épülő borturizmusra építi a kínálatát, részben olyan egyedi vonzerőket hasznosít, mint például a Cserépfaluból megközelíthető Subalyuk-barlang vagy Noszvajon a múzeumként funkcionáló De la Motte kastély és a Sikfőkúti-tó. A turizmus sajátosságainál fogva az egyazon térségben lévő versenytársak nem csupán rivalizálhatnak, hanem segíthetik is egymást, így a Mezőkövesdi járásban könnyen kialakíthatók lennének a szinergiákra épülő klaszterek, vagy éppen csillagtúrákban testet öltő térségi együttműködések (Aubert 2011, Gonda–Spiegler 2012).

⁴⁴A 239/2009. (X. 20.), a szálláshely-szolgáltatási tevékenység folytatásának részletes feltételeiről és a szálláshely-üzemeltetési engedély kiadásának rendjéről szóló kormányrendelet a korábban magán szálláshelyként értelmezett falusi szálláshelyet üzleti célú egyéb szálláshelyként nevesíti.

⁴⁵2015 óta működő Bogácsért Turisztikai Egyesület és a 2011 óta működő Matyóföldi Idegenforgalmi Egyesület (Mezőkövesd).

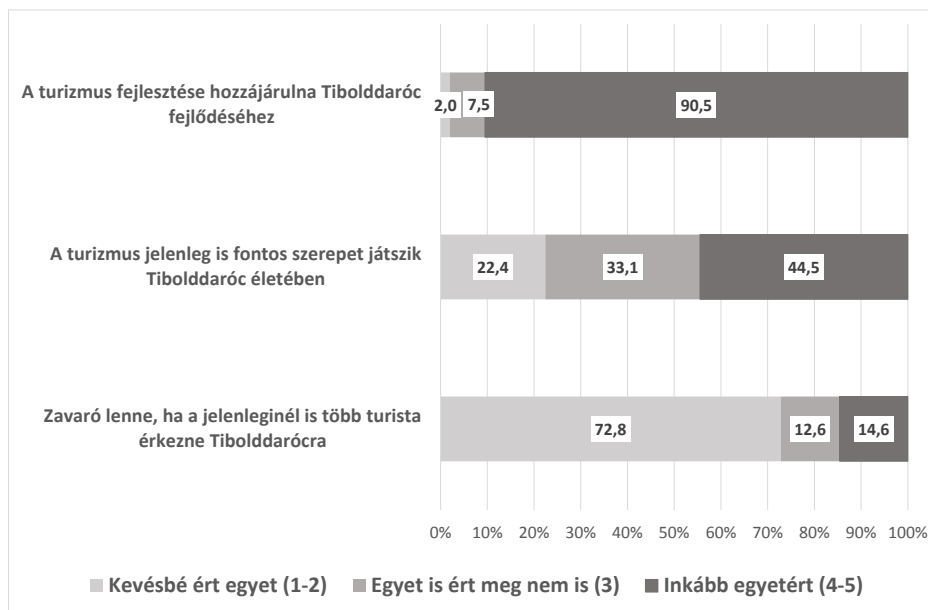
Tibolddaróc lakosságának turisztikai fogadókészsége

Egy település turizmusának fejlesztése, a kínálat versenyképességének erősítése szempontjából a helyi társadalom fogadókészsége kulcsfontosságú tényező (Michalkó 2012). Elsősorban a döntéshozók (az önkormányzat) és a vállalkozók turizmushoz való viszonya a meghatározó, de a helyi lakosság attitűdje, a turisztikai beruházások megvalósításával kapcsolatos állásfoglalása is a siker megkerülhetetlen elemét képezi (G. Fekete 2007, Bujdosó et al. 2007). Azok a fejlesztések, amelyek a választópolgárok véleményének megismerése nélkül valósulnak meg, nehezen válnak a helyi identitás részévé és az adott település irányítói iránti bizalom csorbitásához is hozzájárulhatnak.

A turizmussal kapcsolatos attitűd

Tibolddaróc lakossága egyrészt az érkezők vendéglátójaként, másrészt a környéket, vagy az országot járva vendégként is észleli a turizmusnak a magyarországi települések életére gyakorolt hatásait, így képes azok vonatkozásában véleményt formálni.

A kérdőívészés során megkérdeztük 1-5 Likert skálán értékelték Tibolddaróc turizmusával kapcsolatban előre megfogalmazott állításokat, az 1 az „egyáltalán nem ért egyet”, az 5 a „teljes mértékben egyetért” véleményt tükrözi. Annak érdekében, hogy árnyaltabb eredményeket kapjunk, a skála 1-2 és 4-5 értékű válaszait összevontuk és azokat kevésbé ért egyet, illetve inkább egyetért megnevezést alkalmaztunk, a 3-as értéket (egyet is ért meg nem is) változatlanul hagytuk (2. ábra).

2. ábra Tibolddaróc lakosságának hozzáállása a turizmus helyi fejlesztéséhez, 2015

Forrás: Saját számítás

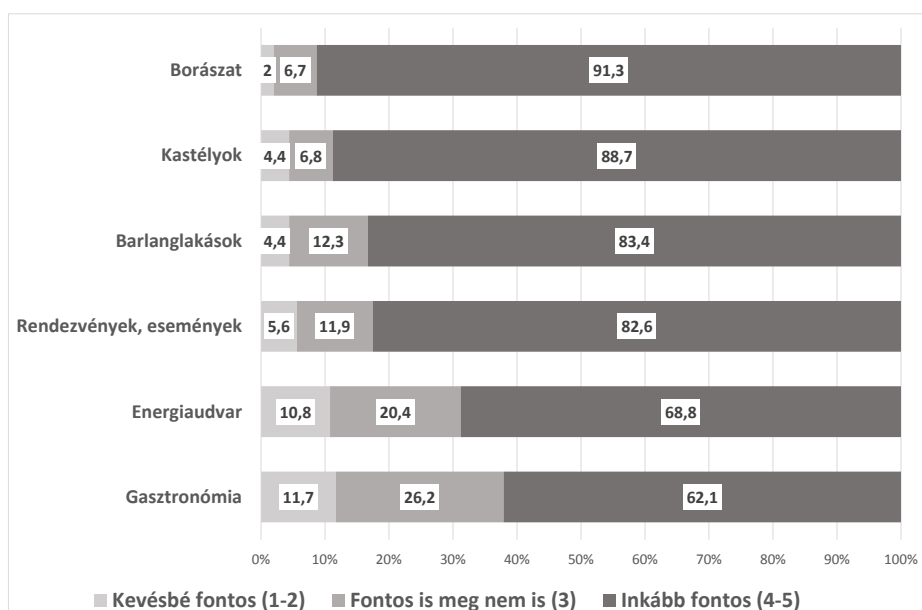
A válaszadók ugyan megosztottságot mutatnak a tekintetben, hogy a turizmus vajon fontos szerepet játszik-e Tibolddaróc életében, de az állítással inkább egyetértők (44,5%) aránya duplája a kevésbé egyetértőkének (22,4%). Abban, hogy a turizmus fejlesztése hozzájárulna Tibolddaróc fejlődéséhez, alig van vita a megkérdeztettek között, 90,5%-uk egyetértően nyilatkozott. Ezzel

összefüggésben a válaszadók mindössze 14,6%-át zavarná, ha a jelenleginél is több turista érkezne Tibolddarócra.

Tibolddaróc lakossága tehát a statisztikailag szinte kimutathatatlan vendégforgalom ellenére úgy érzi, a turizmus már napjainkban is jelen van a község életében és pozitívan ítéli meg a jövőbeli fejlesztések hozadékát, amelynek vonatkozásában kedvezően áll a turisták számának növekedésével járó hatások elviseléséhez.

A fejlesztési prioritások észlelése

A tibolddaróciak nap mint nap szembesülnek a település turisztikai potenciálját alkotó materiális és immateriális erőforrásokkal, azokat – akár saját tapasztalataik, akár a médiának köszönhetően – képesek összehasonlítani a versenytársakéval. Helyismeretükre, generációról generációra öröklődő tudásukra köszönhetően képesek megítélni, melyek azok az értékek, amelyekre érdemes alapozni Tibolddaróc turizmusfejlesztését.

3. ábra Tibolddaróc turisztikai potenciáljának megítélése a helyi lakosság körében, 2015
Forrás: Saját számítás

A kérdőívvezés során megkérdezettek 1-5 Likert skálán értékelték tibolddaróci attrakciók szerepét a település turizmusának fejlesztésében, az 1 az „egyáltalán nem fontos”, az 5 a „nagyon fontos” véleményt tükrözi. Annak érdekében, hogy árnyaltabb eredményeket kapjunk a skála 1-2 és 4-5 értékű válaszait összevontuk és azokra kevésbé fontos, illetve inkább fontos megnevezést alkalmaztunk, a 3-as értéket (fontos is meg nem is) változatlanul hagytuk (3. ábra).

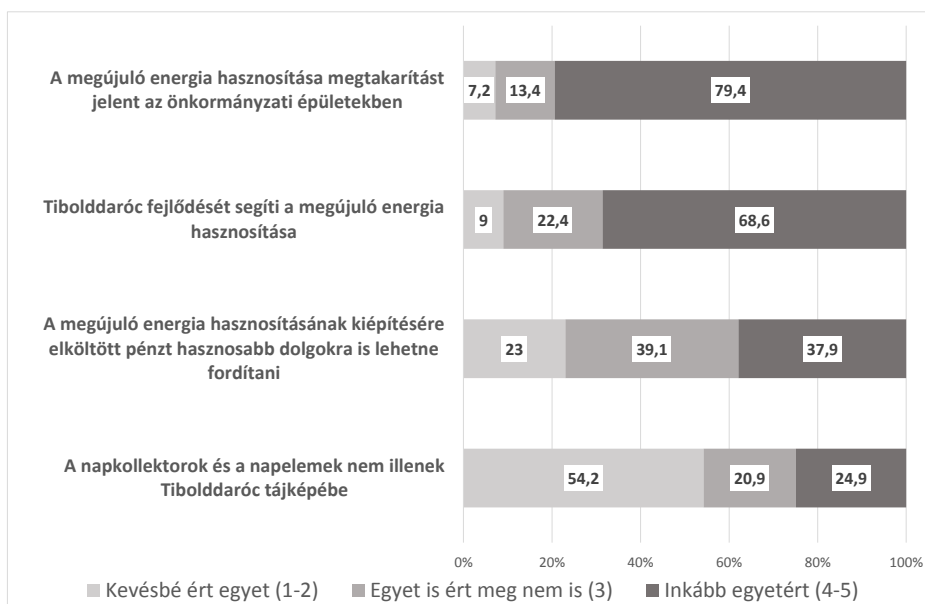
A válaszadók döntő többsége (91,3%) a borászatot tartja a legfontosabb turizmusfejlesztési potenciálnak, de hasonlóan magas a kastélyokra, kúriákra (88,7%), a barlanglakásokra (83,4%) és a rendezvényekre, eseményekre (82,6%) építeni szándékozók aránya is. Az energiaudvar (mint a megújuló energia hasznosításának bemutatására hivatott térszín) a megkérdezettek közel kétharmadának (68,8%) fejlesztésbe bevonandó objektumként él a fejében, a gasztronómia (62,1%) mint a kulturális örökség sajátos lenyomata már kevésbé sorolható a prioritások közé.

A tibolddaróciak igen magas bizalmi értéket rendeltek a település turisztikai potenciáljához, különösen a szárnyait bontogató borturizmus kínálati elemeihez, de azon objektumok fej-

lesztésének támogatottsága is tekintélyes, amelyek infrastruktúrájának kialakítása minden valószínűség szerint csak jelentősebb állami és/vagy európai uniós támogatásból lenne megvalósítható. Öröndetes, hogy az energiaudvar is szerepet kapott a fejlesztés prioritásainak lakossági meghatározásakor.

Megújuló energia a fejlesztés fókuszában

A megújuló energia jelen van Tibolddaróc lakosságának mindennapi életében, egyrészt az önkormányzati intézmények, másrészt az egyik legnagyobb helyi vállalkozás, a Mezei Pincészet villamosenergia-ellátását segíti. A tibolddaróciak nem csak vizuálisan szembesülnek az épületeken, illetve az energiaudvarban elhelyezett napelemekkel, hanem a beruházások finanszírozásában meghatározó szerepet játszó állami támogatások mértékét is táblák hirdetik. Mivel a megújuló energiával kapcsolatos fejlesztések az önkormányzati kommunikációban is jelen vannak, ezért megítélésük a közbeszédben is tükröződik.

4. ábra Tibolddaróc lakosságának véleménye a megújuló energia helyi szerepéről, 2015
Forrás: Saját számítás

A kérdőívhezés során megkérdezettek 1-5 Likert skálán értékelték a megújuló energiával kapcsolatban előre megfogalmazott állításokat, az 1 az „egyáltalán nem ért egyet”, az 5 a „teljes mértékben egyetért” véleményt tükrözi. Annak érdekében, hogy árnyaltabb eredményeket kapjunk a skála 1-2 és 4-5 értékű válaszait összevontuk és azokat kevésbé ért egyet, illetve inkább egyetért megnevezést alkalmaztunk, a 3-as értéket (egyet is ért meg nem is) változatlanul hagytuk (4. ábra).

A válaszadók döntő többsége (79,4%) úgy gondolja, hogy a megújuló energia valóban megtakarítást jelent az önkormányzat által üzemeltetett épületekben, kétharmaduk (68,6%) pedig Tibolddaróc fejlődésében betöltött szerepét is elismeri, ugyanakkor nem elhanyagolható azok aránya sem, akik a megújuló energiára fordított források hasznosabb felhasználhatósága mellett tették le a voksukat (37,9%). A Tibolddarócon kiépített napelemek tájképi illeszkedésének vonatkozásában a válaszadók többsége (54,2%) úgy nyilatkozott, hogy nincs kifogásuk a napfény hasznosítására hivatott technológia ellen.

A vizsgálatban résztvevő tibolddaróci lakosság kedvezően fogadta a településen kiépített napelemes rendszereket, egyfelől az érintett önkormányzati intézmények, illetve a Mezei Pincészet munkavállalóiként közvetlen tapasztalatokkal is rendelkezik, másfelől a legkülönbözőbb csatornákon keresztül értesült azok jótékony, megtakarítást jelentő és fejlődést tükröző hatásairól. A napelemeknek a tradicionális falusi miliőbe való illeszkedése elfogadható mértékű, a kiépítés volumene még nem lépte át a zavarónak tartott szintet.

Következtetések

Tibolddaróc azon észak-magyarországi falvak egyike, amelyek XX. századi történetében a rendszerváltozás kínálta lehetőségek felismerése és kihasználása sorsfordító hatást eredményezett. A második világháború előtti időszak mérhetetlen és Szabó Zoltán szociográfiájának köszönhetően közismertté vált nyomorúságáról mára csak a borászatban hasznosított, illetve turisztikai célú fejlesztés alatt álló egykori barlanglakások tanúskodnak. Tibolddaróc a Bükkalja egyik mintaértékű települése, ahol az összefogás, a tenni akarás, a pályázati lehetőségek megragadása eredményeként észlelhető fejlődés képes az észak-magyarországi régió hasonló adottságú falvait jellemző, kedvezőtlen gazdasági-társadalmi folyamatok lassítására.

5. ábra Az energiaudvar Tibolddaróc tájképének részévé vált

Forrás: Michalkó Gábor felvétele, 2015

Tibolddaróc ugyan nem rendelkezik egyedülálló turisztikai vonzerővel, azonban a turizmusban hasznosítható potenciálja alapján – elsősorban a kulturális és a borturizmus vonatkozásában – alkalmas versenyképes termék kialakítására. A turizmus fejlesztéséhez nélkülözhetetlen fogadókészség az önkormányzat, a vállalkozók és a helyi lakosság részéről egyaránt érzékelhető, a terpkutatás során észlelt pozitív attitűdöt az elmúlt évek sikeres próbálkozásai is visszaigazolják. Tibolddaróc a megújuló energia hasznosítására tett erőfeszítéseinek köszönhetően a modernizáció útjára lépett, ezen törekvésében felmutatható eredmények alátámasztják a helyi értékeken nyugvó turizmusfejlesztési elképzeléseinek megvalósíthatóságát. A turizmus – a megújuló energiához hasonlóan – innovációra épülő ágazat, a kettő szimbiózisának eredője serkenti a térséget sújtó válságjelenségek tompítását. Ha az önkormányzat a belső és külső marketingkommunikációja révén azt az üzenetet közvetíti, hogy a megújuló energia élhető, korszerű, vállalkozásra al-

kalmas, látogatásra érdemes községgé teszi, teheti Tibolddarócot, akkor ez a helyiek identitására és a település imázsára is kedvező hatást gyakorolhat. A megújuló energia kiépítésével a turizmusipar legkülönbözőbb érintettjei felé is azt sugallja Tibolddaróc, hogy számára a környezeti kérdések, a fenntartható fejlődés és a tudatos fogyasztás elsődrendű témák, amelyek a turisztikai piacon jól csengő hívószavak lehetnek. Egyes turisztikai attrakciók vagy az infra- és szuprasturktúra részét képező objektumok működtetésénél (lásd Mezei Pincészet) a megújuló energia hasznosítása pedig már olyan egyértelmű szimbiózist jelent, amely kézzelfogható gazdasági hasznot, életminőség-növelő és versenyelőnyt eredményező tényezőt is képvisel.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmányban közreadott kutatási eredményeket megalapozó vizsgálatokat az OTKA 112642 szerződése támogatta.

Irodalomjegyzék

- AUBERT A. (2011): Turizmus trendek és térszerkezet Magyarországon. Pécs: Publikon Kiadó.
- BECKEN, S. - SIMMONS, D. (2002): Understanding energy consumption patterns of tourist attractions and activities in New Zealand. *Tourism Management*. 23(4), 267-277.
- BENEDEK J. - KOCZISZKY GY. - VERESNÉ SOMOSI M. - BALATON K. (2015): Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*. 12(2). pp. 4-22.
- BERÉNYI I. 1979: Jósvafő földrajzi adottságainak értékelése, különös tekintettel az idegenforgalomra. *Földrajzi Közlemények*. 27(1-3), pp. 92-105.
- BERGMANN, A. - COLOMBO, S. - HANLEY, N. (2008): Rural versus urban preferences for renewable energy developments. *Ecological Economics*. 65(3), 616-625.
- BUJDOSÓ Z. - DÁVID L. - HERNECZKY A. - TÓTH G. (2007): A turizmus és a regionális versenyképesség kapcsolatának mutatói a Mátravidék példáján keresztül. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*. 4(1). pp. 3-20.
- CANSINO, J. - PABLO-ROMERO, M. - ROMAN, R. - YNIGUEZ, R. (2011): Promoting renewable energy sources for heating and cooling in EU-27 countries. *Energy Policy*. 39(6), pp. 3803-3812.
- DALTON, G. - LOCKINGTON D. - BALDOCK, T. (2008): A survey of tourist attitudes to renewable energy supply in Australian hotel accommodation. *Renewable Energy*. 33(10), 2174-2185.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) (2010): Magyarország kistájainak katasztere. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- FAIRWEATHER, J. - MASLIN, C. - SIMMONS, D. (2005): Environmental values and response to ecolabels among international visitors to New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism*. 13(1), pp. 82-98.
- FRANTÁL, B. - KUNC, J. (2011): Wind turbines in tourism landscapes: Czech Experience. *Annals of Tourism Research*. 38(2), pp. 499-519.
- G. FEKETE É. (2007): A turizmus megjelenése és szerepe az aprófalvak funkcióváltásában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*. 4(1), pp. 21-54.
- GONDA T. - SPIEGLER P. (2012): A turisztikai klaszterek szerepe a regionális marketingben. *Marketing és Menedzsment*. 1-2. pp. 15-25.

- HARMAT Á. - MUNKÁCSY B. - SZALKAI LŐRINCZ Á. - BALLABÁS G. - CSÜLLÖG G. - HORVÁTH G. - SZABÓ M. (2016): A közösségek által generált energetikai megoldások, mint a területfejlesztés eszközei. *Területfejlesztés és Innováció*. 10(3) pp. 3-15.
- KARABUGA, A. - YAKUT M. - YAKUT, G. - SELBAS, R. - ÜCGÜL, I. (2015): Renewable energy solutions for tourism. *European Scientific Journal*. (Special edition), pp. 188-194.
- KARUCZKA A. (2014): *Tibolddaróc története*.
Elérhető: http://www.tibolddaroc.eu/files/!!!!PDF!!!!/daroc_tortenete.pdf
letöltés dátuma: 2017. 02. 28.
- KOHLHEB N. - MUNKÁCSY B. - CSANAKY L. - MELEG D. (2015): A megújuló energiaforrások potenciáljai és hasznosításuk Magyarországon. *Kovács*. 19(1-4), pp. 19-50.
- KOVÁCH I. (2012): A vidék az ezredfordulón: a jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Budapest: Argumentum – MTA TTK Szociológiai Intézet.
- KOVÁCS T. (2012): *Vidékfejlesztési politika*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- KOZMA G. - KULCSÁR B. - MOLNÁR E. - TEPERICS K. - PÉNZES J. - RADICS ZS. (2014): Az energiatakarékos építkezésekkel kapcsolatos társadalmi kérdések. In: Kalmár F. (szerk.) *Fenntartható energetika megújuló energiaforrások optimalizált integrálásával*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 371-403.
- LENGYEL I. (2006): A területi verseny és versenyképesség elméleti alapjai. In: Horváth Gy. (szerk.) *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 35-68.
- LOZANO, R. - CEULEMANS, K.- ALONSO-ALMEIDA, M. - HUISINGH, D./LOZANO, F. - WAAS, T. - LAMBRECHTS, W. - LUKMAN, R./HUGÉ, J. (2015): A review of commitment and implementation of sustainable development in higher education: results from a worldwide survey. *Journal of Cleaner Production*. 108, pp. 1-18.
- LUKÁCS G. (2009): *Megújuló energia és vidékfejlesztés*. Budapest: Szaktudás Kiadó.
- MICHALENA, E.- TRIPANAGNOSTOPOULOS, Y. (2010): Contribution of the solar energy in the sustainable tourism development of the Mediterranean islands. *Renewable Energy*. 35(3), pp. 667-673,
- MICHALKÓ G. (2012): *Turizmológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MICHALKÓ G. - KULCSÁR N. - BALIZS D. - T. NAGY J. (2014) A belföldi VFR-turisták magatartásának sajátosságai Magyarországon, különös tekintettel a szabadidős tevékenységek földrajzi vonatkozásaira. *Turizmus Bulletin* 16. 3-4. pp. 3-14.
- NEULINGER Á. (2016) *Több-módszertanú és vegyes módszertanú kutatások*. *Vezetéstudomány*. 47, pp. 63-66.
- PACE, L. (2016): How do tourism firms innovate for sustainable energy consumption? A capabilities perspective on the adoption of energy efficiency in tourism accommodation establishments. *Journal of Cleaner Production*. 111, pp. 409-420.
- PUCZKÓ L. - RÁTZ T. (1998): *A turizmus hatásai*. Budapest–Székesfehérvár: Aula–Kodolányi.
- SCHIPPER, L. - MEYERS, S./KETTOFF, A. (1986): Energy use in the service sector: An international perspective. *Energy Policy*. 14(3), pp. 201-218.
- SZABÓ Z. (1938): *Cifra nyomorúság: A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe*. Budapest: Cserépfalvi.
- SZARKA L. (2010): Szempontok az energetika és a környezet kapcsolatához. *Magyar Tudomány*. 171(8), pp. 979–989.
- SZIRMAI V. 2015: Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lélig? In: Szirmai (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. pp. 417–430.
- UTASI Á. (2006): *A szubjektív életminőség forrásai – Biztonság és kapcsolatok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.

-
- WANG, J. - HUANG, K. (2013): Energy consumption characteristics of hotel's marketing preference for guests from regions perspective. *Energy*, 52(1), pp. 173-184
- ZOGRAFAKIS N. - GILLAS, K./POLLAKI, A. - PROFYLIENOU, M. - BOUNIALETOU, F. - TSAGARAKIS, K. (2011): Assessment of practices and technologies of energy saving and renewable energy sources in hotels in Crete. *Renewable Energy*. 36(5), pp. 1323-1328

Mihály Melinda

Mit értünk társadalmi vállalkozás alatt és miért kutatjuk? – Narratívák a nemzetközi szakirodalomból

A társadalmi vállalkozás a 90-es évek eleje óta egyre népszerűbb kifejezés, felmerülhet azonban, hogy mit értünk pontosan alatta? A szakirodalomban nem létezik jelenleg a fogalom mindenki által elfogadott definíciója, ezért ezen írás célja, hogy bemutassa és értelmezze a társadalmi vállalkozás jelenleg domináns narratíváit. A társadalmi vállalkozás, mint alulról szerveződő, nem profitorientált gazdálkodás négy fő narratívája kerül bemutatásra: az Amerikában gyökerező társadalmi vállalkozó (fókuszban az egyén) és a társadalmi vállalkozás (fókuszban a piaci jövedelem) narratíva, az EMES európai megközelítése (új jóléti állam), illetve a a Globális Északon és Délen egyaránt gyökerező társadalmi vállalkozás narratíva (szolidáris gazdaság és közösségi gazdaság mozgalmak), amely társadalmi-gazdasági és politikai transzformációt vizionál. A különböző narratívák közös pontja, hogy egy „emberibb” gazdaságot vetítenek előre, viszont abban akár ellent is mondanak egymásnak, hogy milyen ez az „emberibb” gazdaság és hogy hogyan jutunk el addig.

Kulcsszavak: bottom-up, nem profitorientált, társadalmi vállalkozás, társadalmi vállalkozó, szolidáris gazdaság, közösségi gazdaság, szociális gazdaság

Jelkód: L31

Bevezetés

Az alulról szerveződő, nem profitorientált gazdálkodás, azaz a társadalmi vállalkozás megértését széleskörű irodalom célozza. A nem profitorientált gazdasági tevékenységet gyakorlók és kutatók a társadalmi vállalkozás (Dees 1998, Dees és Anderson 2006) kifejezés mellett a közösségi vállalkozás (Pearce és Kay 2003, Cameron 2009), szociális gazdaság (Amin 2002 és 2009, Defourny és Nyssens 2014, Birkhölzer 2009), szolidáris gazdaság (Miller 2009, Laville 2014, Coraggio et al. 2015), közösségi gazdaság (Gibson-Graham et al. 2015, Graham és Cornwell 2009) vagy „popular economy” (Sarria Icaza és Tiriba 2006) kifejezéseket is használják. A kezdeményezéseknek, illetve maguknak a kezdeményezés kutatóinak is közös jellemzője, hogy egy emberibb gazdaságot vizionálnak. Abban viszont eltérés mutatkozik, hogy hogyan definiálják ezt az emberibb gazdaságot és az ahhoz vezető utat. Több kísérlet is született a társadalmi vállalkozás iskolák vagy narratívák megkülönböztetésére. Dees és Anderson (2006) az amerika gyakorlatra építve a társadalmi vállalkozás (vagy a „piaci jövedelem”) és a társadalmi innováció iskoláját különbözteti meg. Az európai gyakorlatból kiindulva Defourny és Nyssens (2008, 2010, 2014) az EMES megközelítéssel egészíti ki Dees és Anderson munkáit. Kiss Julianna (2015) áttekintést ad a társadalmi vállalkozás e három iskolájáról, különös tekintettel a társadalmi vállalkozás lehetséges Közép- és Kelet-Európai sajátosságaira. A három iskolára építve 11, mind a Globális Észak és Dél országait egyaránt képviselő kutató megalkotta a szolidaritást középpontba helyező társadalmi vállalkozás normatív definícióját (Coraggio et al. 2015). A fenti munkákra építve négy társadalmi vállalkozás narratíva rajzolódik ki: „a társadalmi vállalkozó”, „a piaci jövedelem”, az „új jóléti állam” és a „társadalmi-politikai transzformáció” narratívája. A cikk célja, hogy a szakirodalomra alapozva áttekintést nyújtson a társadalmi vállalkozás különböző megközelítéseiről, a különböző megközelítések közti ellentmondásokról és hasonlóságokról.

A társadalmi vállalkozó

Kulcsszavai: társadalmi vállalkozó (social entrepreneur), társadalmi innováció (social innovation)

A társadalmi vállalkozó narratíva az Amerikai Egyesült Államokból származik és a nem profit-orientált szervezet, azaz társadalmi vállalkozás mögött álló egyént helyezi előtérbe. Egy schumpeter-i perspektíva mentén (lásd: Young 1986) a társadalmi vállalkozók, a non-profit szektor úgynevezett „change-maker”-ei, vagyis változáshozói, akik új szolgáltatásokat, a szolgáltatások új minőségét, új gyártási módszert, új gyártási tényezőket vezetnek be, új szervezeteket hoznak létre, vagy új piacokat találnak (Defourny és Nyssens et al. 2013, p. 11).

A gyakorlatban a nemzetközileg ismert, amerikai gyökerekkel rendelkező non-profit szervezet, az Ashoka követi leginkább a társadalmi vállalkozó narratíváját. A szervezetet Bill Drayton alapította 1980-ban azzal a céllal, hogy „megtalálják és támogassák azon személyeket, akik kiemelkedő ötleteikkel a társadalom változáshoz járulhatnak hozzá” (Drayton és MacDonald 1993, p. 1).

A társadalmi vállalkozó egyik leggyakrabban idézett definíciójában, is Dees (1998) a társadalmi vállalkozót „a szociális szektorban működő változáshozónak” („change agent”-nek) tartja, aki:

*„Missziója a privát érték mellett egyfajta társadalmi érték létrehozása és fenntartása
Észreveszi, mitöbb folyamatosan keresi, azokat a lehetőségeket, amelyekkel misszióját szolgálhatja,*

Képes a folyamatos innovációra, adaptációra és tanulásra,

Merészen cselekszik, anélkül, hogy engedné, hogy a pillanatnyilag rendelkezésére álló erőforrások korlátoznák őt ebben,

Az eredményeit fokozottan igyekszik elszámoltathatóvá és átláthatóvá tenni.” (i.m. p. 4.)

A hangsúly a társadalmi vállalkozó narratívában tehát az individuumon van, aki a non-profit szektor mellett az üzleti vagy az állami szektorban egyaránt működhet (Dees és Anderson 2006, p. 46). Ebben a narratívában a piacról szerzett jövedelem helyett a társadalmi vállalkozó társadalmi hatása (social impact) van a figyelem középpontjában. A társadalmi vállalkozás ezen narratívája azonban olyan belső logikát támogat, amely legitimálja az új filantróp gyakorlatokat, mint például a kockázati filantrópia (venture philanthropy), amelyben a hangsúly a befektetés szociális megtérülésének maximalizálására helyeződik (Davies 2014, p. 64).

Dees és Anderson (2006) a „társadalmi vállalkozó iskola” megjelenését és elterjedését olyan alapítványokhoz köti, amelyek a társadalmi vállalkozókra, mint innovátorokra tekintenek és érdekelték a kockázati filantrópiában (mint pl. *Schwab Alapítvány, Skoll Alapítvány, és a Manhattant Intézet*). Amerikában tehát az alapítványok fontos szerepet játszottak a társadalmi vállalkozók munkájának láthatóvá tételében és támogatásában. A Skoll Alapítvány például egy olyan 18 részből álló filmsorozatot jelentetett meg, amelyben a társadalmi vállalkozók példát statuálnak, abban hogy hogyan tudja „egy ember megváltoztatni a világot”⁴⁶.

Ahogy arra Nicholls (2012) is rámutat, a társadalmi vállalkozó narratívája sokszor “hős vállalkozók” sikertörténeteire alapul (Drayton 2006, Ashoka 2012). Ebben a narratívában sokszor az innováción keresztül elért rendszerváltoztatáson (system change) van a hangsúly (Alvord et al. 2004), viszont ez a rendszerváltoztatás „soha nem kellően meghatározott” (Nicholls 2012, p. 236). Nicholls és Huybrechts (2012) szerint “a hosszú távú társadalmi változás nem lehet csupán a társadalmi vállalkozás (mint folyamat, social entrepreneurship) eredménye; hiszen az szükségszerűen számos szinten megvalósuló formális és informális politikai aktivitást is maga után von, csakúgy mint társadalmi mozgalmakkal való együttműködést” (i.m. p. 10) A társadalmi vállalkozó narratívájának veszélye tehát, hogy „politikátlanítja” (depoliticises) a társadalmi változást. Dey and Steyaert (2010) érvelése szerint a társadalmi vállalkozások domináns narratívái-

⁴⁶ <http://www.skollfoundation.org/approach/uncommon-heroes>

vája olyan “optimista képet ad a társadalmi változásról” (p. 86), amelyet a racionalitás, hasznosság, haladás és individualizmus jellemez. Ez a narratíva azért problematikus, mert túlságosan leegyszerűsít természeténél fogva komplex kérdéseket a társadalmi változással kapcsolatban. A társadalmi vállalkozás ezen megközelítése során az az érzésünk támadhat, hogy „a társadalmi változás anélkül elérhető lenne, hogy vitát, feszültséget, vagy társadalmi diszharmoniót generálna” (Dey and Steyaert 2010: 88). Dey és Steyaert szerint ebben a narratívában a társadalmi vállalkozás egyfajta semlegesítése érhető tetten azt sugallva, hogy ez a tevékenység ideológiától mentes (vagy ideológián túli, “post-ideology”) és csupán a társadalmi problémák pragmatikus megoldásának kísérletét jelenti. A komplex társadalmi folyamatok „politikátlanítása, trivialisálása és individualizálása” „a harmonikus társadalmi változás politika-mentes képét adja” (Dey and Steyaert 2010: 99).

Cho (2006) is a „politikátlanítás” miatt kritizálja a társadalmi vállalkozás ezen narratíváját. Szerinte a társadalmi érték (social value), vagyis annak meghatározása hogy mi rejlik a társadalom tagjainak közös érdekében, tipikusan deliberatív folyamat. Viszont amikor a “társadalmi vállalkozók olyan értékek mentén cselekszenek, amelyeket társadalmilag hasznosnak nyilvánítottak, akkor máris azzal az ismeretelméleti és politikai feltevéssel élnek, hogy képesek közvetíteni, hogy mi számít közérdeknek. A társadalmi vállalkozás ebben az értelemben tehát felelős a társadalmi célok definiálásában és elérésében egy olyan szubjekt-központú (subject-centred), piacorientált megközelítésért, amely teljességgel mellőzi a politikai folyamatokat” (Cho 2006: 49).

Társadalmi vállalkozás, avagy fókuszban a piacról szerzett jövedelem

A társadalmi vállalkozások másik jelentős, Amerikából származó narratívája, a társadalmi vállalkozásokat jövedelmi stratégiáik szerint definiálja. A hangsúly ebben a narratívában a társadalmi vállalkozásokon, mint non-profit szervezeteken van, melyek összekapcsolják a társadalmi és gazdasági céljaikat, viszont szükségszerűen nem innovátorok. Dees és Anderson (2006) szerint “két egymáshoz konvergáló motivációból” ered:

“Az első motiváció a non-profit szervezetek bevételi körének kibővítéséhez fűződő érdekekhez köthető, a célból, hogy kiegészítsék az adományozóktól (donoroktól) vagy az állami szférából származó bevételeiket. (...) A második motiváció a for-profit üzleti vállalkozások vezetőinek azon szándékához köthető, amellyel a szociális vagy társadalmi szolgáltatások népszerűsítését tűzték ki célul.” (p. 41-42)

Mivel mindkét motiváció a piacról szerzett bevételi stratégiák kiépítésén alapszik, Defourny és Nyssens (2014) a társadalmi vállalkozás ezen narratíváját “a piacról szerzett jövedelem iskolájának” (earned income school of thought) nevezi. Két irányzatot különböztetnek meg e narratíván belül. A „kereskedelmi non-profit irányzatot”, amely a társadalmi vállalkozást, a non-profit szervezetek kereskedelmi tevékenységében látja, míg a „misszió-vezérelt üzleti” megközelítésben a társadalmi vállalkozás értelmezése a non-profit szférán túlra nyúlik, felölelve az üzleti formában működő kezdeményezéseket is (Davies 2014, p. 65). Defourny és Nyssens (2014, p. 45) misszió-vezérelt vállalkozásnak tartja Muhammad Yunus “social business” modelljét, elismerve annak erős társadalmi természetét. Yunus (2011) szerint a társadalmi vállalkozás (social business) egy veszteség- és osztalékmentes vállalat, amely társadalmi célok elérésére jött létre

A társadalmi vállalkozás piaci jövedelem szerinti narratívája azért problematikus, mert olyan belső logikát támogat, amely legitimálja a hatékonyságot vagy az állam piacosítását (Davies 2014, p. 72). Amin (2009) emiatt fontosnak tartja, hogy a szakpolitika felismerje a piaci és a jóléti célok közötti feszültséget és óvatosságra int a jóléti állam privatizáción keresztüli erodálódását illetően. Amin ragaszkodik ahhoz, hogy minőségi különbség van az állam és a társadalmi vállalkozások által nyújtott jóléti szolgáltatásokban. Emiatt „nem engedhetjük, hogy a szociális gazdaság jóléti funkciója az állami szerepének lemásolása vagy helyettesítése legyen” (Amin 2009, p. 8.).

EMES megközelítés, avagy az új jóléti állam narratívája?

Az EMES⁴⁷ egy nemzetközi, interdiszciplináris (közgazdaságtan, szociológia, politológia és menedzsment) kutatói hálózat, amely a társadalmi vállalkozás (mint szervezet és folyamat), szociális gazdaság, szolidáris gazdaság, és társadalmi innováció területeket kutatja. 1996-ban indult egy átfogó kutatási projektként Nyugat-európai kutatókkal. A kutatás eredetileg az Európai Bizottság megbízásából indult és célja az volt hogy megértse a társadalmi vállalkozások emelkedését az EU akkori 15 tagállamában (Defourny and Nyssens 2014, p. 47).

A fejezet első részében összehasonlítom az EMES narratíváját az amerikai narratívákkal. A fejezet második részében pedig amellet érvelek majd, hogy az EMES társadalmi vállalkozás megközelítése egy Nyugat-európai stratégiához köthető, melynek eredményeként egy új jóléti állam jöhet létre, amelyben a jóléti szolgáltatások nyújtásának felelőse nem kizárólagosan csak az állam. Egy új jóléti államban a piac és a non-profit szektor több felelősséget vállal a jóléti szolgáltatások nyújtásáért.

Az európai narratíva

Az olasz szociális szövetkezetek sikere alapján kezdődött el a társadalmi vállalkozás különböző formáinak intézményesítése Európában. Több országban is megjelentek új jogi formák, *„reflektálva arra a vállalkozói szellemre, amely több non-profit szervezetet is jellemezett akkoriban”* (Defourny and Nyssens 2014, p. 46).

Az egyik legjelentősebb társadalmi vállalkozás forma Európában, amelynek kutatására már az 1990-es évek óta nagy hangsúlyt fektet az EMES, az a munkaintegrációs társadalmi vállalkozás (‘work integration social enterprises’, azaz WISE)” (Defourny and Nyssens 2012, p. 7). A „Work Integration Social Enterprise (WISE)” fogalmának bevezetésével az volt az EMES kutatók célja, hogy jobban megértsek az állam és a harmadik szektor közötti kapcsolatot a jóléti funkciók betöltésében. Ahogy Nyssens (2006), a WISE-k egyik jelentős kutatója fogalmaz, e vállalkozások fő célja, hogy termelő tevékenységükön keresztül segítsék a munkaerőpiacról való hosszú-távú kiszorulással veszélyeztetett, alacsony képzettséggel rendelkező munkanélkülieket a munkaerőpiaci és társadalmi integrációban.

Párhuzamosan a kutatók érdeklődésének növekedésével, a döntéshozók is érdekeltté váltak a “Work Integration Social Enterprise” koncepcióban. Több (Nyugat-) európai országban, az új jogi formák és jogi keretrendszer biztosításán felül az 1990-es évektől kezdve speciális, a munkaintegrációt célzó közprogramok jöttek létre (Defourny and Nyssens 2012, p. 7).

Az 1990-es évek óta megváltoztak a “fejlett gazdaságok” jóléti szakpolitikai, amelynek következtében a felelősség megosztása az állam, a harmadik szektor és a for-profit szolgáltatók között új alapokra helyeződik. Ezt a jóléti funkciók betöltésében végbement felelősségújrarendeződést, amely a Nyugat-európai országokban figyelhető meg a leginkább, a „jóléti állam” felől a „jóléti mix” felé való elmozdulásnak nevezi Defourny (2014, p. 20). A következőképpen emlékszik vissza a társadalmi vállalkozások felemelkedésére és a jóléti funkciók szolgáltatásában megfigyelhető felelősségátrendeződésre:

“a társadalmi vállalkozás fogalma először 1990-ben jelent meg Európában, a harmadik szektor köztös közepén, lendületet kapva Olaszországból, szorosan összefonódva a szövetkezeti mozgalommal: egy folyóirat, az Impresa Sociale (Társadalmi vállalkozás) új fényt vetett azokra a gazdasági kezdeményezésekre, amelyek elsősorban olyan társadalmi szükségletek kielégítésére

⁴⁷ Az EMES rövidítés jelentése: „Társadalmi vállalkozás felemelkedése Európában” (“EMergence des Enterprises Sociales en Europe”). Amikor az EMES akkori kutatói úgy döntöttek, hogy hivatalos nemzetközi egyesületként más kutatási projektekben is együtt vizsgálják a társadalmi vállalkozásokat és a harmadik szektort a szervezet akkori alapítói megtartották az „EMES” elnevezést (Defourny and Nyssens 2010, p. 10).

jöttek létre, amelyeket a közsféra részben vagy egyáltalán nem fedett le. (...) Mindeközben, európai kutatók hasonló kezdeményezésekre figyeltek fel Európa más részein is, noha ezek kisebb méreteket öltöttek (lásd például Defourny, 1994). 1996-ban pedig úgy döntöttek a társadalmi vállalkozás akkori európai kutatói, hogy létrehoznak egy kutatói hálózatot, melynek célja a társadalmi vállalkozások felemelkedésének tanulmányozása egy fokozatosan fejlődő közös társadalmi vállalkozás megközelítés alapján” (p. 17-18)

Az EMES kutatók (részben) rejtett normatív célja hozzájárulni az állam, a harmadik szektor és a piac közötti optimális egyensúly létrejöttéhez a jóléti szolgáltatások nyújtásában:

“több európai kormány egyoldalú hangsúlya vagy az államon, mint a jóléti szolgáltatások ellátóján van, vagy pedig igyekeznek a legtöbb jóléti szolgáltatást átadni a piacnak. Ez a fajta egyoldalúság megakadályozza azt, hogy a társadalmi vállalkozásokból (SE field) az váljék, ami válhatna.” (Defourny, Hulgard, Pestoff 2014, p. 10)

Amin és szerzőtársai (2002, p. 14) problematikusnak találják, hogy *“(A) harmadik szektor úgy tűnik szimbólumává válik a civil szektor gazdasági és politikai életbe való visszatérésének, a munka, jólét és részvételi demokrácia jelentős forrásává válik a kapitalizmus egy újabb szintjén. Sokkal többet várunk el a szociális gazdaságtól, mint az nyújtani képes. (...) a szociális gazdaság, mint a munka és jólét egységes forrása, illetve a készségek, közösségi értékek és a felelős szereplők által a szociális gazdaság a társadalmi részvétel színtereként jelenik meg ezekben a pozitív nézőpontokban. (ibid. p. 14)*

Az “új jóléti állam” narratívában a társadalmi vállalkozások hibrid szervezetekként jelennek meg az üzleti, köz- és civil szféra határvonalai mentén. A hibriditás a működéshez használt erőforrásokban is megjelenik. A társadalmi vállalkozások ezért a piaci jövedelem mellett nem piaci (non-market) és nem pénzbeli (non-monetary) erőforrásokra is építenek.

A társadalmi vállalkozás európai és amerikai narratíváinak összehasonlítása

Az EMES alakulásától kezdve arra törekedett, hogy létrehozzon egy kritériumrendszert, miszerint azonosíthatóak azok a szervezetek, amelyeket társadalmi vállalkozásnak nevezhetünk. A kritériumokat eredetileg az EU15 tagállamaiban tapasztaltak alapján határozták meg. Az EMES hálózat 3 fő dimenzióban (gazdasági, társadalmi és részvételi) határozza meg az ideális társadalmi vállalkozást. Mivel a definíció egy ideális társadalmi vállalkozást határoz meg, ezért nem elvárt, hogy a vizsgált szervezetek a definíció összes elemével megegyezzenek ahhoz, hogy társadalmi vállalkozásként tartsák őket számon.

“Gazdasági és vállalkozási dimenzió:

- *Folyamatos termékellátás és/vagy szolgáltatásnyújtás.*
- *Gazdasági kockázatvállalás.*
- *Fizetett munkerő.*

Társadalmi dimenzió:

- *A közösség javának szolgálása explicit célja a szervezetnek.*
- *Állampolgárok egy csoportja vagy a civil szektor szervezetei által indított kezdeményezés.*
- *Korlátozott profitelosztás.*

Részvételi dimenzió:

- *Magas szintű autonómia.*
- *Nem tőketulajdonon alapuló döntéshozatali jogosultság.*
- *Részvételi jelleg, amely bevonja a vállalkozás különböző érintettjeit.” (Defourny and Nyssens 2014, p. 48)*

Defourny és Nyssens (2010, 2014) összehasonlította a társadalmi vállalkozás Nyugat-európai (EMES) megközelítését az Amerikaiakkal. Az összehasonlítás alapján 6 területet határoztak meg, amelyben a különböző társadalmi vállalkozás narratívák konvergálnak vagy eltérnek egy-

mástól. Társadalmi érték (social value), vállalkozás, gazdasági kockázat, a szervezet irányítása (governance), profit elosztás vagy a társadalmi hatás (social impact) növelése.

Társadalmi érték (social value): A társadalmi vállalkozás mindhárom megközelítésében egyetértenek a kutatók abban, hogy egy társadalmi vállalkozásban a haszonszerzés a társadalmi cél (amely a társadalmi értékekből származik) alá rendelődik. A probléma viszont az, hogy a „társadalmi érték” egy vitatott fogalom, amit sokféleképpen interpretálhatunk. Emiatt, ahogy Cho (2006) érvel, egy definíció rögzítése „kétségtelenül maga után von kizáró és végső soron politikai választást afelől, hogy mi az ami a társadalom ‘igaz’ érdekében van” (p. 36). A társadalmi vállalkozás e kritikáját az EMES kutatók azzal kívánják megválaszolni, hogy kihangsúlyozzák a részvételi döntéshozatal fontosságát a társadalmi vállalkozásban.

A szervezet irányítása (governance): Az EMES kutatók számára az ideális társadalmi vállalkozás irányítása a társadalmi vállalkozás érintettjeinek bevonásán és egyfajta kollektív dinamikán alapszik (Defourny és Nyssens 2014, p. 53). Szemben a „társadalmi vállalkozó” és a „piacról szerzett jövedelem” narratívájával az európai megközelítésben több szó esik a szervezet irányításáról. Az EMES megközelítésben fontos szerepet kap a társadalmi vállalkozás részvételi jellege, amely ellentmond a „társadalmi vállalkozó” narratívájának individualizált központúságával. Azonban míg az EMES kutatók potenciált látnak a társadalmi vállalkozásban a szegénység csökkentésére (lásd az EMES kutatók által készített ENSZ-jelentést - UNDP 2008), a kérdést, hogy hogyan alakíthatóak ki részvételen alapuló döntéshozatali mechanizmusok marginalizált közösségekben megválaszolatlanul hagyják. Amint viszont Amin és szerzőtársai (2002) rámutatnak, a marginalizált közösségek számára „sokszor nehézséget jelent a politikai döntéshozatali folyamatokhoz való hozzáférés, amelyekből gyakran kulturálisan, oktatásilag, nyelviileg illetve akár térben is kirekesztődnek” (p. 17).

Vállalkozás: A társadalmi vállalkozás mindhárom narratívájában egyetértenek a kutatók, hogy a társadalmi vállalkozásban megjelenik valamilyen vállalkozás, illetve kereskedelmi aktivitás. Ebben az értelemben az alternatív gazdasági kezdeményezések, mint például a kalákakörök (Local exchange trading system, LETS) nem számítanak társadalmi vállalkozásnak. Pearce (2003, p. 29) emiatt a fő társadalmi vállalkozás narratívák gazdasági értelmezését leegyszerűsítőnek tarthatja, mivel ő a kalákaköröket (LETS) is a közösségi vállalkozás egy példájának tartja. Pearce szerencsésebbnek tartja a közösségi vállalkozás megnevezést a társadalmi vállalkozás helyett és rámutat arra, hogy az Egyesült Királyságban a nem profitorientált tevékenység narratívája megváltozott a 2000-es években. A hangsúly a közösségi vállalkozás, mint a közösségi cselekvés színteréről a társadalmi vállalkozás, mint üzleti modell felé tolódott el. Pearce (2009) ezt a fajta hangsúlyeltolódást problematikusnak találja, hiszen ahogy fogalmaz *“az üzleti iskolák nyelve elbitorolta az aktivizmus és politikai részvétel nyelvét”* (p. 30).

A három fő társadalmi vállalkozás iskola egyetért abban, hogy a társadalmi vállalkozások fontos eleme, hogy közvetlenül folytatnak gazdasági tevékenységet (terméket állítanak elő vagy szolgáltatást nyújtanak). Viszont, amíg az európai kutatók ideális esetben a termékek előállítását vagy szolgáltatások nyújtását összekapcsolva látják a társadalmi misszióval, addig a „piaci jövedelem” narratívában a kereskedelmi tevékenység csupán jövedelmszerzési funkciót tölt be. Amerikában egy non-profit szervezet gyakran alapít különálló gazdasági társaságot, mint például éttermet, múzeumot vagy könyvesboltot annak érdekében, hogy eladásából jövedelmet termeljen. Sokszor csak ezt az üzleti vállalkozást nevezik társadalmi vállalkozásnak (Defourny és Nyssens 2014, p. 56). Mivel Amerikában kizárólag a formális gazdaságon belül értik a társadalmi vállalkozást a gazdasági kockázatvállalás fontos eleme a társadalmi vállalkozásoknak. A társadalmi vállalkozó narratívában („szociális innováció iskola”) a kockázat abból származik, hogy az a szervezet alapítója vállalja a kockázatot. A piaci jövedelem narratívában ezzel szemben a kockázat közvetlenül a piaci aktivitásból származik (Davis 2014, p. 65).

Profit elosztás: Az EMES kritériumai alapján társadalmi vállalkozásnak tekinthetőek azok a szervezetek, amelyek teljes mértékben a szervezeten belül tartják a profitot (azaz nem osztják azt el a szervezet tulajdonosai között) és azok a szervezetek is, amelyek korlátozott mértékben

ugyan de elosztják a megszerzett profitot. Az európai jogi keretrendszer csökkenti a társadalmi vállalkozások tulajdonosainak hatalmát a profit disztribúció korlátozásával vagy tiltásával. Etekintetben megfigyelhető az európai és az amerikai „kereskedelmi non-profit” irányzat (a piaci jövedelem iskolájának részeként) között egyfajta konvergencia, hiszen ezen az irányzaton belül is a társadalmi vállalkozás non-profit szervezetekhez kötődik (Defourny és Nyssens 2014, p. 54). Amíg az EMES kutatókat főként azok a szervezetek érdeklik, amelyeknél korlátozódik a profitelosztás, addig a misszó-vezérelt irányzaton és a társadalmi vállalkozó narratíván belül nincs semmilyen korlátozás a profitelosztást illetően (Davies 2014).

Növekedés (scaling): Nyugat-Európában a társadalmi vállalkozások stratégiai támogatásának intézményi háttere sokkal inkább kötődik az államhoz és az Európai Unióhoz, mint az Amerikai Egyesült Államokban (Kerlin 2006, p. 56). Ennek következtében az EMES megközelítésben a szakpolitikákat fontosnak tartják a társadalmi vállalkozás modellek terjesztésében (Davies 2014, p. 66). Ezzel szemben Amerikában a szektor növekedését a társadalmi vállalkozások piaci növekedésétől várják (Davies 2014, p. 66).

EMES megközelítés Közép- és Kelet-Európában

2008-ban Nyugat-európai EMES kutatók egy az ENSZ-nek készített tanulmányukban feltérképezték a társadalmi vállalkozások helyzetét Közép- és Kelet-Európában. A társadalmi vállalkozás ideális definícióját leegyszerűsítették. Egy tipikus Közép- és Kelet-európai (KKE) társadalmi vállalkozástól szemben egy Nyugat-európaival kevésbé elvárt, hogy piaci jövedelemre alapozza működését, nem elvárt, hogy folyamatos gazdasági tevékenységet végezzen, és ahelyett, hogy “minimális számú” foglalkoztatottal rendelkezzen, elegendő, ha “tendál a fizetett munka felé”. Az EMES Közép- és Kelet-Európára alkalmazott definíciójának nem volt része, hogy a társadalmi vállalkozás gazdasági kockázatot vállaljon, hogy civilek kezdeményezzék vagy hogy részvételi alapon működjön. A Közép-és Kelet-Európában és Nyugat-Európában használatos definíció eltéréseinek okai a következőképpen határozták meg:

“A jelen kutatás érdekében az EMES elméleti definícióját leegyszerűsítettük. Az új definíció lehetővé teszi számunkra, hogy jobban megragadjuk a harmadik szektor belső dinamikáját a régióban és hogy megvizsgáljuk azon vállalkozószellemű szervezeteket, amelyek valamilyen társadalmi célt követnek, beleértve azokat az embriotikus szervezeteket is, amelyekről várható, hogy társadalmi vállalkozásokká válnak.” (UNDP 2008, p. 31)

A definíció alapján a civil szektorhoz kevésbé kötődő Közép- és Kelet-európai társadalmi vállalkozásoktól azonban azt várták el, hogy a társadalmi kihívások szélesebb körére fejlesszenek válaszként. Kelet-és Közép- Európában olyan szervezetekre is kiterjesztették a vizsgálatot, amelyek a jóléti szolgáltatásokon felül helyi fejlesztési szolgáltatásokat, mint például a vízellátás, közösségi közlekedés és áramszolgáltatás is nyújtanak (UNDP 2008, p. 31). A társadalmi vállalkozásokkal szemben támasztott elvárások magasabbak, mint Nyugat-Európában, annak ellenére, hogy az állam, a piac és a harmadik szektor nagyobb kihívásokkal kell szembenézzen:

Az állam “szigorú költségvetési megszorításokkal néz szembe” és “súlyos hiányosságok jellemzik a közszolgáltatásokat” (ibid. p. 31).

A harmadik szektor fejlődését meghatározta az államszocializmus:

“Az államszocializmus időszaka kedvezően volt azon szervezetek számára, amelyek az autonómia, szolidaritás, részvétel és kölcsönösség elvén alapultak. Az államszocializmus gazdaságát az informális határozta meg. A szövetkezetek a magántulajdon állami tulajdonná alakításának eszközévé váltak. (...) Az alapítványok (...) az állami infrastruktúra részévé váltak, míg a szövetkezetek és az egyesületek az állami akarat közvetítőivé. (...) Azok a szervezetek, amelyek megmaradtak és élvezték az állami támogatás előnyeit, monopol helyzetbe kerültek.” (ibid. p. 35)

Ami pedig a piacgazdaság kiépülését illeti, *“az átalakuló országok gazdaságát soha nem látott recesszió súlytotta” és “a kapitalista intézmények helyi viszonyokhoz való adaptációja csupán részben tekinthető sikeresnek”* (ibid. p. 37)

A jóléti vagy a helyi fejlesztést érintő szolgáltatások tekintetében magas az elvárás a Közép- és Kelet-európai társadalmi vállalkozásokkal szemben, azonban arról, hogy hogyan keletkezhetnének olyan társadalmi vállalkozások, amelyek megfelelnek a velük szemben támasztott elvárásoknak, kevésbé esik szó. Az ENSZ riport (UNDP 2008, p. 37) szerint az átalakuló gazdaságokat érintő kihívások (pl. gazdasági recesszió) megerősítették az institutionalista perspektívát és megnyitották az utat *“a piacon és az államon túlmutató megoldások felé”*. A nemzetközi szervezetek társadalmi vállalkozások iránti érdeklődése megnövekedett az utóbbi időben. Példaként az EU 2004-es, a kooperatív társadalomról szóló kommunikációját hozzák fel (COM/2004/0018) az ENSZ riportban. Az EU kommunikációja az új tagországokban nagyobb hangsúlyt kíván fektetni a szövetkezetekre, mivel *“a kiterjedt reformok ellenére ezekben az országokban a szövetkezet, mint eszköz kevésbé lett kihasználva”*. A szövetkezetekben rejlő potenciál viszont lehet túlbecsült egy olyan kontextusban, ahol a *“szövetkezetiség ötlete szinte hitelét veszítette”* (Birkhölzer 2015, p. 5) vagy ahol *“a szövetkezetekkel szemben kulturális szembenállás figyelhető meg”* (Defourny 2014, p. 31).

A társadalmi-gazdasági és politikai transzformáció narratívája: szolidáris gazdaság és közösségi gazdaság

A társadalmi vállalkozás kutatók egy csoportja szerint a társadalmi és környezeti kihívásokat úgy oldhatjuk meg, ha átalakítjuk a társadalmi-politikai és gazdasági rendszereinket. Az átalakulás megértéséhez az alulról jövő kezdeményezések kutatása során viszont ki kell terjeszteni a vizsgálatot a formális gazdaságon túlra (gazdasági dimenzió), a kezdeményezések részvételi jellegére (társadalmi dimenzió), illetve a közéletet befolyásoló természetére (politikai dimenzió).

Az átalakulás kutatása szorosan kapcsolódik tényleges társadalmi mozgalmakhoz, azaz elméleti és történelmi is egyben. Polányi Károly „kettős mozgalom” vagy más néven a beágyazódás (embedding-disembedding) elmélete jól alkalmazható a transzformáció kutatásban is. Az elmélet szerint a kapitalizmus globalizációját társadalmi mozgalmak kísérik, amelyek célja a gazdasági demokratizáció (Hart és Hann 2009, p. 3). Más szavakkal, ha a piac társadalomtól való elválása („disembedding”) a modernitás következménye, akkor a társadalom visszatérő törekvése lesz a piac „szociálisabbá tétele” (például olyan szabályokkal, amelyekhez politikai deliberáció útján jutottak el). Egy „alternatív gazdaság” létét kereső kezdeményezések jelennek meg egyre nagyobb számban, ezekre jó példák a társadalmi mozgalmak (Laville 2014, p. 102). A szolidáris gazdaság, közösségi gazdaság vagy a Brazíliában gyökerező „popular economy” olyan alulról szerveződő mozgalmaknak, amelyek megértéséhez szükség van nem konvencionális, alternatív gazdasági megközelítésekre, viszont e mozgalmakat tanulmányozva fejleszthetőek is az alternatív gazdasági megközelítések.

A szolidáris gazdaság (“Economia solidária”) az 1990-es évek közepére fejlődött egyre növekvő társadalmi mozgalommá, részvételi akciókutatássá és a gazdasági aktivitás egy jelentős hálózatává Latin-Amerikában, Európában és Kanadában. A szolidáris gazdasághoz tartozó kezdeményezések az értékrend egy széles körét vallják magukénak: *“Az együttműködés kultúráját és közösségeit építik, a kölcsönös támogatást és szolidaritást segítik elő, a centralizált társadalmainkat a felelősségmegosztás és közvetlen demokrácia felé terelik, erősítik a helyi kultúra és környezet sokszínűségét, illetve ösztönzik a társadalmi, gazdasági és környezeti igazságosság felé való elkötelezettséget és munkát.”* (Miller 2010, p. 1) A szolidáris vállalkozások szervezett hálózatai hozzájárulnak az intézményi változáshoz és a társadalmi transzformációhoz. Különösen Brazíliában, Biliviában, Ekvádorban és Nikaraguában a szolidáris gazdaság kezdeményezései olyan szakpolitikák, szabályozások és törvények létrejöttéhez járultak hozzá, amelyek a plurális gazdaság vízióján keresztül igyekeznek újradefiniálni a modernitást (Wanderley 2009 in

Coraggio 2015, p 238). Ezek a kezdeményezések természetesen nem mentesek az ellentmondásoktól (Coraggio 2015, p 238).

A szolidáris gazdasághoz hasonlóan a közösségi gazdaság, mint társadalmi mozgalom párhuzamosan fejlődött az alternatív gazdaság kutatásával. A mozgalom Julie Graham és Katherine Gibson (vagy J.K. Graham-Gibson) a politikai gazdaságtan feminista kritikájára épít, amelyben a gazdaság, kizárólag, mint formális, GDP-ben mérhető, a kapitalista logika szerint működő társadalmi rendszerként való megjelenítésének korlátaira hívják fel a figyelmet. Két nemzetközi, kollaboratív kutatói hálózat nőtt ki az Ausztrál szerzőpáros munkásságára építve, a Községi Gazdaság Kollektíva (Community Economies Collective, CEC) és a Községi Gazdaság Kutatói Hálózat (Community Economies Research Network, CERN).⁴⁸ Az akadémián kívül pedig „A gazdaság visszaszerzése” (Taking back the economy, Gibson-Graham et al. 2013) című könyvükkel iránymutatást kívánnak nyújtani a mindennapi ember számára a tekintetben, hogy hogyan járulhat ő hozzá egy igazságosabb, fenntarthatóbb világ felé történő átmenethez. Mivel Gibson-Graham (2008, p. 663) szerint *“a terek soha nem kizárólag kapitalisták”*, ebben rejlik a lehetőségük arra, hogy *“valami mássá váljanak”*:

A közösségi gazdaság vagy szolidáris gazdaság kutatói a társadalmi-gazdasági és politikai átalakulás kérdését a központba állító közvita szükségességére hívják fel a figyelmet azáltal, hogy egy „alternatív” vagy „ember-központúbb” gazdaság képét vázolják fel létező társadalmi mozgalmak vizsgálatára vagy a velük való együttműködésre alapozva. A kutató szerepe tehát az alulról szerveződő kezdeményezések megértése a gazdaság tágabb értelmezésére (formális és informális), illetve demokratikus alapelvekre alapozva. A társadalmi-gazdasági és politikai átmenet víziójára építve a társadalmi vállalkozást a gazdasági, társadalmi és politikai dimenziók mentén érdemes meghatározni.

Gazdasági dimenzió

Ahhoz, hogy megértsük mennyiben járulhatnak hozzá az alulról jövő kezdeményezések egy átfogó politikai változáshoz (társadalmi-gazdasági és politikai transzformáció), szükségessé válik, hogy a gazdaságot a konvencionális jelentésén túl értelmezzük. Ennek következtében, mind a szolidáris gazdaság vagy a közösségi gazdaság kutatói fontosnak tartják, hogy a gazdaságot újradefiniálva a formális mellett az informális gazdaságban megjelenő tevékenységeket is tegyék láthatóvá, vonjuk az elemzés alá. A közösségi gazdaság kutatói a diverz gazdaságot, mint elméleti keretet, míg a szolidáris gazdaság kutatói a Polányi-féle gazdasági megközelítést alkalmazzák elméleti keretként az alulról jövő kezdeményezések társadalmi-gazdasági és politikai átalakulásban játszott szerepének megértéséhez.

Gibson-Graham és szerzőtársaik (2013) a „diverz gazdaság”, mint alternatív gazdasági megközelítés lencséjén keresztül igyekeznek megérteni a közösségi gazdaság kezdeményezéseit. A munka, vállalkozás, tranzakciók, tulajdon és pénzügyek diverz manifesztációit hangsúlyozva igyekeznek megérteni a helyi, alternatív gazdasági kezdeményezéseket⁴⁹. A közösségi gazdaságok *„a döntéshozatal olyan terei, ahol felismerjük a embertársainktól, más fajoktól és a környezettől való kölcsönös függőségünket”* Gibson-Graham et al. 2013, p. XIX.).

Zsolnai és Podmaniczky (2011) megteremtí a kapcsolatot a Polányi-féle gazdasági megközelítés és a diverz gazdasági szemlélet között. A szerzőpáros szerint az ökológiai fenntarthatóság közösségi gazdaságokon keresztüli eléréséhez szükség van olyan szubsztantív kezdeményezésekre, amelyek radikálisan megváltoztatják a jelenleg domináns formális gazdasági megközelítést. Ez, Zsolnai és Podmaniczky szerint, a profit-maximalizáló magatartás és a piaci elosztás ki-

⁴⁸ Website: <http://www.communityeconomies.org/Home>

⁴⁹ A munka Gibson-Graham et al. (2013) szerint lehet „fizetett”, „alternatívan fizetett” és „nem fizetett” (önkéntes), a vállalkozás lehet „kapalista”, „alternatív kapitalista” és „nem kapitalista”, a tranzakciók lehetnek „piaciak”, „alternatív piaciak” és „nem piaciak”, a tulajdon lehet „magán”, „alternatív magán” és „open access”, míg a finanszírozás lehet „formális piaci”, „alternatív piaci” és „nem piaci”.

zárólagosságának megkérdőjelezését jelenti, illetve a kisléptékű, helyi viszonyokhoz illeszkedő, kultuturálisan diverz szubsztantív gazdasági tevékenységeket. Hasonlóan a diverz gazdasági szemlélethez a Polányi-féle gazdasági megközelítésben is megjelenik az ember természettől és embertársaitól való függősége. Polányi szerint az emberi gazdaság (human economy) két dimenziója, a szubsztantív és a formális egymás mellett létezik. Viszont amíg a formális gazdaságot a racionális cselekvésen és a piaci környezet fennállásán keresztül érthetjük meg (Polányi 1971b, p. 247), addig a gazdaság szubsztantív dimenzióját az „*ember természettől és embertársaitól való függését*” és ezáltal a természeti és társadalmi környezet és az egyén között zajló kölcsönös materiális áramlást jelenti. A gazdaság formális és szubsztantív dimenziója párhuzamosan van jelen és a két dimenzió alapjaiban különbözik egymástól (Polányi 1971b, p. 243).

Annak érdekében, hogy jobban megérthessük a gazdaság formális mellett létező szubsztantív dimenzióját Polányi azt javasolja, hogy a gazdaságot intézményesült folyamatként szemléljük (instituted process). A humán gazdaság, mint a társadalom és a környezet alrendszere „*meghatározott intézményeken keresztül végbemenő állandó materiális áramlás*” (Polányi 1971a, p. 19). Ezek az intézmények a piac, a redisztribúció (nem piaci tevékenység) és reciprocitás (nem monetáris tevékenység). Az intézményi szerveződések, azaz a reciprocitás elvén alapuló szimmetrikus kapcsolatok, a redisztribúció elvén alapuló központi elosztó pontok és a piac olyan struktúrákat jelentenek, amelyeken keresztül végbemegy a gazdasági integráció (Polányi 1971b, p. 251). A reciprocitáson alapuló viselkedés viszont csak szimmetrikus struktúrák megléte esetén (mint például rokonsági kapcsolatok) valósul meg. A redisztribúció is csak akkor integrálja a gazdaságot, ha a jólét összegyűlik, majd újra elosztódik egy a társadalom tagjai által elfogadott központban (ami a mai társadalmakban lehet az állam vagy valamilyen alapítvány). A piac, ami a modern társadalmakban a gazdasági integráció meghatározó formája, árszabályozó piacok önszabályozó mechanizmusain keresztül megy végbe, ahol az „árak”, mint például a természeti erőforrások, a munkaerő, a termékek és szolgáltatások mozgását a legkedvezőbb ráta (ár) határozza meg (Polányi 1971a, p. 19). A Polányi-féle és a Gibson-Graham-féle alternatív gazdasági megközelítések teljes körű értelmezési keretet kívánnak nyújtani az alulról jövő kezdeményezések „*erőforrás mixének*” és ezáltal a társadalmi-gazdasági és politikai transzformációban játszott szerepének megértéséhez. A **munka** „erőforrás mixben” való felértékelődése jellemzője lehet az alternatív gazdasági kezdeményezéseknek. A munka a diverz gazdaság lencséjén keresztül vizsgálva lehet fizetett, alternatívan fizetett és nem fizetett (pl. önkéntes) (Gibson-Graham et al. 2013). A társadalmi vállalkozások ebben az értelmezésben túlmutatnak a pénzügyi fenntarthatóság fontosságán és a fenntarthatósági célok (környezeti, társadalmi és gazdasági) konzisztenciájára, egymással való összeférhetőségének kialakítására törekszenek.

Társadalmi dimenzió

Felismerve azt, hogy a “társadalmi érték” (“social value”) vagy a társadalom kollektív érdekének meghatározása tipikusan olyan dolog, amihez deliberáción keresztül jutunk el (Cho 2006) a szolidáris gazdaság és a közösségi gazdaság kutatói kiemelt hangsúlyt fektetnek a részvételi demokráciára. Laille (2014, p. 106) különbséget tesz a filantropikus és a demokratikus szolidaritás között és amellet érvel, hogy a demokratikus szolidaritás kell, hogy a szervezőeleme legyen a társadalmi vállalkozásoknak. Laille a szerint filantropikus szolidaritást gyakorló intézmény, szervezet érintettjei, kedvezményezettjei nem válnak képessé saját problémáik megoldására és ennek következtében egyoldalú függőség alakul ki a szervezet és az egyén között. Az egyoldalú függőségi kapcsolatok következtében pedig a “kedvezményezett” vagy “segélyezett” tartósan alárendelt helyzetbe kerül. “*Mással, a filantropikus szolidaritás a társadalmi hierarchia mechanizmusainak és a közösség társadalmi szövetébe épült egyenlőtlenség fennmaradását eredményezi.*” (Laille 2014, p. 106) A filantropikus szolidaritással szemben a demokratikus szolidaritást követő szervezetek, egyének a jogi egyenlőséget vallják (Laille 2014, p. 106). Ennek következtében, ha egy társadalmi vállalkozás a **demokratikus szolidaritás** elvét vallja esélyt te-

remt a “kedvezményezettjeinek” emancipációjára (Laville 2014). Laville (2014, p. 107) szerint a demokratikus szolidaritás két dimenziója a reciprocitás és a redisztribúció. Reciprocitás, amelyben szabad és egyenlő állampolgárok önkéntes alapon alakítanak ki kölcsönösségen alapuló kapcsolatokat egymással. Redisztribúció, amely az állampolgárok számára nyújtott szolgáltatások sztenderd jellegét hivatott biztosítani a szociális kohézió megvalósulása és az egyenlőtlenség újraöltöztetése érdekében. A kérdés tehát nem az, hogy felváltsa-e az államot a civil szektor a jóléti szolgáltatások nyújtásában, hanem az, hogy hogyan lehetne a redisztribúciót úgy kialakítani, hogy *“újjáépítsük a civil szektor kapacitását az önszerveződésre”* (Laville 2014, p. 108). A globális kapitalizmus korszakában a társadalmi vállalkozások kettős célja a **transzformáció és megjavítás** (“transformation and repair”). Ez azt jelenti, hogy amellet, hogy a jelenlegi struktúrák átalakításával a társadalmi vállalkozások egy egyenlőbb társadalmi berendezkedéshez kívánnak hozzájárulni, válsághelyzeteket is kénytelenek megoldani (Coraggio et al. 2015). A társadalmi vállalkozások a szolidáris gazdaság vagy a közösségi gazdaság kutatói szerint nem szabad, hogy alapítványok vagy kormányok programjainak egyszerű végrehajtóivá váljanak, ideális esetben a civil társadalomból nőnek ki (Coraggio et al. 2015). Az **autonómia** mértéke tehát fontos eleme a társadalmi vállalkozások társadalmi dimenziójának.

Politikai dimenzió

A “társadalmi vállalkozó” narratíva fő kritikája, hogy azt a látszatot kelti, hogy a társadalmi változás anélkül bekövetkezik, hogy vitát, feszültséget vagy társadalmi diszharmóniát okozna (Dey and Steyaert 2010, Cho 2006). Emiatt a gazdasági vagy társadalmi szerep mellett a társadalmi vállalkozásoknak a társadalmi-gazdasági és politikai átalakulás narratívában fontos szerepe van a politikai dimenzióknak is. A tartós társadalmi változás *“szükségszerűen maga után vonja a politikai cselekvést a formálistól az informális szintekig, mint ahogyan a tágabb társadalmi mozgalmakkal való partnerséget is”* (Nicholls and Huybrechts 2012, p. 10). A társadalmi vállalkozások **politikai szerepe**, hogy a közügyek alakításában aktívan szerepet vállaljanak. A részvételi demokrácia szellemében a társadalmi vállalkozások véleményt nyilvánítanak a közügyekkel kapcsolatban, illetve képessé teszik “kedvezményezettjeiket” az érdekérvényesítésre. Ahhoz azonban, hogy a társadalmi vállalkozások megmaradjanak szükség van **átmeneti terekre** is, hiszen a társadalmi vállalkozások sokszor egyszeri kísérletek, amelyek csak akkor képesek megmaradni, ha az intézményi háttér is megváltozik (Coraggio et al. 2015). A társadalmi vállalkozások **politikai beágyazottságát** is érdemes vizsgálni, hiszen ezek az alulról jövő kezdeményezések egyszerre befolyásolják az őket körülvevő intézményrendszert, míg párhuzamosan sztenderdizálódnak általuk (Coraggio et al. 2015, p. 245).

Összegzés

A társadalmi vállalkozás négy fő narratívájának bemutatása során amellett érveltem, hogy a különböző narratívákban ugyan egyetértenek a kutatók abban, hogy szükség van egy emberibb gazdaságra, azonban abban akár ellent is mondanak egymásnak, hogy ez az emberibb gazdaság hogyan érhető el. A társadalmi vállalkozó narratívájában sokszor utalnak a társadalmi innovációra, vagy a „change maker”-re, azaz egy egyénre, aki a kockázatokat vállalva megold egy társadalmi problémát. A „piaci jövedelem” narratívájában, a társadalmi vállalkozó (a személy) helyett a „társadalmi vállalkozás” (a gazdasági szervezet) kifejezést részesítik előnyben. A társadalmi vállalkozás ezen narratívájában, a szolgáltatások nyújtásából és a termékek eladásából szerzett jövedelem játszik fontos szerepet. Mind a „társadalmi vállalkozó” és a piaci jövedelem narratíva az Amerikai Egyesült Államokból származik. Azonban Európa, főként Nyugat-Európa is hozzájárult a társadalmi vállalkozás konceptualizálásához. Európában a társadalmi vállalkozások kutatása az EMES hálózathoz köthető. Az EMES hálózat a társadalmi vállalkozás narratívájában egy új jóléti állam létrejöttére helyezi a hangsúlyt. A társadalmi vállalkozás „új jóléti ál-

lam” narratívájában a „társadalmi vállalkozás”, „szociális gazdaság”, „harmadik szektor”, „non-profit szektor” vagy „hibrid szervezetek” kifejezések gyakran használatosak. A negyedik, a „társadalmi-politikai transzformáció” narratívában főként a „szolidáris gazdaság”, „közösségi gazdaság” vagy „popular economy” kifejezések használatosak. A kutatók a társadalmi vállalkozás ezen narratívájában társadalmi mozgalmakat vizsgálnak azzal a céllal, hogy ezen mozgalmak megértésével, vagy erősítésével maguk is egy társadalmi-politikai átalakuláshoz járuljanak hozzá.

A társadalmi vállalkozás négy narratívája közül egy, az EMES megközelítés, tér ki a Közép- és Kelet-európai régió sajátosságaira, hangsúlyozva mind az államszocializmus hatását a harmadik szektor fejlődésére, a rendszerváltozást követő gazdasági recessziót és az állam eladósodottságát és ezáltal a Nyugat-Európával való összehasonlításban a jóléti szolgáltatások alacsony szintjét. Ha elfogadjuk, hogy az államszocializmus és a rendszerváltozást követő „transzformáció” befolyásolta a Közép- és Kelet-európai kontextust a társadalmi vállalkozások számára, akkor kérdéses, hogy a Közép- és Kelet-európai jóléti állam miben tér el vagy hasonlít a Nyugat-európai jóléti államokhoz, ahol a piacgazdaság hosszabb ideje tart?

Az EMES kutatók többsége a társadalmi vállalkozásokat azonban a „fejlett gazdaságokban” kialakulóban lévő „új jóléti állam” fő szereplőiként értelmezik, szorosan összekapcsolódva a harmadik (non-profit) szektorral. Ha elfogadjuk Borzaga és szerzőtársai érvelését (UNDP 2008) a Közép- és Kelet-európai jóléti államok hiányosságairól, akkor felvetődhet a kérdés, hogy reális-e KKE-ban a „jóléti mix” kialakítására ugrani, anélkül, hogy létezne a Nyugat-Európa-hoz hasonlítható jóléti állam?

Tekintetbe véve, hogy a fő társadalmi vállalkozás megközelítések egyike sem épít az államszocializmust közvetlenül megelőző országok tapasztalataira, mennyiben építhetnek a társadalmi vállalkozások Közép- és Kelet-Európai kutatói a Nyugat-európai, amerikai vagy akár a transzformáció narratíváira? Közép-és Kelet-Európában, ahol a transzformációnak is egészen más konnotációja van, feltehetően befolyásolta az alulról jövő kezdeményezések létrejöttét vagy a vállalkozószellemet, hogy az államszocializmus alatt teljesen elnyomta az állam a civil kezdeményezéseket (Harkai 2006). A jóléti szolgáltatások nyújtásában monopol szerepet vállalt az állam, vagy ahol a piacgazdaság „alulfejlettsége” miatt a kölcsönösségen vagy reciprocitáson alapuló családi vagy szomszédági kapcsolatokra épülő kalákák körök sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak, mint például Nyugat-Európában, ahol a piacgazdaság hosszabb ideje dominál. Közép- és Kelet-Európában az emberek mindennapi túlélési stratégiáinak részét képezték vagy olyan szükségleteket elégítettek ki a kalákákon keresztül a kisközösségek, amelyek kielégítésére az állam és a piac nem volt képes.

Defourny és Nyssens alábbi sorai ezen írás konklúziójaként is szolgálhatnak:

“(…) a társadalmi vállalkozás (mint folyamat és szervezet) mélyen gyökerezik a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális kontextusokban. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi vállalkozások felemelkedése nem érhető el csupán az amerikai vagy az európai megközelítések lemásolásával. Anélkül, hogy a helyi kontextusokba beágyazódnának, a társadalmi vállalkozások egyszerű replikációk lesznek (…)” (Defourny és Nyssens 2014, p. 60).

Irodalomjegyzék

- ALVORD, S. H -BROWN, D. L. -LETT, C. W. (2004): Social Entrepreneurship and Societal Transformation An Exploratory Study, Journal of Applied Behavioral Science September 2004 vol. 40 no. 3, pp. 260-282. Elérhető: <http://jab.sagepub.com/content/40/3/260.short>
letöltés dátuma: 2017. 01. 20.
- AMIN, A. (2009): Locating the social economy. In: Ash A. (szerk.): The social economy. International perspectives on economic solidarity. London, New York: Zed Books, pp. 3-21.
- AMIN, A. - CAMERON, A. - HUDSON, R.(2002): Placing the social economy. London, New York: Routledge (Contemporary political economy series).

- ASHOKA (2010): Jahresbericht 2012.
Elérhető:
http://germany.ashoka.org/sites/germany.ashoka.org/files/Ashoka_Jahresbericht2012_fin_al_web.pdf
letöltés dátuma: 2016. 10. 25.
- BIRKHÖLZER, K. (2009): The role of social enterprise in local economic development. Ed. v. EMES Conferences - Selected Papers. Trento: EMES.
- CAMERON, J. (2009): Experimenting with economic possibilities: ethical economic decision-making in two Australian community enterprises. In: Ash A. (szerk.): The social economy. International perspectives on economic solidarity. London, New York: Zed Books, pp. 92–115.
- CHO, A. H. (2006): Politics, values and social entrepreneurship. A critical appraisal. In: Mair, J. – Robinson, J. – Hockerts, K. (szerk.): Social Entrepreneurship, pp. 34–56.
- COM/2004/0018: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions on the promotion of co-operative societies in Europe. Elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52004DC0018>
letöltés dátuma: 2016. 10. 25.
- CORAGGIO, J. - EYNAUD, P. - FERRARINI, A. - FILHO, G. - CARVALHO D. F. - GAIGER, L. I. - HILLENKAMP, I. (2015): The theory of social enterprise and pluralism: solidarity-type social enterprise. In: Laville, J-L. – Young, D. R. – Eynaud, P. (szerk.): Civil society, the third sector and social enterprise. Governance and democracy. London, New York, NY: Routledge. pp. 234–249.
- DAVIES, A. (2014): Social innovation process and social entrepreneurship. In: Howaldt, J. – Butzin, A. – Domanski, D. – Kaletka, C. (szerk.): Theoretical Approaches to Social Innovation. A critical literature review. Dortmund: Sozialforschungsstelle, pp. 60–78.
- DEES, G. J. (1998): The Meaning of "Social Entrepreneurship, Duke University, The Fuqua School of Business. Elérhető: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf
letöltés dátuma: 2016. 10. 25.
- DEES, G. J. - Anderson, B. B. (2006): Framing a theory of social entrepreneurship: building on two schools of practice and thought. In: Research on Social Entrepreneurship, ARNOVA Occasional Paper Series 1 (3), pp. 39–66.
- DEFOURNY, J. (2014): From third sector to social enterprise: A European research trajectory. In: Defourny, J. – Hulgård, L. – Pestoff, V. A. (szerk.): Social Enterprise and the Third Sector. Changing European Landscapes in a Comparative Perspective. London: Routledge, pp. 17–41.
- DEFOURNY, J. - HULGÅRD, L. - PESTOFF, V. A. (2014): Introduction to the “SE field” In: Defourny, J. - Hulgård, L. - Pestoff, V. A. (szerk.): Social Enterprise and the Third Sector. Changing European Landscapes in a Comparative Perspective. London: Routledge, pp. 1-14
- DEFOURNY, J. - Nyssens, M. (2008): Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments, EMES Working Papers, Bd. 08/02, European Research Network. Social Enterprise Journal, Vol. 4 Iss: 3, pp. 202 - 228
- DEFOURNY, J. - Nyssens, M. (2010): Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. In: Journal of Social Entrepreneurship 1 (1), pp. 32–53. DOI: 10.1080/19420670903442053.
- DEFOURNY, J. - Nyssens, M. (2012): The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective. In: EMES WP (03), pp. 1–28,
letöltés dátuma: 2017. 01. 20.

- DEFOURNY, J. - Nyssens, M.(2014): The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective. In: Defourny, J. - Hulgård, L. - Pestoff, V. A. (szerk.): *Social Enterprise and the Third Sector. Changing European Landscapes in a Comparative Perspective*. London: Routledge, pp. 42–65.
- DEFOURNY, J. - NYSSSENS, M. - THYS, S. - XHAUFLAIR, V.(2013): Beyond philanthropy: When philanthropy becomes social entrepreneurship. Unpublished conference paper: 6th Conference of the European Research Network on Philanthropy. Centre d'Économie Sociale - CES. Riga. Elérhető: <http://hdl.handle.net/2268/153772>
letöltés dátuma: 2016. 10. 25.
- DEY, P. - STEYAERT, C.(2010). The politics of narrating social entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 4(1), pp. 85-108.
- DRAYTON, B. (2006): Everyone a Changemaker: Social Entrepreneurship's Ultimate Goal. *Innovations*, Vol. 1, No. 1, p. 80-96, Elérhető: <https://ssrn.com/abstract=980722>
letöltés dátuma: 2016. 10. 25.
- DRAYTON, W. - MACDONALD, S.(1993): *Leading Public Entrepreneurs*. Arlington. Ashoka: Innovators for the Public.
- GIBSON, K. -THE COMMUNITY ECONOMIES COLLECTIVE (2009): Building community-based social enterprises in the Philippines: diverse development pathways. In: Ash A. (szerk.): *The social economy. International perspectives on economic solidarity*. London, New York: Zed Books, pp. 116-138.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. (2008): *Remarx, Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 20:4, 659-664, DOI: 10.1080/08935690802299579
- GIBSON-GRAHAM, J. K. - CAMERON, J. - HEALY, S. (2013): *Take back the economy. An ethical guide for transforming our communities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GRAHAM, J. - CORNWELL, J. (2009): Building community economies in Massachusetts: an emerging model of economic development? In: Ash A. (szerk.): *The social economy. International perspectives on economic solidarity*. London, New York: Zed Books, pp. 37-65.
- HART, K. - HANN, C. M. (2009): Introduction: Learning from Polanyi I. In: HART, K. - HANN, C. M. (szerk.): *Market and society. The great transformation today*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, pp. 1–16.
- KERLIN, J. A. (2006): Social Enterprise in the United States and Europe: Understanding and Learning from the Differences, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations*, Vol. 17, No. 3 (September 2006), pp. 247-263
- KISS, J. (2015): Társadalmi célok, gazdasági tevékenységek - A társadalmi vállalkozások definíciói. In: *Civil Szemle* 12 (1)
- LAVILLE, J-L. (2014): The social and solidarity economy: A theoretical and plural framework. In: Defourny, J. – Hulgård, L. – Pestoff, V. A. (szerk.): *Social Enterprise and the Third Sector. Changing European Landscapes in a Comparative Perspective*. London: Routledge, pp. 102–114.
- MILLER, E. (2009): *Solidarity Economy: Key Concepts and Issues*. In: Kawano, E. – Master-son, T. N. - Teller-Elsberg, J. (szerk.): *Solidarity economy I. Building alternatives for people and planet ; papers and reports from the 2009 U.S. Forum on the Solidarity Economy*. Amherst, MA: Center for Popular Economics, pp. 1–12.
- NICHOLLS, A. (2012). The Legitimacy of Social Entrepreneurship: Reflexive Isomorphism in a Pre-Paradigmatic Field. In: Gidron, B. - Hasenfeld, Y. (szerk.): *Social enterprises. An organizational perspective*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan pp. 222-247.

- NICHOLLS, A. - HUYBRECHTS, B. (2012). Social Entrepreneurship: Definitions, Drivers, and Challenges. In: Volkmann, C. K. - Tokarski, K. O. - Ernst, K. (szerk.), Social Entrepreneurship and Social Business. Wiesbaden: Springer Gabler pp. 31-48
- NYSSSENS, M. (2006) (szerk) Social Enterprise. At the Crossroads of Market, Public Policies and Society, London: Routledge.
- PEARCE, J. (2009): Social economy: engaging as a third system? In: Ash A. (szerk.): The social economy. International perspectives on economic solidarity. London, New York: Zed Books, pp. 22-33.
- PEARCE, J. - KAY, A. (2003): Social enterprise in anytown. London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- POLANYI, K. (1971a): Carl Menger's two meanings of "economic". In: George Dalton (Ed.): Studies in economic anthropology. Washington, pp. 16–24.
- POLANYI, K. (1971b): The economy as instituted process. In: Polanyi, K. - Arensberg, C. M., Pearson, H. W. (szerk.): Trade and market in the early empires: economies in history and theory. 1st Gateway ed. Chicago: Henry Regnery Company, pp. 243–270.
- POLANYI, K. - ARENSBERG, C. M. - PEARSON, H. W. (1971): Concluding note. In: Polanyi, K. - Arensberg, C. M. - Pearson, H. W. (szerk.): Trade and market in the early empires : economies in history and theory. 1st Gateway ed. Chicago: Henry Regnery Company, pp. 373–375.
- SARRIA I. - ANA M. - TIRIBA, L. (2006) “Économie populaire,” In: Laville, J-L. - Cattani, A. D. (szerk) Dictionnaire de l'autre économie, Paris: Gallimard, pp. 258–268.
- UNDP (2008): Initial Study on the promotion of Social Enterprises in CEE and CIS. In: Borgaza, C. – Galera, G. – Nogales, R. (szerk.): Social enterprise. A new model for poverty reduction and employment generation: an examination of the concept and practice in Europe and the Commonwealth of Independent States. Bratislava, Slovak Republic: UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States, pp. 12–76.
- YOUNG, D. R. (1986): Entrepreneurship and the Behavior of Non-profit Organizations: Elements of a Theory. In: Rose-Ackerman, S. (szerk.). The economics of nonprofit institutions. Studies in structure and policy. New York: Oxford University Press, pp.161-184.
- YUNUS, M. (2011): Building Social Business: The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs.
- ZSOLNAI, L. - PODMANICZKY, L. (2010): Community-Supported Agriculture. In: Tencati, A. – Zsolnai, L. (szerk.): The collaborative enterprise. Creating values for a sustainable world. Oxford: Lang (Frontiers of business ethics).

Summaries

Judit Katonáné Kovács – Eszter Varga – Gusztáv Nemes

The process of social innovation – Hungarian case studies of rural regions

Social innovation has been gaining more attention, not only in the scholarly literature and in public discourse but in rural development practice as well. Building on definitions of social innovation found in the literature, the study focus on the actual processes of social innovation in rural Hungary. The hypothesis behind the research was that a better understanding of how social innovation takes place in practice could increase its presence and efficiency in rural development. Four different cases of social innovation situated in rural Hungary were analysed. Our research shows that, despite common patterns, social innovation is highly dependent on its actual context and on the individual, who initiates and carries out the innovation. For the capitalisation and the long-term sustainability of an innovative development project the institutionalisation of social networks gathering around it seems to be another crucial factor. Thus, creating an appropriate frame to drive the process all the way from the innovative idea through product development to institutionalisation, possibly in the form of a social enterprise, can be considered an essential circumstance for successful social innovation

László Hubai

Embedded dilemma – Examination of hibrid nature of work integration social enterprises

The concept and the potential social and economic role of social enterprises are both subject to considerable scientific and policy debate. While in many places it's seen as the renewal of the welfare system and as a kind of compromise between economic and social goals, this study mostly analyzes the conflicting nature of a special type of social enterprise that's aimed at labor market integration. The place of social enterprises within institutional pluralism can be interpreted in a very broad spectrum regarding both their economic and their social character. The result of grasping this concept is that - while we know little about the actual number of social enterprises, and the characteristics of the sector - the number of benefits attributed to these organizations is significantly increased. However, optimizing these two means not only balancing the social and economic dimensions, but it's also the source to the distortion of goals and to the conflict for those involved in organizational operations, which, in certain cases can endanger sustainability, and realization of social and economic goals of social enterprises.

Julianna Kiss

Characteristics of social enterprises in Hungary - summary of the results of a questionnaire survey conducted as part of an international research

We have little recent information on the characteristics and situation of social enterprises. This paper provides a description of this type of organizations through a summary of the results of a non-representative, exploratory survey of 30 social enterprises. In this study, general data of respondent organizations, objectives, target groups, activities, management structure and finances are presented.

Eszter Siposné Nándori

The motivating power of poverty in the social and solidarity economy

Many social enterprises are called to life by the struggle against poverty and social exclusion, as such problems are often not solved in a purely market economy context or with government subsidies and aid. The study examines the evolution of poverty and social exclusion as well as income inequalities and labor intensity in post-socialist countries both nationally and regionally, and draws attention to the regions in which there is the highest social need for the above mentioned objectives of social enterprises.

György Málovics György, Barbara Mihók, István Szentistványi, Judit Juhász, Boglárka Méreiné Berki, Janka Tóth, Mihály Nagy

The potential impact of extreme egalitarianism and self-declared gatekeepers on the co-operation between the university and the community - the experiences of a domestic participatory action research

In this article, we reflect on university-community partnerships based on our experiences related to a participatory action research (PAR) process in partnership with Roma representatives and underclass Roma communities in Hungary. The focus will be on the influence of two inner-community factors: extreme egalitarianism and self-declared gatekeepers. We reflect on the pragmatic and ethical dilemmas and contradictions these phenomena might cause in relation to university-community cooperation. Our results show that the presence of these factors might push the cooperation into a contradictory direction both in a moral and practical sense. Participants might often feel that they have to make compromises concerning those values and standards which they are committed to (e.g. at the expense of equality, justice and emancipation for the workability of the cooperation). These pressures also make the practical effects of cooperative processes contradictory and uncertain. Therefore, on one hand working by the approach of PAR, choosing the engaged and cooperative way committed to equality, social justice, participation and emancipation is not the easy way of academic work. However, action orientated university-community partnerships (including PAR) force researchers to test the workability of their academic knowledge by applying it in real-life situations and interventions. This way such processes enrich academic knowledge (of researchers) in a way which does not happen in conventional research approaches and thus secure a new level (quality) of understanding compared to conventional research approaches.

István TamásBede, Patrik Szilvási, Noémi Szokol

FESZOFÉ Nonprofit Ltd. - Case Study on Improving Local Employment in Ferencvaros and the Reintegration of Homeless in Budapest

Since 2012, the FESZOFÉ Nonprofit Ltd. has been the biggest corporation employing homeless people in Hungary. Its effectiveness and successfulness is proved, beyond the award granted by the Ministry of Home Affairs, by the fact that its programme was adopted country-wide in 2014-15. The goal of this paper is to present the functioning of the FESZOFÉ Nonprofit Ltd. and to map the possibilities for further development and adaptation. With this analysis, the authors intend to identify the alternative resolutions of social problems such as the (re)integration of endangered social groups into the labour market.

Gábor Michalkó, Katalin Ásványi, Katalin Juhász-Dóra, Melinda Jászberényi

Renewable energy related tourism development in the mirror of attitude investigation among local population in Tibolddaróc

Tibolddaróc, the sample settlement of Bükkalja, in the past, notorious for afflictions and cave dwellings, today reflects modernisation, innovation, tourism development and awareness towards the utilisation of renewable energy. The tourism development is based on the local resources and circumstances. One proof for this, is the newly constructed energy station, which allows the utilisation of renewable energy solutions in the electricity supply of the largest winery. The common will to act and cooperation, which are key factors contributing to the strengthening of the competitiveness and growth of the life quality of the population in Tibolddaróc, are reflected in the perceptions and receptivity of the residents, local businesses and local government. This study investigates and evaluates the opinion and attitude of the population in 255 households in Tibolddaróc on the local attributes of renewable energy utilisation in the tourism development.

Melinda Mihály

What do we mean under social enterprise and why do we research it? - Narratives from the scholarship

Social enterprise (SE) is a concept which has been increasingly used since the early 90s, but what is exactly to be understood under it? There is no commonly accepted definition of social enterprise. Therefore the aim of this article is to expand on the four dominant narratives of social entrepreneurship: the US-rooted social enterprise (focusing on the market-based income) and social entrepreneur narratives (focusing on the individual), the EMES approach rooted in Western-Europe outlining a new welfare state and the SE narrative which is rooted both in the Global South and North, shedding light on the socio-economic transformation dimension of social enterprise (solidarity economy, community economy). A common point of the different SE narratives is that they vision a „more human” economy, but how they define it and the way we get to it varies within the different narratives.

Szerzőink

<i>Ásványi Katalin</i>	egyetemi adjunktus, PhD, Budapesti Corvinus Egyetem
<i>Bede István Tamás</i>	ELTE TÁTK nemzetközi tanulmányok mesterszak, fejlesztéspolitika szakirány hallgatója
<i>Hubai László</i>	doktorjelölt, ELTE TÁTK Szociálpolitika doktori program, tudományos segédmunkatárs, ME
<i>Jászberényi Melinda</i>	egyetemi docens, PhD, Budapesti Corvinus Egyetem
<i>Juhász Judit</i>	PhD hallgató, SZTE GTK Kutatóközpont
<i>Juhász-Dóra Katalin</i>	doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem
<i>Katonáné Kovács Judit</i>	PhD, adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vállalkozásfejlesztési Tanszék
<i>Kiss Julianna</i>	doktorjelölt, ELTE TÁTK Szociálpolitika doktori program, tudományos segédmunkatárs, ME
<i>Málovics György</i>	PhD, egyetemi docens, SZTE GTK Kutatóközpont
<i>Méreiné Berki Boglárka</i>	PhD hallgató, SZTE GTK Kutatóközpont
<i>Michalkó Gábor</i>	tudományos tanácsadó, MTA doktora, MTA CSFK Földrajz-tudományi Intézet; egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem
<i>Michók Barbara</i>	PhD, tudományos munkatárs, MTA ÖK
<i>Mihály Melinda</i>	doktorjelölt, Lipcsei Egyetem
<i>Nagy Mihály</i>	elnök, Elszalasztott 1000 Év Közhasznú Egyesület
<i>Nemes Gusztáv</i>	PhD, tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
<i>Siposné Nándori Eszter</i>	egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar
<i>Szentistványi István</i>	tanár-önkéntes, Akciókutatók a Fenntarthatóságért Egyesület (AKUT)
<i>Szilvási Patrik</i>	ELTE TÁTK nemzetközi tanulmányok mesterszak, fejlesztéspolitika szakirány hallgatója
<i>Szokol Noémi</i>	ELTE TÁTK nemzetközi tanulmányok mesterszak, fejlesztéspolitika szakirány hallgatója
<i>Tóth Janka</i>	közgazdász-önkéntes, Elszalasztott 1000 Év Közhasznú Egyesület
<i>Varga Eszter</i>	PhD, tudományos munkatárs, Agrárgazdasági Kutatási Osztály

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.

A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.

A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)

Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.

Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.

Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.

Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.

Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.

Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.

Szövegek kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.

Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).

Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.

A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:

Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.

PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatókutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség